

okusom. Moderna arhitektura je prve modele oblikovala (Frankfurt 1928) kot bele, čiste gradove discipliniranih stanovalcev, kot blesteč kontrast k prejšnjim naseljem v hišah ob predmestnih mračnih cestah. Podobno velja tudi za Le Corbusierove predloge reševanja nezdravih otokov (1930) v Parizu, iz katerih so nastali poznejši Veliki ansambli, ki jih je morala oblast celo prepovedati zaradi razmer, ki so se v njih razvile. Res pa je tudi, da je Le Corbusierov marsejski blok iz nasprotnih vzrokov postal elitno bivališče in delovišče.

Moderna arhitektura, ki jo začenjamo graditi torej ni isto v njenih svežih, vzpodbudnih začetkih, tako kot sta mislila Gropius in Le Corbusier in v njeni sedanji degeneraciji na določenih mestih. Beton, ki ga tako gradimo je prav tako lahko vzrok civilizacije kot tudi gnezdo družbenega zla.

V tej situaciji, ko v naših mestih tj. v obsegu do 10 km ni več zemljišč, je čas da začnemo prav tako intenzivno, kot smo to delali v 50 letih za sedanje po malem že obrabljene zazidalne načine, začeti razmišljati o novih možnostih. Za to pa bo potrebna temeljita sprememba pogledov na oblike stanovanjskih sklopov, kot tudi na njihovo oskrbo. Na prvo bo treba odgovoriti z načelom »nizko-gosto« in v večji oddaljenosti, na drugo pa z radikalno spremenjenim pogledom na javni promet. Zelo dvomimo, da bo še dolgo mogoče dobro prebivati v obrobni soseski z avtom na parkirišču pod stolpnico. Tudi sami stanovalci občutijo in se temu primerno obnašajo, jemljejo ta stanovanja za prehodna in začasna, medtem ko nasprot-

no stanovanje z najmanjšim vrtom človeka veže na bivalno mesto in v okolico se vrašča mnogo bolj živo. Javnega prometa pa seveda ne bomo rešili toliko časa, dokler ne bomo začeli misliti in delati za učinkovito prometno kombinacijo ceste, električne železnice, kolesarskih cest in varnih pešpoti.

Razvoj našega urejenega prostora je nedvomno zašel v krizo in sicer v krizo prehitre enostranske (samo stanovanjske) rasti in spoznavati začenjamo, da sama stanovanja še niso mesto. Vse naše razvojne institucije od načela stanovanja za trg, do miselnosti občinskih forumov, monopola urbanistične in lokacijske dokumentacije, sedanje tehnike stanovanjskih podaljškov in končno estetskih ambicij, ki postajajo včasih kar groteskne postaja vse zastarelo in okorno ter mnogo-krat brezizgledno. In kako bujno ob tem uspeva črna gradnja, kjer nikdar ni premalo denarja, kjer je vse končano ob terminu, kjer nikdar ne zmanjka materiala in opreme.

Za reformo našega urbanizma govorijo ne samo novejša skušnje po svetu ampak tudi domače. Kdor more si v Ljubljani želi v Murglje, širši sloji pa v črne gradnje, pred katerimi smo kapitulirali in zelo mnogi si v bližini mesta že postavljajo weekende, kot rešilno dopolnilo stanovanja v visokem nadstropju.

Nimamo nikakršnega širšega koncepta, morda pa bi lahko imeli tistega, ki ga je pred skoro 100 leti opisal W. Morris, kot mesto razsuto v vrtu, saj je materialna baza za kaj takega že skoro zagotovljena. V resnici je že zelo veliko napravljenega pa žal tako slabo uporabljenega.

OKUPATORJEVE RACIJE V LJUBLJANI LETA 1942

TONE FERENC

Množične racije in internacije so hujša vrsta okupatorjevega nasilja, ki je prizadela večje število ljudi. Zgodovinarji in drugi pisci so jih do sedaj sicer obravnavali, vendar le v sklopu širših vprašanj okupacije in narodnoosvobodilnega boja. Zelo na kratko obravnava okupatorjeve racije v Ljubljani celo publikacija Internacije, ki jo je leta 1946 izdala Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo. Razmeroma malo prostora jim posveča sicer zelo obsežno delo Ljublja-

na v ilegali, I-IV. Najbolje jih je do sedaj vključil v sklop širše tematike dr. Ivo Juvančič v svoji razpravi Italijanski okupator v Ljubljani 1941-1943.¹ Dotikajo se jih tudi nekateri pisci spominov.

Sodim, da v zgodovini uporne Ljubljane v narodnoosvobodilnem boju okupatorjeve racije zaslužijo, da jih obravnavamo natančneje in izčrpnije. Temu namenu sem posvetil tudi to razpravo, ki sem jo napisal po širše zbranih virih iz naših in tujih arhivov.

OKUPATORJEV POLOŽAJ V LJUBLJANI
V ZACETKU LETA 1942

Kaže, da je bilo nekaj okoliščin, da je italijanski okupator ravno februarja 1942 začel z množičnimi racijami in internacijami v Ljubljani. Dobro je namreč vedel, da je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo v Ljubljani. O tem pričata spomenici poveljnika 11. armadnega zbora, generala Maria Robottija 30. novembra in fašističnega generala Renza Montagna iz decembra 1941.² Množične demonstracije Slovencev proti okupatorju v Ljubljani 29. oktobra in 1. decembra 1941 ter 3. januarja 1942³ so pokazale, da je večina prebivalcev tega mesta v Osvobodilni fronti ali vsaj izpolnjuje njene odloke in navodila.

Italijanski okupator je že v prvih mesecih narodnoosvobodilnega boja uvedel nekatere policijske ukrepe za njegovo zadušitev. Poleg policijske ure in zapiranja ljudi, osumljenih sodelovanja v NOB, je septembra 1941 uvedel tudi konfiniranje ljudi, za katere so okupacijske oblasti menile, da bi utegnili biti nevarni. Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino Emilio Grazioli je najprej septembra ustanovil posebno sodišče za sojenje storilcev sabotažnih in drugih dejanj in nato je predsednik italijanske vlade in vrhovni poveljnik italijanskih oboroženih sil Benito Mussolini oktobra za obravnavo takšnih dejanj pooblastil vojaško vojno sodišče, ki ga je novembra 1941 ustanovil tudi v Ljubljani.⁴ Po delnih uspehih italijanske vojske v t.i. Ljubljanski pokrajini, tj. predvsem po razbitju Krimskega partizanskega bataljona in uničenju Belokranjske partizanske čete in hudi kritiki neuspešne policijske dejavnosti, za katero sta bila odgovorna italijanski policijski ravnatelj (kvestor) Ettore Messina in njemu nadrejeni visoki komisar, je Mussolini po predlogih iz jeseni 1941 dne 19. januarja 1942 zaupal obrambo javnega reda in mira v Ljubljanski pokrajini (in tudi v drugih jugoslovanskih pokrajinah, priključenih leta 1941 Italiji) italijanski vojski. Ko je poveljnik 2. italijanske armade s Sušaka, general Vittorio Ambrosio 26. decembra 1941 poročal Mussoliniju o razmerah v Dalmaciji in Sloveniji, je ta poudaril, da »je treba komunizem zatirati neizprosno, povsod, na vse načine in brez počitka«. Glede Slovenije je poudaril, da je treba delati s prepričanjem, da bodo Italijani ostali v njej. Poklical bo k sebi visokega komisarja in mu naročil, naj okrepi delovanje, če pa se razmere ne bodo izboljšale, bo oblast prevzela vojska. Uporabili bi torej 301. člen vojaškega kazenskega zakonika, po katerem imajo vojaške oblasti

popolno pristojnost za javno varnost, morajo pa delati v popolnem soglasju s tamkajšnjimi civilnimi organi.⁵ Do takrat je vojska načelno dajala svoj enote za okrepitev akcij karabinjerjev in policije, ki sta jih vodila kvestor ali podkvestor. Tudi v primeru, da bi policija in karabinjerji uporabili enega samega vojaka, naj bi akcijo vodilo vojaško poveljstvo. Seveda je to povzročilo trenje med vojaškimi poveljstvi in civilno upravo, največ seveda iz prestižnih razlogov. Vojaške oblasti so nato predlagale novo vrsto ukrepov proti civilnemu prebivalstvu v Ljubljani: prepoved uporabe avtomobilov in koles, odvzem smuči, odvzem lovskega orožja, uvedbo osebnih izkaznic in prepustnic za potovanje, odvzem radijskih sprejemnikov, odstranitev Slovencev iz poštne in železničarske službe itd., na kar je morala civilna uprava večinoma pristati.

Italijanski okupator je še novembra 1941, ko v resnici v Ljubljanski pokrajini ni bilo več nobenega partizanskega bataljona in ko je uspel v mestu prijati tudi nekaj partizanov iz bivšega Krimskega bataljona, menil, da partizanstvo upada. Vendar je že v decembru ugotovil, da se ponovno krepi in izvaja akcije (npr. napad na preserski most). Konec januarja 1942 je general Robotti na sestanku na poveljstvu divizije sardinskih grenadirjev opozarjal: »Treba je pozorno spremljati sedanje razmere, ker grozijo s poslabšanjem. Tolpe se ne samo oblikujejo, temveč raste tudi njihovo število. V Sloveniji se združujejo in urijo v gorah okrog Ljubljane (cona Krim, Ljubljanski vrh itd.), kjer so vasi okužene s komunizmom, kjer je sovrašтво do Italijanov močnejše kot drugod in kjer lahko tolpe poleg pomoči iz teh krajev uporabljajo tudi moralno in stvarno pomoč Ljubljane.« Nato pa je poudaril, da je »treba vso Ljubljansko pokrajino in posebno glavno mesto imeti za bojno polje« in da »je treba opustiti mnenje, da gre za pridne ljudi, ker to pravzaprav niso«. Dne 22. februarja je general Robotti v zvezi z neko okrožnico poveljstva 2. armade, ki je opozarjala na povečano partizansko dejavnost, priznal, »da so se napadi na človeška življenja dogodili v teh dneh v Ljubljani«. Ponovno je ukazal, naj vojaki in zlasti častniki ne hodijo osamljeni in naj transporte spremljajo oklepna vozila. Na koncu pa je poudaril: »Končali bomo z mirnim počutjem!«⁷

Da bi pretrgalo narodnoosvobodilno gibanje med Ljubljano in podeželjem, je poveljstvo 11. armadnega zbora januarja 1942 začelo obdajati mesto s t. i. obrambnim pasom iz žične ovire, bunkerjev, patrolnih poti,

osvetlitve itd. Ta pas je gradilo in izpopolnjevalo še mesece in mesece, vendar so žično oviro sklenili okrog mesta do 23. februarja popoldne. Isti dan je visoki komisar za Ljubljansko pokrajino izdal odredbo o prepovedi odhoda iz mesta Ljubljane. Vstop v mesto je bil dovoljen le ljudem iz najbližje okolice, ki so dobavljali mestu živila, in to na 11 prehodnih mestih, ki so jih nato imenovali bloke, in pokazati so morali osebno izkaznico s fotografijo. Kdor bi poskušal priti v mesto ali oditi iz njega drugod, ga bodo podnevi ustavili z enim pozivom, ponoči od 19. do 7. ure zjutraj pa bodo nanj streljali brez poziva.⁸

Ti ukrepi so se italijanskemu okupatorju zdeli potrebni, da lahko začne s celovitejšo preiskavo Ljubljane, in to po načelu, da zajame čim večje število ljudi in nato iz njih izloči sumljive. Zato sta tudi tako tesno povezana ograditev mesta z žično oviro in začetek množičnih racij in internacij. Začele so se namreč takoj drugi dan, tj. 24. februarja 1942. Če upoštevamo tudi internacijo bivših jugoslovanskih častnikov in podčastnikov, so bile v Ljubljani celo štiri velike racije in to februarja in marca, junija in julija ter decembra 1942.

VELIKA RACIJA FEBRUARJA IN MARCA 1942

Iz dosegljivega in pregledanega gradiva italijanskega okupatorja ni mogoče ugotoviti, kdaj je poveljstvo 11. armadnega zbora začelo pripravljati prvo množično, veliko racijo v Ljubljani. Tega ni mogoče ugotoviti niti iz obsežnega sklepnega poročila poveljstva 11. armadnega zbora, ki ima 12 strani in nekaj prilog. Potem ko je celo na štirih straneh opisal narodnoosvobodilno gibanje v Ljubljani, je general Robotti povedal, da mu je poveljstvo 2. armade ukazalo, naj v sodelovanju s policijo na vojaški način razoroži ljubljansko prebivalstvo (23. februarja zvečer.) Upošteval je, da je za zagotovitev uspeha potrebno presenečenje, da so po njegovem povelju obdali mesto z žično oviro, da enote iz mesta ne bodo zadostne in da bodo potrebni tudi žarometi za osvetlitev obrambnega pasu. Zato je sklenil, da bo med razorožitvijo prebivalstva prepoznal sovražnike s pomočjo mešane komisije, ki jo bodo sestavljali ljudje iz ustreznih obveščevalnih organov, spreobrnjenih zaupnikov in oseb iz službe javne varnosti. Ukazal je, naj se premestijo v Ljubljano 2. in 3. bataljon 1. polka divizije sardinskih grenadirjev (z Vrhnike in iz Ribnice), bataljon graničarjev (iz Logatca), 2 fotoelektrični postaji iz divizije »Isonzo« (iz Novega mesta) in 6 fotoelektričnih postaj z območja poveljstva teritorialne obrambe

Videm (Udine), četa rokodelcev, karabinjerjev itd. Ukazal je tudi, naj pride v Kočevje 2. topniški divizion in zamenja 1. bataljon 1. grenadirskega polka. V vojašnici Vittoria Emanuela III. (bivša Belgijska vojašnica na Taboru) je ukazal urediti sprejemne prostore in zapore. Vzpostavil je tudi ustrezno zvezo z visokim komisarjem, ki se je zavzel za te ukrepe, in kvesturo, ki pa po njegovem mnenju ni pokazala zadosti volje zanj. Do 23. februarja popoldne ob 15. uri so enote zasedle položaje ob žični oviri in na blokkih in se je ljubljansko prebivalstvo znašlo v obroču.⁹

Neposredno vodstvo velike racije v Ljubljani je general Robotti zaupal poveljniku divizije sardinskih grenadirjev, zloglasnemu generalu Taddeu Orlandu, ki je bil tudi poveljnik mesta. Po že omenjenem prihodu nekaterih njegovih enot v Ljubljano je imel zbrano v mestu za to nalogo vso svojo divizijo, okrepljeno še z nekaterimi drugimi enotami. General Orlando je v svojem povelju



Generala M. Robotti (desno) in T. Orlando

za to racijo 23. februarja natančneje predpisal, kako jo je treba izvesti:

»— Ob 8. uri zopora določenih predelov z neprehodnimi kordoni vojske;

— preiskava, ki jo opravljajo predvsem civilni karabinjerji, agenti javne varnosti in financarji, ki jih spremljajo majhni oddelki grenadirjev, dobro oboroženi, po natančnih navodilih, ki jih bo na kraju samem dal komandant karabinjerske skupine;

— vse zaradi posebnih razlogov aretirane ljudi in zaplenjen material je treba z dobrim spremstvom odpeljati v vojašnico Vittoria Emanuela III. na voljo divizijskim karabinjerjem, za kar poskrbi komandant 1. grenadirskega polka.

Živež je treba spraviti pri zavodu za preiskrbo.

Vse moške, stare približno od 20 do 30 let, ki niso bolni, je treba prijeti in odpeljati iz Šiške v vojašnico 13. topniškega polka in iz Most v vojašnico 2. grenadirskega polka.

Prepoznavanje in nadaljnji izpust ali aretacijo bodo opravili organi tega poveljstva, kvesture in civilnih karabinjerjev po že sprejetem ustnem sporazumu;

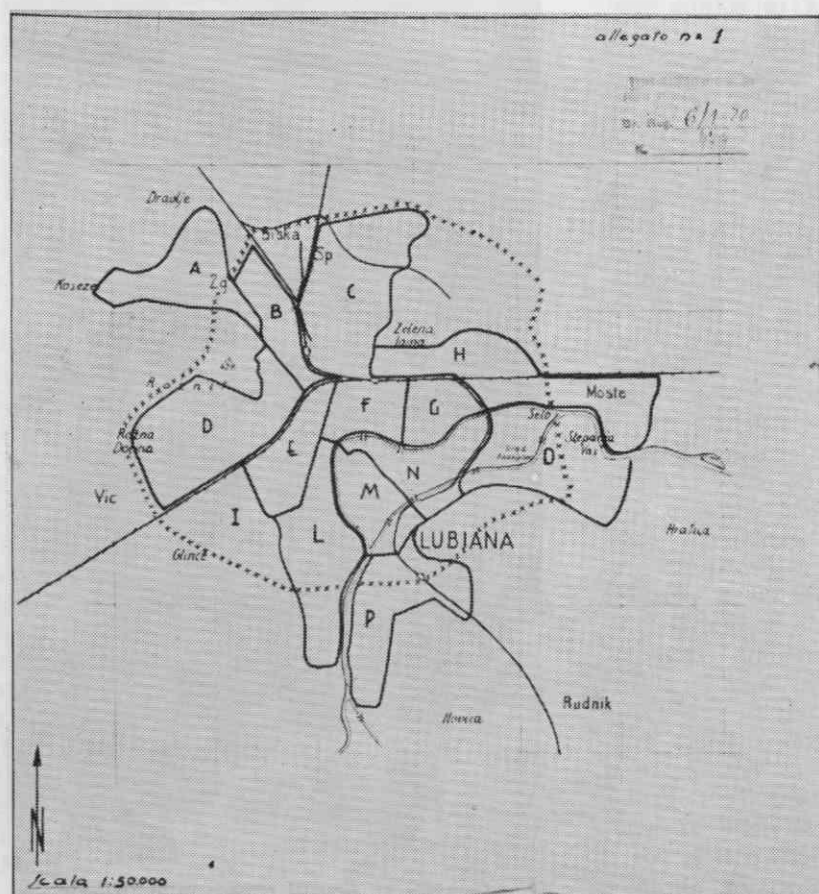
— temeljne preiskave in razširjene predvsem na podstrešja, kleti, podzemlje, podstrešne sobe, vrtove, skladišča itd., da bi onemogočili izhod moških in zaplenili vse raznovrstno orožje, aretirali neupravičene lastnike in zaplenili zlorabljana živila.

Po poprejšnji preveritvi zanesljive osebne istovetnosti lahko puste lovske puške in nemškimi državljanom tudi orožje za osebno varnost, enako lastnikom, ki imajo pristno dovoljenje visokega komisarja ali kraljevske kvesture;

— preiskati je treba vsa poslopja, ne glede na to, kakšnemu namenu služijo. Prednost in glavno skrb je treba posvetiti preiskavi tiskarn, kjer lahko pričakujemo morebitne podtalne publikacije;

— treba je preiskati vse potnike, in če so omenjene starosti, jih je treba odpeljati v prej omenjene vojašnice.

General Orlando je še poudaril, da bo policijska operacija končana šele takrat, ko bo zagotovljeno, da v preiskanih stanovanjih ni orožja ali upornikov.¹⁰ Dne 26. februarja je dopolnil to povelje še s prepovedjo prisvajanja ali kraje kakršnih koli



Razdelitev mesta na odseke za racijo februarja in marca (izvirna italijanska skica)

predmetov pri preiskavi. Prepovedal je tudi preiskovati poslopja vladnih ustanov, v katerih delajo samo Italijani, »ker je treba zelo upoštevati rasni prestiž do drugega prebivalstva«. Italijanov niti ne smejo prijeti. Če bi naleteli na zaprte trgovine, jih morajo odpreti s silo in preiskati.

General Orlando je mesto razdelil na 14 odsekov, ki jih je označil z velikimi črkami od A do P (brez črk J in K), in to od zahoda proti vzhodu. Tako je odsek A zajemal Zgornjo Šiško, B Spodnjo Šiško, C Bežigrad, D Rožno dolino, odseki E, F, G in L ožje središča mesta na levem bregu in odseka M ter N na desnem bregu Ljubljane, odsek H je zajemal Zeleno jamo in Vodmat ter Moste, O Kodeljevo, P pa območje ob Dolenski cesti in Ljubljani. Nekateri skrajni odseki so segali tudi čez žično oviro. Ko je vsak dan izdal ustrezno povelje svoji diviziji,¹¹ je priložil tudi skico območja racije za tisti dan; te skice se razen ene niso ohranile ali pa jih še nismo našli. Drugače so bila ta povelja zelo kratka in nenehno se ponavljajoča. Najprej je določil zborna mesta za oddelke, ki bodo opravljali racijo, in to za vsak dan Vegovo ulico, kjer si je v takajšnji realni gimnaziji uredil svoj sedež poveljnik 1. polka sardinskih grenadirjev polkovnik Pier Luigi Dal Negro. Obenem je določil tudi uro za zbor, navadno ob pol petih zjutraj ter začetek zaprtja ulic in cest, navadno pol ure po zboru v Vegovi ulici. Vsakokrat je tudi odredil, kam naj vodijo ljudi, ki so jih prijeli za prepoznavanje, in to največkrat v vojašnico 2. polka sardinskih grenadirjev. Del Negrovih povelj za sedaj še nismo našli, če so sploh ohranjeni.

Iz Robottijevega sklepnega poročila zveemo, da so bili iz omenjene divizije sardinskih grenadirjev neposredno udeleženi pri veliki raciji deli treh bataljonov. Najprej sta bila do 26. februarja udeležena 2. (komandant podpolkovnik Salvatore Sequi) in 3. bataljon (komandant major Carlo Calogero Combatti) 1. grenadirskega polka, nato pa 1. bataljon (kom. Emilio Sabbadini) tega polka. Za racijo so uporabili tudi karabinjerje, policiste in financarje. Njihovo število je določil poveljnik karabinjerske skupine za Ljubljansko pokrajino, major Raffaele Lombardi. Ko mu je poveljnik divizije sardinskih grenadirjev poslal povelje za racijo naslednjega dne, je major Lombardi določil sile za sodelovanje. Navadno je vsak dan določil 2 karabinjerska častnika, 3 podčastnike in 17 karabinjerjev, policijskega častnika, 2 podčastnika in 28 agentov javne varnosti, financarskega čast-



Aretirani čakajo na odvoz v vojašnico

nika, 8 podčastnikov in 7 financarjev. Karabinjerski častniki, ki so izmenoma sodelovali v veliki raciji, so bili stotnika Mario Marchetti in Salvatore Spatafora (komandirja zunanje in notranje ljubljanske karabinjerske čete), poročniki Milone, Mario Garino, Frabboni, Placenti, Orlando Camillalletti in Reicidi ter podporočnika Giannino Brunelli in Antonio Vitullo, policijski častnik pa je bil komandant agentov javne varnosti pri ljubljanski kvesturi stotnik S. De Simone. Ob začetku racije so slovenskim orožnikom, ki so bili v službi pri italijanski policiji, pobrali orožje.¹²

Iz Robottijevega sklepnega poročila o veliki raciji zveemo, da je general Orlando ukazal izvesti tri vrste preiskav, in to splošne, posebne in leteče. Splošne preiskave so zajele vsak dan enega ali več odsekov brez določenega vrstnega reda, pač pa z vračanjem na že preiskane odseke, da bi iznenadili prebivalce in onemogočili nasprotniku, da bi tam našel varno zavetje. General Orlando je sproti, vsak večer posebej določil, kateri odsek bodo njegove enote preiskale drugi dan; tako je onemogočil, da bi kdo zvedel, kam bo usmeril svojo akcijo. Že ob petih zjutraj, ko se je nehala policijska ura, je vojska popolnoma zaprla območje, določeno za preiskavo. Preiskovali so večinoma karabinjerji in financarji s pomočjo manjšega števila agentov javne varnosti, ki jih je bilo mogoče odtegniti kvesturi, varovali pa so jih majhni oddelki grenadirjev. Aretirali so vse, pri katerih so našli vojaški ali sovražni material, prijeli in odpeljali v omenjeno vojašnico na Taboru pa vse mlajše moške, od 20. do 30. leta starosti, da bi tam preverili njihovo istovetnost in jih nato aretirali ali izpustili.

Posebne preiskave so delali na podlagi podatkov obveščevalnih organov in karabinjerjev. Leteče preiskave pa so delali nepredvidoma in skokovito na krajih, za katere so menili, da jih sumljivi ljudje najbolj obiskuje-



Telesna preiskava pred odvozom v vojašnico

jo. Hoteli so ponovno nadzirati najbolj prometne kraje mesta in prijeti tiste, ki so se izmaknili hišnim preiskavam. Vzporedno s to veliko racijo je italijanska vojska še dalje utrjevala t. i. obrambni pas okrog mesta. Menili so, da je bilo 3. marca zjutraj že zadovoljivo in 10. marca zvečer že zaželeno stanje.

Še pred začetkom velike racije so 23. februarja zjutraj, takoj po policijski uri, na podlagi zapiskov tedaj že pokojnega italijanskega konfidenta Avgusta Praprotnika napravili posebno preiskavo. Menili so, da je treba takšni preiskavi dati prednost pred splošno, ker bi splošna vznemirila voditelje narodnoosvobodilnega gibanja in bi se umaknili ter uničili svoje gradivo. Po Robottijevih podatkih je ta akcija povzročila aretacijo več kot 50 ljudi. Od njih so 10 označili za »organizacijske vodje« (capi organizzatori) in 40 za »pripadnike Kominterne« (aderenti al Komintern).

Iz posebnih pregledov, ki so priloženi k že omenjenemu Robottijevemu sklepnemu poročilu, in iz dnevnih poročil poveljstva divizije sardinskih grenadirjev poveljstvu karabinjerske skupine Ljubljana oziroma iz poročil tega poveljstva poveljstvu karabinjerjev 2. italijanske armade¹³ ter ohranjenih seznamov aretiranih ljudi v vsej raciji¹⁴ lahko iz dneva v dan sledimo poteku velike racije. Podatki o prijetih, »preverjenih« in aretiranih ljudeh se v raznih virih nekoliko razlikujejo, ker je šlo — kot že vemo — za več preiskav, poleg tega pa so aretirali ljudi tudi po t. i. »uradni poti«, tj. zunaj velike racije. Na večje razlike bom opozoril sproti.

Karabinjerji iz divizije sardinskih grenadirjev so s pomočjo slovenskih ovaduhov, t. i. »divizijskih informatorjev«, o katerih bom govoril pozneje, v vojašnicah »prepoznavali« priete ljudi. Tiste, ki so jih pridržali v vojašnici in jih aretirali, so razdelili

v nekaj skupin, in to »organizacijske vodje« (capi organizzatori) »politične komisarje« (commissari politici), pripadnike Kominterne« (aderenti al Komintern), »partizane« (partigiani), »podpornike« (favoregatori), »pripadnike OF« (apartenenti all' OF), lastnike vojaškega in podtalnega materiala« (detentori di materiale bellico e sversivo). V sprotnih sporočilih so s temi pripombami imenoma navajali le nekatere primere, medtem ko so vso razporeditev na te skupine podali le statistično kot prilogo k že omenjenemu Robottijevemu sklepnemu poročilu.¹⁵ Koliko ljudi so kateri dan uvrstili v posamezne skupine, bom navedel v posebnem pregledu na enem kraju. Nimamo pa seznama vseh aretiranih, razdeljenih v te kategorije. Seveda je treba omenjene oznake jemati s pridržkom, saj število ovaduhov ni bilo tolikšno, da bi lahko res »preverilo« tako število ljudi (do 4000 dnevno!).

Kot že rečeno, so veliko racijo začeli 24. februarja. Tisti dan so v splošni preiskavi zajeli odseka B (Šiška) in H (Moste), preverili iz prvega 334 in iz drugega 708 oseb ter aretirali iz prvega 2 in iz drugega 16 ljudi, pri šestih so menda našli pištole. Med sedmimi aretiranimi na seznamu, priloženem k Robottijevemu sklepnemu poročilu, sta tudi bivši ban dr. Drago Marušič (član »ministrske skupine« v OF) in univerzitetni profesor dr. France Kidrič (oče Borisa Kidriča), na seznamu sta tudi neki Lovro Kuhar (!) in Milko Brezigar. Vendar njihovih imen ni na drugih seznamih ljudi, aretiranih v tej raciji. Kot vemo, so pravega Lovra Kuharja-Prežihovega Voranca izsledili šele januarja 1943. Nekega Karla Moskovicia pa so označili za »zelo znanega in zelo nevarnega komunista«. Dne 25. februarja so v splošni preiskavi zajeli odsek L (območje univerze) in preverili



Prevoz prijetih moških v vojašnico

627 oseb ter jih aretirali 37 (po drugih podatkih 108), medtem ko je na seznamu divizijskih karabinerjev 95 imen, med njimi tudi Vitomil Zupan, Saša Štampihar, Gregor Počkar itd. Pri imenu Ivan Fric je opomba »ustreljen« (fucilato). Na drugem seznamu so ga označili za »člana slovenske Kominterne, inšpektorja politkomisarjev za celo cono, zelo nevarnega vodjo«. Ustrelili so ga kot talca v Ljubljani 11. maja 1942.

Dne 26. februarja so v splošni preiskavi zajeli odsek D (Rožna dolina — Tivoli) in prijeli 648 oseb (po drugih podatkih 795) in aretirali 4 osebe (po drugih podatkih 31). Posebej so poročali, da so v Šiški aretirali Janeza Učakarja, ki da je bil ranjen v levo roko v spopadu s četo 2. polka sardinskih grenadirjev v Zupenem 18. januarja, Viktorja Vidmarja, ki naj bi bil komandant partizanskega bataljona in prijatelj Ernesta Eypperja, ter njegove brate Dušana, Janeza, Miroslava, Nandeta in Draga, »trdovratne sovražnike«. Na seznamu 84 aretiranih so tudi Srečko Bernard, Danilo Vojska, Janez Košmrlj, Viktor Ilovár in drugi. Pri imenu Franc Ceglar je pripomba »ubit« (ucciso).

Za 27. februar so poročali da so v splošni preiskavi zajeli odsek D (Rožnik) in del odseka O (Štepanja vas) in preverili skupno 795 oseb (po drugih podatkih 1700) in jih aretirali 84 (po drugih podatkih 55). Na seznamu 75 aretiranih je tudi Janko Smole, na drugem pa so poleg njega tudi Ivan Peterlin »bivši jugoslovanski oficir in vodja Krimskega bataljona« (!). Posebej pa je v seznamu naveden inženir Anton Štebi, in to kot »komunistični kandidat pri političnih volitvah« ter dalje: »Imajo ga za vrhovnega vodjo komunističnega gibanja v Sloveniji«, kar Štebi takrat nikakor ni bil. 13. junija 1942 ga je italijanski okupator v Ljubljani ustrelil kot talca.

Zadnji dan februarja so v splošni preiskavi zajeli odsek O (Moste) in nekaj glavnih točk v središču mesta: Ajdovščino, Kongresni trg, Karlovško cesto, del Florjanske ceste. Preverili so 1047 oseb in jih aretirali 67. Kot uspešno letečo preiskavo za ta dan navajajo preiskavo nebotičnika, v katerem naj bi prijeli okrog 1000 oseb in med njimi naj bi »divizijski informatorji« prepoznali 48 sovražnikov. Poročali so tudi, da so pri ponovni preiskavi Most našli v tamkajšnji šoli tajni radijski oddajnik in zato aretirali upravnika Petra Horna in sina Marjana.

Prvi dan marca so enote divizije sardinskih grenadirjev v splošni preiskavi zajele odsek E (vzhodno in jugovzhodno od parka Tivoli) in kinematografe »Matica«, »Union«

in »Sloga«. Preverile so 1031 oseb in jih aretirale 46. Za Antona Ropeta so povedali, da je med prevozom v vojašnico skočil z avtomobila in so ga hudo ranili s streli. Dne 2. marca so v splošni preiskavi zajeli bolnišnice, češ da so iz zaupnih novic zvedeli, da so se partizani izognili prepoznavanju in aretaciji z begom v bolnišnice. Poročali so, da so na kirurškem oddelku aretirali partizana Franca Kara-Stjenka iz borovniške partizanske enote, dr. Bogdana Breclja, ki mu je dal lažno potrdilo o bolezni, kar je ugotovil podporočnik Caraffa, zdravnik 2. polka sardinskih grenadirjev, in partizana Franca Babnika. V sanatoriju »Emona« so aretirali Kazimira Derganca, ker ni imel vpisanega bolnika-partizana Franca Krivca iz ribniške partizanske enote, ki je bil — tako je izpovedal neki zaupnik, bivši partizan — ranjen v spopadu in se je začel zdraviti 7. oktobra. Hoteli so aretirati tudi dr. Božidara Lavriča, pa je bil odsoten.¹⁶ Dne 3. marca so v splošni preiskavi zajeli odseka H in O (Moste), nekaj uradov, kavarn in gostilne med Gruberjevim prekopom in Ljubljano. Prijeli so 479 oseb (po drugem poročilu 473) in jih aretirali 26 (po drugem poročilu 22). Na seznamu, ki je priloga Robottijevemu sklepnemu poročilu, je med aretiranimi tudi Ferdo Komarc, ki so ga 11. maja 1942 ustrelili kot talca. Dne 4. marca so v splošni preiskavi ponovno zajeli odsek B (Šiška) in preverili 659 oseb, od katerih so jih aretirali 15 (po drugem podatku le 3), medtem ko je na nekem seznamu celo 24 imen aretiranih ljudi, večinoma iz hiše na Gosposvetski cesti 14. Poročali so namreč, da so v neki hiši na Gosposvetski cesti 14 našli nekaj vojaškega in tudi nekaj propagandnega gradiva narodnoosvobodilnega gibanja. Več so jih ta dan aretirali v t. i. posebni preiskavi, in to kar 71, od katerih so jih celo 60 označili za pripadnike Kominterne. Med 6 imeni na seznamu aretiranih (priloga Robot-



Prijete moške so pripeljali v vojašnico

tijevega sklepnega poročila) so Ludvika Kovača označili kot »nevarnega človeka« (na seznamu aretiranih pa je pri njegovem imenu opomba, da so ga 7. 3. izpustili, ker so ga aretirali pomotoma) in na seznamu je tudi Beblerjevo ime s pripombo »iz Moskve«. Kot vemo se italijanskemu okupatorju niti tedaj niti pozneje ni posrečilo prijeti dr. Aleša Beblerja. V noči na 5. marec so po podatkih obveščevalne službe odkrili ciklostilno tehniko in sedež neke skupine Varnostnoobveščevalne službe v Cerkveni ulici 11 v Trnovem. Poročali so, da so našli 5 pištol, strelivo in vojaški material ter tudi seznam izdajalcev. Sodili so, da je to skupino vodil Ernest Eypper. »Nadvse dragoceno gradivo dokazuje, da smo končno prodrli do srca komunistične organizacije in jo iznenadili v njenem podtalnem in terorističnem delovanju,« je poročal general Orlando. V Cerkveni ulici 11 je pri sorodniku Rudolfu Zalarju res stanoval kot ilegalec član VOS Ernest Eypper, ki ga je ljubljanska italijanska policija ujela čez 14 dni in so ga ustrelili kot prvega talca v Ljubljani 1. maja 1942. Karabinjerji so drugi dan poročali, da je pri preiskavi eksplodirala bomba in povzročila požar, ki so ga zadušili gasilci. Prebivalce hiše so aretirali. 5. marca so v splošni preiskavi zajeli odsek G (Vodmat) in preverili 367 oseb ter aretirali 2 (po drugih podatkih pa 21) osebi. Nadaljevali so tudi preiskavo v Cerkveni ulici 11. Ko so v nekem bližnjem lokalnem zalotili tri mladeniče in jih aretirali, so poročali, da je eden od njih ubijalec karabinjerja Santeja Meleca.

Kar dve prilogi Robottijevega sklepnega poročila nehata s podatki 5. marca, zato imamo za nadaljnji potek velike racije manj podatkov. Dne 6. marca so v splošni preiskavi zajeli odsek M (območje med Gruberjevim prekopom in Ljubijanico s središčem na gra-

du) ter gostilne v vzhodnem delu mesta. Prijeli so 733 oseb in jih aretirali 24 (po drugih podatkih 30). Med aretiranimi omenjajo tudi Petra Hočevarja-Slavka kot bivšega komandirja Robske čete, Stanislava Rihtariča kot bivšega partizana Ribniške čete in Zvoneta Sintiča iz »tiskarstva«. Rihtariča so 29. maja v Ljubljani ustrelili kot talca. Med preiskavo so v Trnovem streljali na Franca Preušnika in ga ranili, ovaduh Andlovič ga je nato označil za bivšega partizana. Tudi drugi dan so preiskovali isti odsek ter območje okrog stolnice, šišenskega in dolenskega kolodvora; prijeli so 610 oseb in aretirali 8 (po drugih podatkih celo 51).¹⁷

Nato je poveljnik divizije sardinskih grenadirjev, general Orlando ali na lastno pobudo ali na povelje generala Robottija nenadoma za en dan prekinil veliko racijo v Ljubljani. Domneval je, da so na Molniku partizani in je tja usmeril tiste sile, ki so izvajale racijo, in tudi druge enote (npr. 1. bataljon 21. graničarskega odseka in 3. bataljon črnih srajc iz Grosupljega). Tudi to operacijo je vodil polkovnik Dal Negro.¹⁸ Ker na Molniku niso našli partizanov, so preiskali vasi Sv. Lenart, Češnjice, Podmolnik, Sadijnjo vas, Orlje, Podlipoglav, Sv. Pavel in Dobrunje. Poročali so, da so prijeli 115 oseb in jih aretirali 11 ali 12. Od aretiranih so nato ustrelili kot talce Rudolfa Sigulina (12. maja), Adolfa Benčina (16. julija), Julija Bizjaka (16. julija), Jožeta Mlakarja (13. junija) in Vinka Omahna (21. julija), ki so bili vsi primorski Slovenci. Od aretiranih tisti dan v Ljubljani pa so kot talca ustrelili Ludvika Velepicha (13. maja 1942). V Ljubljani so tisti dan aretirali tudi slovenskega policista Jožeta Zavodnika, češ da je zbiral novice za narodnoosvobodilno gibanje.¹⁹

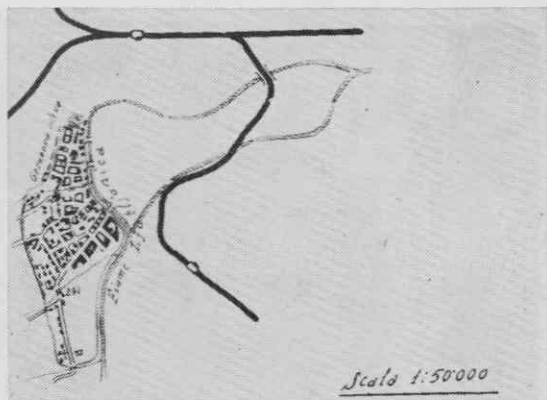
Za 9. marec imamo le skromen podatek, da so zajeli odsek H (Vodmat) in aretirali 15 ljudi. Drugi dan so v splošni preiskavi zajeli odsek F (središče mesta med Ljubljanico in glavno železniško postajo). Poročali so, da so prijeli 544 ljudi in jih aretirali 5 (po drugih podatkih 9), med njimi tudi Joška Serajnika, »nevarnega komunista«. Poročali so tudi, da so Martin Perc, Franc Turnšek in Nikola Tatalović v Podborškovi gostilni v Ljubljani z nožem hudo ranili divizijskega konfidenta Franca Peco in so jih aretirali. Turnška in Tatalovića so 29. aprila 1942 ustrelili kot talca v Radohovi vasi. Za 10. marec so poročali, da so zajeli središče mesta, prijeli 828 oseb in jih aretirali 7, med njimi partizana Lojzeta Videmška in Alojza Viranta. Preiskali so tudi stanovanje Albina Čotarja, ki pa je bil takrat že aktivist OF v Trstu in na Krasu.



Po prihodu v vojašnico

Kaže, da so 11. marca počivali in drugi dan zajeli kar več odsekov skupaj, in to ponovno D (Rožno dolino in park Tivoli), E (središče mesta z Ajdovščino), I (Mirje in Murgle), L (Trnovo), M (središče mesta med Gruberjevim prekopom in Ljubljano z gradom) in P (območje med Dolenjsko cesto in Ljubljano) ter trgovine in skladišča. Prijeli so 4201 osebo (po drugih podatkih celo 4215) in jih aretirali 137 (po drugih podatkih pa 123). Med aretiranimi so enega (Fröhlich) označili celo za »prezidenta OF«, Lada Kovarja za partizanskega komandanta, Bogdana Dominka za politkomisarja itd. Na dolgem seznamu 123 aretiranih sta tudi Miroslav Luštek in Srečko Berlič, pri imenu Antona Trenta pa je pripomba, da so ga ustrelili (fucilato). 19. maja 1942 ga je namreč vojaško vojno sodišče v Ljubljani obsodilo na smrt in so ga ustrelili. Vdrli so tudi v stanovanje bratov Albina in Jožeta Borseta, za katera so konfidenti in neki aretirani sodelavec OF povedali, da sta »goreča komunista« in »prijatelj Ernesta Eypperja«. Zvedeli so, da se Albin skriva v mestnem otroškem zavetišču v Trnovem. Tam so ga res izsledili v prostorih za kurjavo in sta ga karabinerja Zilli in Marchisio ustrelila.²⁰ Dne 13. marca so nadaljevali preiskavo odseka P in nato ponovno preiskali še odsek H (Vodmat) ter trgovine in odvodne kanale. Poročali so, da so prijeli 2086 oseb in jih aretirali 36. Med aretiranimi so posebej omenili 4 bivše partizane in opisali bojno pot aretiranega Branka Polanjka, udeleženca partizanskega napada na Bezuljak oktobra in na preserski most decembra 1941, bivši internerci pa ga navajajo kot italijanskega vojnika.²¹ Marjana Sigulina, ki je tudi na seznamu aretiranih, so 16. maja 1942 v Ljubljani ustrelili kot talca, zato je na seznamu opomba »passato per le armi 16/5«. Poslednji dan velike racije, 14. marca, so zajeli odseke A (Zgornja Šiška), B (Spodnja Šiška) in C (Bežigrad) ter trgovine, skladišča in kavarne. Poročali so, da so zajeli 3911 oseb, »od katerih so jih 201 prepoznali za privržence OF«. Po drugem viru so aretirali le 21 oseb. Razlika je verjetno v tem, da so po drugem poročilu aretirali v Logatcu 78 in na Vrhniki 70 oseb, osumljenih podtalnega delovanja. Na seznamu aretiranih v Ljubljani je tudi »partizan« Uroš Vagaja. Na seznamu 53 aretiranih je tudi Jakob Morel s pripombo, da so ga ubili (passato per le armi). Ustrelili so ga kot talca v Ljubljani 13. maja 1942.

Kot vidimo, je velika racija v Ljubljani trajala 19 dni z dvema vmesnima dnevnima



Odsek L (Trnovo) za racijo 25. februarja (izvirna italijanska skica)

čistke Molnika (8. marca) in počitka (11. marca). V njej so po podatku iz priloge k Robottijevemu sklepnemu poročilu samo do 5. marca prijeli in odpeljali v vojašnice na »preverjanje« 7690 oseb. Robottijevo sklepno poročilo sicer nima celovitih podatkov o prijetih in »preverjenih« ljudeh za vso veliko racijo; to zvemo šele iz poročil visokega komisarja Graziolija, ki jih bom še navedel. Po Robottijevem poročilu so aretirali skupno 878 oseb in jih 57 zaznamovali za »organizacijske vodje«, 23 za »politkomisarje«, 199 za »pripadnike Kominterne«, 49 za »partizane«, 29 za »podpornike« partizanov, 413 za »privržence OF« in 108 za »neupravičene lastnike vojaškega in sovražnega materiala«. Koliko oseb so prijeli, aretirali in uvrstili v kako skupino, kaže preglednica I.

Če upoštevamo, da je bil glavni namen italijanskega okupatorja s to veliko racijo »razorožiti prebivalstvo Ljubljane«, podatki o zaplenjenem orožju in strelivu ne izpričujejo posebnega uspeha. Zaplenili so 12 pušk, 24 pištol, 124 sabelj, 45 bajonetov, 7 bodal, 2 ročni bombi, radijski oddajnik, ciklostilno tehniko, 110 uniform bivše jugoslovanske vojske, 67 jugoslovanskih zastav itd.²² Vendar je general Robotti sodil, da so rezultati velike racije »več kot zadovoljivi«. Poročal je, da so bliskovita zapora mesta, neizprosno preganjanje komunističnih in uporniških organizatorjev, odkritje in razbitje propagandnega središča, zaplenba orožja in vojaškega materiala nedvomno prizadeli uporniško organizacijo.²³ To nikakor ni bilo res, saj racija ni prizadela nobenega osrednjega organa narodnoosvobodilnega gibanja. To se je pokazalo že čez štirinajst dni ali tri tedne, ko je narodnoosvobodilno gibanje začelo eno svojih največjih političnih in vojaških ofenziv, ki je pripeljala do obsežnega svobodnega ozemlja v dveh tretjinah

PREGLEDNICA I

Aretirani v splošni preiskavi

Datum	Število prijetih ljudi	organi- zacijski vodje	politični komisarji	pripadniki Kominterne	partizani	podporniki	privrženci OF	imelniki voj. in sovr. materiala	skupno	število aretiranih v posebni preiskavi
23. 2.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	50
24. 2.	1.042	5	—	—	2	—	6	18	31	8
25. 2.	627	3	16	—	1	1	65	22	108	13
26. 2.	648	6	1	20	1	—	—	3	31	2
27. 2.	795	7	3	12	2	1	23	7	55	5
28. 2.	?	2	1	5	2	—	44	13	67	—
1. 3.	1.031	—	—	6	2	3	35	2	48	8
2. 3.	?	—	—	—	2	2	3	—	7	5
3. 3.	473	2	—	7	3	—	10	4	26	—
4. 3.	659	—	—	1	1	—	10	3	15	71
5. 3.	365	—	—	—	—	—	—	2	2	—
6. 3.	733	1	1	4	1	—	9	14	30	—
7. 3.	610	1	—	—	—	—	43	7	51	—
8. 3.	155	—	—	—	—	—	5	7	12	2
9. 3.	544	—	—	—	—	—	9	6	15	2
10. 3.	828	—	—	3	2	—	3	1	9	1
11. 3.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
12. 3.	4.201	2	1	13	6	—	115	—	137	2
13. 3.	2.086	1	—	1	3	7	31	1	44	—
14. 3.	3.911	2	—	2	6	11	—	—	21	—
Skupno	18.708	32	23	74	34	25	411	110	709	169

Ljubljanske pokrajine. Neuspeh velike racije se je končno pokazal tudi s tem, da je moral italijanski okupator v Ljubljani že konec aprila 1942 napraviti novo, manjšo racijo in konec junija veliko racijo proti civilnemu prebivalstvu. Odkril je pravzaprav le dve manjši postojanki narodnoosvobodilnega gibanja, in to v Cerkveni ulici 11 in na Gospodarski cesti, vsa druga »velika odkritja« so bila nepomembna.

Če okupator z racijo ni dosegel temeljnega namena, tj. odkritja orožja, streliva in vojaške opreme, je vendarle s pomočjo ovaduhov odtegnil narodnoosvobodilnemu gibanju



Pregled osebnih dokumentov v vojašnici

celo vrsto aktivistov OF iz baze, tj. iz terenskih in rajonskih ter matičnih odborov OF. Razmeroma precej aretiranih ljudi je v naslednjih mesecih ustrelil kot talce. Poleg drugih tudi Ranka Velebita (13. junija 1942), ki je bil po vojni odlikovan z redom narodnega heroja.²⁴

Poveljnik divizije sardinskih grenadirjev, general Orlando, je 2. aprila 1942 vložil ovadbo zoper 166 pristašev narodnoosvobodilnega gibanja, in to zoper najvidnejše, ki jih niso ujeli (Boris Kidrič, dr. Aleš Bebler, Franjo Lubej, Lovro Kuhar itd.), kot tudi zoper tiste, ki so jih aretirali v veliki raciji ali takoj po njej (Anton Štebi, Ernest Eypper, Janez Učakar, Ivan Fric, Janko Smole, Nikola Tatalović, bratje Vidmar, Ferdo Kozak dr. Dušan Kermauner itd.). Večino prijave je posvetil prikazu organizacije narodnoosvobodilnega gibanja. Pri tem je Ljubljano označil takole:

»Mesto Ljubljana, ki so jo izbrali za središče uporniške organizacije (ona res daje oboroženim tolpom najbolj goreč kader in vodstvo, ono jih oskrbuje in oblači, ono tiska in razpečava tajne knjižice in letake, ono zbira in daje gibanju finančna sredstva, v njem se množijo najbolj goreči morilci in se or-

ganizirajo napadi), ima lastno notranjo organizacijo, ki omogoča vse navedene dejavnosti, zato so jo razdelili na »rajone«.

V poslednjem delu (str. 15–19) pa je Orlando prikazal veliko racijo. Njen opis je skoraj tak kot v že prikazanem Robottijevem sklepnem poročilu o »razorožitvi prebivalcev Ljubljane«. Poročilu je priložil tudi razne preglede, ki so enaki kot v Robottijevem sklepnem poročilu, ter cel kup drugega gradiva, npr. prevode Slovenskega poročevalca, prevode zapiskov oddaj radia OF »Kričac« in celo prevode nekaterih kontrarevolucionarnih glasil (Svobodna Slovenija, Naprej zastave slave). Vojaški tožilec, podpolkovnik Enrico Macis, je to prijavo čez dva dni poslal vojaškemu vojnemu sodišču v Ljubljani. Vendar ni prišlo do sodne obravnave proti vsej skupini. En del obtožencev je bil v partizanih ali v ilegali, večino so vojaške oblasti poslale v internacijo, en del, in to okrog 16, jih je okupator ustrelil kot talce, nekaj pa jih je obravnavalo vojaško sodišče. To so bili predvsem bivši partizani (ki so jih »prepoznali« konfidenti, bivši partizani) in jih je sodišče obsodilo na smrt, dosmrtno ječo ali hude zaporne kazni. Od 12. maja do začetka julija 1942 se je zvrstilo na več sodnih obravnavah pred omenjenim sodiščem več kot 30 obtožencev, ki so bili aretirani v veliki raciji. Na smrt je sodišče obsodilo tele: Zlatka Pavlico, Antona Trenta in Marijana Ambroža, na dosmrtno ječo pet itd. Tiste, ki jih je prišla policija v noči pred začetkom velike racije po Praprotnikovih podatkih, so internirali v raznih krajih Italije, npr. Uroša Kraigherja v Chieti, dr. Dušana Kermaunerja pa so za pet let poslali v konfinacijo na otok Ustiko.^{24a}

General Robotti je neugodno ocenil prispevek policije v veliki raciji, ki da je bil »več kot zmeren«. Posebni oddelek ljubljanske kvesture, ki naj bi v vojašnicah prepoznal prijete ljudi, ni prepoznal niti enega človeka. Torej so vse, ki so jih v vojašnicah prepoznali, prepoznali slovenski vohuni, o katerih bom še govoril. Nekaj uspeha si je Robotti obetal iz zaslišanj aretiranih in delovanja vohunov, ki so jih nato podtikali med aretirane ljudi. Vendar je poudaril tudi težave. »Kaže, da za aretirane ljudi in interniranje velja navodilo molčati za vsako ceno,« je zapisal. Tožil je tudi, da je neugodno, ker ni mogoče ločiti aretiranih ljudi in da jim bo v koncentracijskem taborišču omogočena ponovna združitev. Popolnoma zmotno pa je menil, da je tajna obveščevalna služba ugotovila, da glavni uporniški oddelek sestavlja jo večinoma Bosanci in Srbi in da je njihov



Pregled osebnih dokumentov v vojašnici

vodja »štiridesetletni Bosanec, sifilitik, bivši potujoči trgovec, brezposeln, nagnjen k neumnostim, vinu in nasilju,« ki pa ga je skupaj z drugimi štirimi vodji že zgrabila roka pravice.²⁵ Težko bi mogel kdo narisati še gršo podobo nekega voditelja, vendar ne vemo, koga je s tem Robotti mislil. Tudi konec njegovega sklepnega poročila je vreden zloglasnega in ciničnega fašista, ko je izrazil upanje, da bo »po jasni nujnosti odločnih ukrepov italijanskih krajevnih oblastev utrjeno načelo, da ljudje ne pomenijo nič in da je nad vsem prestiž države in režima (to je Italije), prestiž, ki ga bo to ljudstvo, vajeno že od vekov na trdo pest, pričelo upoštevati v določenih oblikah le, če bo prisiljeno priznati energijo države in vlade, ki umeta zmagovati.«²⁶

General Robotti je v svojem sklepnem poročilu tudi zapisal, da je ukazal, naj napravi jo racijo tudi po drugih mestih Ljubljanske pokrajine. To so res storili. Na območju divizije »Isonzo« so npr. preiskave zajele predvsem Novo mesto, Trebnje in Mokronog ter »so v njih zaplenili obleko in material bivše jugoslovanske vojske, in nekaj jugoslovanskih zastav in kakšno fotografijo jugoslovanskega suverena«. Delali so racijo enako kot v Ljubljani in aretirali 104 osebe, ki so jih nato večinoma poslali v koncentracijsko taborišče.²⁷

Nekajkrat je o veliki raciji v Ljubljani poročal tudi visoki komisar Grazioli, in to notranjemu ministrstvu in vodji policije v Rimu. Povedal je predvsem tole:

»Rezultate lahko ocenimo takole:

- a) nedvomno so politično ugodni;
- b) manj zadovoljivi so, če upoštevamo veličastno silo več kot deset tisoč ljudi, glede zaplenjenega orožja in materiala, kar je raz-



Telesna preiskava v vojašnici

vidno s priloženega pregleda do 9. tega meseca, ki temelji na sporočilih poveljstva vojaške divizije (prilogi 2 in 3);

c) ugodni glede mnogih prijetih, med katerimi so in bodo prepoznani nevarni, nam nasprotni ljudje in privrženci 'Osvobodilne fronte'.

Prijeli so 8808 oseb, od katerih so jih 523 aretirali v pričakovanju nadaljnjih ugotovitev.

Tožil pa je visoki komisar o tem, da je racija ohromila dve tretjini delovanja javnih in zasebnih ustanov, tovarn in gospodarskega življenja v glavnem mestu in tudi v večini pokrajine. Niti železnice v prvih dneh racije niso mogle redno obratovati. Pohvalil pa je visoki komisar natančnost povelj vojaških poveljstev in disciplino enot. Menil je, da bi bil uspeh še večji, če bi imeli na voljo več policijskih organov (agentov javne varnosti in karabinjerjev). Navedel je, da jih je sodelovalo 254. Na koncu je povedal, da bodo na njegovo zahtevo racijo napravili tudi v drugih mestih Ljubljanske pokrajine. In prav na koncu: »Treba je poudariti, da je bilo kljub zaposlitvi več kot deset tisoč ljudi v mestu Ljubljani v teh dneh nekaj zločinskih dejanj, ki so jih storili 3 ali 4 oboroženi ljudje, kot sem že poročal.«²⁸

Manj optimistično je bilo Graziolijsvo poročilo 25. marca, torej deset dni po končani veliki raciji. Najprej je navedel skromne podatke o plenu od 10. do 15. marca (nikakršnega orožja, le 17 nabojev itd.). Povedal je, da so v navedenih dneh prijeli 11.229 oseb, od katerih so jih 413 aretirali in eno ubili. Skupno so v vsej raciji prijeli 20.037 oseb, od katerih so jih 936 zaprli in 3 ubili. Popoln pesimizem kaže tale trditev: »Izid te operacije je pokazal, da sta orožje in strelivo skrita v gozdovih, kjer so tudi oddelki »upornikov«, in ne v glavnem mestu.« Pesimizem je seveda po-

polnoma upravičen, če upoštevamo, da so to operacijo imenovali »operacija za razorožitev prebivalstva Ljubljane«. Povedal je tudi, da so aretirane ljudi odpeljali v vojaška koncentracijska taborišča, da bi ugotovili njihovo odgovornost. Motive za aretacijo so dali »nekateri zaupniki v službi divizije sardinskih grenadirjev«. Na koncu poročila je povedal, da so vojaške oblasti začele podobno operacijo v 35 najpomembnejših središčih pokrajine.²⁹

V omenjenih poročilih so podatki, da so prijete ljudi odpeljali v Belgijsko vojašnico na Taboru in da so jih tam prepoznavali zaupniki divizije sardinskih grenadirjev. Nalogo, da vodi to delo, je general Orlando zapupal poveljniku vojaških karabinjerjev te divizije, karabinjerskemu stotniku Vitu Guarigliu. Kako je to potekalo, lepo opisuje poročilo poveljnika karabinjerjev 11. armadnega zbora, podpolkovnika Luigija Brucchettija:

»Priprte osebe, ki jih je postopoma na stotine prihajalo v razne vojašnice, so morale po vrsti mimo karabinjerjev, in medtem ko si je eden izmed njih, ki je bil več slovenskega jezika, dal pokazati osebne dokumente, so konfidenti, oblečeni v uniforme in primerno pomešani med druge vojake, kazali osebe, ki so krive prevratne in zločinske dejavnosti.«³⁰

Med italijanskimi zaupniki slovenske narodnosti so bili različni ljudje, tudi bivši partizani, kot npr. Franc Rozman in Franc Gorenjc, Miroslav Bonč in morda tudi partizanska ubežnika Adolf Mlakar in Podboršek. Rozmanu in Branetu Burgerju so italijanske oblasti prišle na sled, da za odkupnino tisoč lir izpuščata aretirane ljudi iz Belgijske vojašnice. »Potrjuje se, da sta na ta način osvobodila okrog šestdeset oseb, ki so jih prijeli v rajonu Šiška. Te iz strahu pred veliko škodo niso hotele potrditi, da sta se jim imenovala Rozman in Burger predstavila v vojašnici Vittoria Emanuela in da sta dobila od



Ob racijah v vojašnici

njih denar za njihovo osvoboditev. Potrjuje se, da sta oba konfidentna, oblečena kot karabinjerja, krožila med aretiranimi ljudmi na dvorišču vojašnice Vittoria Emanuela in klicala tiste, ki sta jih poznala, in ko so jima dale denar ali obljubile, da ga jima bodo kmalu nato poslale, sta jim vrnila svobodo in jih pospremila do izhoda iz vojašnice.³¹ Poročali so tudi, da je Rozman v junijski veliki raciji od trgovca in tovarnarja Ferda Lazarja zahteval celo 10.000 lir, da ga ne bi internirali. Ker jih ni dobil, so Lazarjevo družino internirali.³² Podobnih in še hujših primerov (nekdo naj bi se odkupil tako, da bi konfidentu dovolil spati s svojo mlado ženo) so italijanske oblasti odkrile še več.

O raciji februarja in marca je poročal Edvard Kardelj v svojem poročilu Josipu Brozu Titu 29. marca 1942, torej 14 dni zatem, ko je iz Zagreba prispel v Ljubljano. Takole je zapisal: »Racije po mestu so sedaj začasno prenehale. Trajale so nepretrgoma 3 tedne in vsak mestni okraj in vsaka hiša je bila preiskana vsaj 2—4 krat v teh 3 tednih. Zapi-rali so vse moške od 16—35 let, proti koncu pa tudi starejše. Po zaslugi predhodnih ukrepov Partije (zakamufliiranje, bunkerji) ni padla nobena tehnična ali druga točka Partije ali OF in tudi ves važnejši kader se je rešil. Le iz najnižjega aktiva — pa tudi ta v glavnem iz OF — jih je uspelo Italijanom pobrati. Isto so naredili v Novem mestu (prav tako brez rezultata), zdaj delajo to po vaseh.«

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani je veliko racijo označilo v članku »Okupatorska zahrbtnost«, objavljenem v Slovenskem poročevalcu 25. marca 1942. Povedalo je, da je tritedensko okupatorjevo divjanje v Ljubljani jasno pokazalo, da je okupatorjevo nasilje namenjeno vsem Slovencem in da je bil glavni namen te akcije, »da se Ljubljančani prestrašijo in da se vsaj malo zavre delo osvobodilne organizacije«. Opozorilo je, da ne bi bilo žrtev, če ne bi bilo izdajalcev, kajti skoraj vsi, ki jih je doletela kaka nesreča, so le žrtve izdajalcev. »Uspeh tritedenske divje gonje je za okupatorje ničev (...). Z zahrbtno taktiko prilizovanja, pa z dejansko pomočjo izdajalcev so (Italijani) onesrečili nekaj slovenskih družin.« Iz vsebine tega članka lahko tudi sklepamo, zakaj je Varnostnoobveščevalna služba OF v Ljubljani tisti čas usmerila svojo akcijo proti narodnim izdajalcem, tudi tistim, ki so sodelovali kot italijanski zaupniki v veliki raciji.

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani je ugotovilo, da se denunciantstvo

širi in povzroča škodo narodnoosvobodilnemu gibanju in slovenskemu narodu. Že iz opomb, ki sem jih navedel ob nekaterih imenih, da so bili v tej raciji aretirani ljudje nato ustreljeni kot talci, je mogoče pritrditi tej ugotovitvi. Nekaj pa jih je okupator spravil pred sodišče in obsodil na hude kazni (npr. 12. maja Cirila Novaka, Ladislava Rakovca, Uroša Vagajo, Rudolfa Simiča in Antona Zdešarja). Zato je v Slovenskem poročevalcu objavilo članek »Zoper epidemijo denunciantstva« in v njem zapisalo, da »izdajalci zakritega obraza, v uniformi fašističnih morilcev kažejo na junaške narodne borce, da drug za drugim padajo v roke nasilnih okupatorjev« ter poudarilo: »Denunciantstvo in izdajstvo mora biti zatrto!« Varnostnoobveščevalna služba OF je takoj udarila po konfidentih, ki so sodelovali v veliki raciji. Dne 16. marca je justificirala Franca Župca, ki je bil tudi član direktorija fašistične univerzitetne organizacije, in 18. marca Vincenca Trampuža.³³ Napad na konfidenta Cirila Korošca pa ni uspel.

Nekdo je 10. marca 1942 opisal veliko racijo v Ljubljani v svojem pismu, ki ga je prek Rima poslal verjetno v London. Pravi takole: »V zadnjem času se je položaj močno poslabšal, zlasti v Ljubljani. Pred kakimi 14 dnevi so mesto hermetično zaprli, da ni mogel nihče ne noter ne ven. Okrog in okrog Ljubljanec so postavili ograjo iz bodeče žice, žične ovire, kakršne postavljajo na bojišču. Povsod močne straže, na vsakih 100 ali 200 korakov pa strojnice. Posebno varno so pa še zastražili važnejše prehode, kjer so postavili kar po več vrst bodeče žice in strojniška gnezda. Z eno besedo, zdelo se je, kakor bi moral sovražnik vsak hip od kod udariti na Ljubljano. In kaj je bilo? Hoteli so Ljubljano nekoliko prečistiti in poloviti v mrežo vse neljube elemente, komuniste in druge, katere zmerjajo s komunisti... Začele so se velike racije, preiskave in lovi: danes so zaprli in postavili pod ogenj strojnic ta ali oni del mesta in ga temeljito preiskali; od jutra pa do 4 popoldne se ni smel v tem delu nihče nikamor ganiti; patrulje so hodile od hiše do hiše, brskale, iskale ljudi, orožje in sumljive tiskovine. Moške od 17. do 40. leta pa so se-ganjali skupaj, jih nakladali na kamione in jih vozili v šentpetrsko vojašnico, kjer so jih zasliševali in precej pridržali (trdovratno se širi novica, da so jih že 16 velikih avtomobilov odpeljali neznano kam v konfinacijo. Na Rakovniku so z velikim zmagoslavjem našli in odnesli 4 papirnate jugoslovanske zastavice, eno Petrčkovno sliko in nekaj starih pušk in sabelj iz gledališke garderobe... Med tem

časom je bilo v mestu več večjih in manjših rabuk, atentatov, streljanja, mrtvih in ranjenih... In tržaški Piccolo je celo pisal in menda tudi drugi laški časopisi, da so italijanske čete srečno zadušile krvavo revolucijo v Ljubljani. Zapora mesta še traja, preiskava tudi. Pa se mi zdi, da Italijani tudi nimajo namena, da bi napravili red, samo da se lahko znašajo nad ljudmi in da jim ni treba na rusko fronto. Sedaj je namreč pri nas Italijanov kot mravelj.»

Kako je bilo z najdbo orožja v I. državni realni gimnaziji v Ljubljani 5. marca, tudi zvemo iz nekega poročila, ki je takrat tudi prišlo v inozemstvo: »Pri preiskavi poslopja I. državne realne gimnazije v Ljubljani, katero so izvedli kr. karabinjerji s pomočjo sardinskih grenadirjev, so na blagajni v ravnateljevi pisarni našli dve železni cevi, od katerih se je v eni nahajalo še nekaj smodnika. Preiskovalci so cevi zaplenili, ravnatelj pa je bil takoj po preiskavi pozvan v belgijsko vojašnico, da stvar pojasni. Ravnatelj je pri tem zaslišanju zadevo pojasnil sledeče: Cevi, katere je hranil, so že v decembru lanskega leta nastavili neznani ljudje v šolskem poslopju, in sicer eno izmed cevi v šolskem stranišču, drugo pa pred vrati geografskega kabineta. Obe cevi sta bili deloma napolnjeni s smodnikom. Cev, ki je bila položena v stranišču, je eksplodirala in je pri tej priliki razneslo straniščno školjko. Drugo cev, katere je bila položena pred geografskim kabinetom, pa je sluga pravočasno opazil in jo po navodilu ravnatelja še pred eksplozijo odstranil. Eksplozijo prve cevi so slišali italijanski oficirji, ki so takrat slučajno bili na šolskem dvorišču (v šoli je bila takrat menda proslava dijaške organizacije GIL). Eden izmed oficirjev je vprašal navzočega profesorja telovadbe Kozaka, kaj da ta eksplozija pomeni. Profesor je peljal oficirja v poslopje, kjer sta videla škodo, katero je napravila cev. Istega dne je bil ravnatelj zaslišan pri

kraljevih karabinjerjih, kjer je izpovedal in opisal dogodek tako, kakor je zgoraj nevedeno. Pripomnil je še, da bo zadevo preiskal in da bo o izidu preiskave poročal kr. karabinjerjem. Oficir, ki ga je zasliševal, pa mu je naročil, da naj cevi hrani, ker jih bo prišel sam pogledat in bo ob tej priliki tudi poizvedel, kako se je iztekla preiskava, katero je v stvari uvedel ravnatelj. Ravnatelj je radi tega cevi hranil in čakal, da jih pride pogledat omenjeni oficir, ki pa se do danes še ni oglasil. Te cevi je torej pri preiskavi dobila omenjena komisija in jih zaplenila kljub temu, da jim je ravnatelj takoj povedal, da jih hrani le po naročilu nekega častnika kr. karabinjerjev in kljub temu, da je ravnatelj te cevi ohranil na popolnoma vidnem mestu (na blagajni), v pisarni, v kateri so že dva dni pred preiskavo prenočevali italijanski oficirji.«

Aretirane ljudi v veliki raciji so italijanski vojaki in vojašnici na Taboru strpali v majhne pravokotne sobe z okoli 30 m² površine, v vsako okrog 50 ljudi. Večino so nato določili za koncentracijsko taborišče. Ko so pripravili seznam, so jih dan ali dva prej premestili v prostor nasproti bivšemu sokolskemu domu na Taboru. V kakih 50 m² veliko sobo so strpali okoli sto zapornikov. Drugi dan so jih navadno odpeljali v koncentracijsko taborišče. Že 27. februarja je general Robotti poročal, da so v raciji zajeli že več kot 200 sumljivih oseb in pričakuje, da jih bo skupno več kot tisoč. Da bi zaprti v Ljubljani ne delali gneče po zaporih in ker bi bilo njihovo pridržanje v Ljubljani nevarno, je ukazal njihovo internacijo v taboriščih onstran starih meja. Iz novega Robottijevega poročila 1. marca zvemo, da so zaprli že 310 oseb in da so zanje že začeli urejati dve taborišči, in to v Čiginju in v Dolenji Trebuši na Primorskem. Obe sta bili pripravljene že 6. marca, prvo z zmogljivostjo 600 in drugo 400 oseb³⁴

Po seznamih internirancev, ki so nam na voljo, lahko ugotovimo, da so okrog tri tedne pošiljali aretirane moške iz Ljubljane v Čiginj, večino najbrž z 10 vojaškimi ambulantnimi avtomobili. Po sto so jih poslali 5., 6., 8., 13. in 16. marca.³⁵ Dne 7. 6. 1942 je za 562 oseb, ki so jih aretirali v veliki raciji in poslali v koncentracijsko taborišče, poveljstvo karabinjerjev iz divizije sardinskih grenadirjev prosilo poznejšo odobritev za ta ukrep. 8. 6. je ponovno prosilo to za nadaljnjih 1212 internirancev.³⁶ Kmalu pa so taborišči v Čiginju in Dolenji Trebuši ukinili in internirance konec marca odpeljali v novo koncentracijsko taborišče Gonars, ki mu je tisti



Italijanski vojaki in karabinjerji ter slovenski ovaduhi (v čeladah) ob raciji v vojašnici

čas poveljeval podpolkovnik Eugenio Vice-domini.

Internacije so ravno v času velike racije v Ljubljani postale eden glavnih nasilnih ukrepov italijanskega okupatorja, ki jih predvideva tudi zloglasna »okrožnica 3 C« poveljstva 2. italijanske armade 1. marca 1942. Vendar predvideva v krajih, kjer vladajo neredne razmere, internacijo tistih družin, katerih moški člani od 16. do 60. leta starosti, ki so sposobni za bojevanje, pa so že ali bodo odsotni brez jasnega in upravičenega vzroka. Poleg tega predvideva internacijo takšnih moških v predelih, kjer potekajo vojaške operacije proti partizanom, če to zahtevajo trenutne okoliščine. V Ljubljani in nato na podeželju pa ni šlo ne za eno ne za drugo.³⁷ Internacija okrog 900 ljudi brez utemeljenega razloga je torej celo presegla določbo zloglasne »okrožnice 3 C.«

Treba je še pripomniti, da je bil med to veliko in prvo racijo v Ljubljani tudi t. i. preserski proces, tj. sodna obravnava proti prebivalcem nekaterih vasi pri Borovnici, ki so jih italijanske policijske in vojaške oblasti osumile in obtožile sodelovanja pri uspešnem partizanskem napadu na železniški most pri Preserju v začetku decembra 1941. Kljub temu, da so bili popolnoma nedolžni, jih je vojaško sodišče v Ljubljani 7. marca 1942 obsodilo na smrt 28, mnoge pa na dolgoletno ječo. Ko so 12 na smrt obsojenih pomilo-stili, so jih 16 dne 10. marca 1942 ustrelili v Gramozni jami v Ljubljani.³⁸ Tudi to naj bi prispevalo svoje k ustrahovanju upornega prebivalstva Ljubljane.

INTERNACIJA ČASTNIKOV IN PODČASTNIKOV BIVŠE JUGOSLOVANSKE VOJSKE

Proti koncu velike racije v Ljubljani je generalštab italijanske vojske 12. marca 1942 ukazal internacijo častnikov in podčastnikov bivše jugoslovanske vojske, ki so mlajši od 60 let, ne glede na to, ali so Slovenci ali ne in ali so že bili v vojnem ujetništvu ali ne. Italijanski okupator je namreč do februarja ali marca 1942 jugoslovanske vojne ujetnike, ki so bili v ujetniškem taborišču št. 82 na Reki, izpuščal na svobodo. Od tedaj dalje pa je izpuščanje ustavil in sklenil, da jih bo ponovno interniral, vendar ne več kot vojne ujetnike, temveč kot civilne internirance v taborišču št. 89 v Gonarsu. S tem je grobo kršil določbe mednarodnega prava (3. člen pravilnika 4. haške konvencije).³⁹

Osnovni vzrok, da so se italijanske vojaške oblasti odločile za ta ukrep, je verjetno njihova ugotovitev, da se tudi častniki in

podčastniki bivše jugoslovanske vojske vključujejo v narodnoosvobodilno gibanje. Verjetno jih je najbolj presenetil primer Ljuba Šerčerja, ki ga niso dobile v kremplje na enostaven način (najprej so ga zaprle zaradi prejemanja »plače« v odsotnosti in šele nato, ko ga je prepoznal ubegli partizan iz Krimskega bataljona, postavile pred sodišče).⁴⁰ Vprašanje je, ali so že vedele za sodelovanje polkovnika Jaka Avšiča v Osvobodilni fronti itd.

Prvi ukrep italijanskega okupatorja po ustrelitvi Ljuba Šerčerja je bila uvedba posebne izkaznice za častnike in podčastnike bivše jugoslovanske vojske, o čemer je visoki komisar Grazioli poročal generalu Robottiju na sestanku 5. februarja 1942. Na njem sta se pogovarjala tudi o njihovem »vsakdanjem prijavljanju v vojašnicah zaradi nadzora«. Sklenila sta, da bodo vojaške oblasti posredovale poveljstvu 2. armade predlog, naj ustavi izpuščanje slovenskih častnikov in podčastnikov bivše jugoslovanske vojske iz ujetniškega taborišča. Glede častnikov in podčastnikov, ki niso Slovenci, pa živijo v Ljubljanski pokrajini, pa je še naprej veljal sklep, da jih je treba postopoma aretirati in poslati v internacijo.⁴¹

Kako zelo se je sredi marca mudilo z internacijo častnikov in podčastnikov bivše jugoslovanske vojske, kaže tudi to, da je poveljstvo 11. armadnega zbora 16. marca poslalo svojim podrejenim enotam sezname častnikov in podčastnikov bivše jugoslovanske vojske, jim ukazalo popolno tajnost, skladno delovanje in hitrost, s katero naj akcijo izvedejo najpozneje do 20. marca.⁴² Isti dan je načrt za to akcijo general Robotti obravnaval tudi na sestanku s poveljniki podrejenih enot, vendar o podrobnostih nismo poučeni.⁴³ Potem ko so mu poveljniki enot sporočili predvideni način akcije, jim je general Robotti 18. marca ukazal, naj akcijo izvedejo v noči od 19. na 20. marec. Interniranje naj zberejo v Ljubljani, Novem mestu in Logatcu, kjer naj jih zaslišijo, da bi dobili podatke o protiitalijanski in odporiški organizaciji. Zato so v tej noči onemogočili telefonske pogovore in raztegnili policijsko uro do 9. ure zjutraj.⁴⁴ Visoki komisar Grazioli je za akcijo dal na voljo 5 karabinjerskih častnikov in 54 podčastnikov ter 90 agentov javne varnosti.

Kaže, da so bile italijanske vojaške oblasti v tej akciji zelo dosledne, saj so internirale celo častnike, ki so dotlej že sodelovali z njimi in se izkazali sovražni narodnoosvobodilnemu gibanju, kot npr. general Lev Rupnik. Vendar so takšne in tudi druge, ki

so se nato vključili v belogardistične oddelke, pozneje postopoma izpuščale.

Seznami, ki so jih napisali tiste dni, so na območju divizije sardinskih grenadirjev zajeli 1107 častnikov in podčastnikov, med njimi celo 990 iz Ljubljane in bližnje okolice (492 častnikov, 344 podčastnikov in 154 vojakov).⁴⁵ General Orlando je menil, da za racijo potrebuje dva bataljona vojske ali najmanj okrepljen bataljon. Predlagal je tudi nekaj ukrepov, da bi zagotovili uspeh (podaljšanje policijske ure, telefonsko zaporo). Kaže, da je že takrat mislil na izpust nekaterih častnikov: »Da bi onemogočili nadležne aretacije in sledeče izpuste (npr. gen. Rupnik), je potreben dodatni seznam bivših jugoslovanskih vojakov, ki so dosegli 60 let (starost ni navedena na došlih seznamih).«⁴⁶ Na poveljstvu graničarjev v Logatecu so imeli na seznamu 64 oseb.⁴⁷

Za sedaj nimamo natančnejšega poročila, kako je ta akcija tekla v Ljubljani v noči na 20. marec. General Orlando je predvideval, da bo težka, ker so nepopolni seznam in ker bo tekla ponoči. Sodimo, da niso dobili vseh, ki so jih imeli na seznamih. O tem priča tudi dejstvo, da so jih lovili še nekaj dni zatem in jih po manjših skupinah pošiljali v koncentracijsko taborišče. O teh vprašanih so razpravljali 21. marca na sestanku pri visokem komisarju Grazioliu. Ta je dal pripombo na račun svojega urada za vojaške zadeve, ker so se vojaške oblasti pritožile, da so seznam, ki jim jih je izročil, nepopolni. Robotti pa je povedal, da se nekateri častniki in podčastniki sedaj prijavljajo kar sami od sebe, ker se boje, da bi jih drugače postavili izven zakona. Menil je, da so prijeli okrog 80 % častnikov in podčastnikov, ki jih bodo čimprej odpeljali v koncentracijsko taborišče Gonars. Obravnavali so tudi vprašanje podpore za njihove svojce. Grazioli pa je obvestil Robottija, da namerava na veliko aretirati študente in jih potem preverjati, ko bi občinske oblasti posredovale ustrezne seznane.⁴⁸

Interniranih 639 častnikov in podčastnikov so odpeljali iz Ljubljane v Gonars 22. marca zgodaj zjutraj. Iz Novega mesta so transport z 208 častniki in podčastniki poslali v Gonars dan pozneje, tj. 23. marca, in jim v Logatecu priključili 65 častnikov, podčastnikov in vojakov. Dne 26. marca so spet poslali iz Ljubljane s transportom 219 političnih internirancev in 10 častnikov, dne 28. marca so poslali iz Ljubljane v Gonars 125 častnikov in podčastnikov, 31. marca novih 45 in 4. aprila novih 26. Viri pričajo še o nadaljnjem pošiljanju teh internirancev

v Gonars, in to celo še 21. in 31. maja 1942, vendar ne navajajo njihovega števila.⁴⁹ Tako je spomladi 1942 prišlo v italijanska koncentracijska taborišča iz Slovenije 1120 bivših jugoslovanskih častnikov, podčastnikov in vojakov.

MANJŠA RACIJA KONEC APRILA 1942

O stvarnem neuspehu velike racije v Ljubljani februarja in marca 1942 priča tudi to, da je italijanska vojska v drugi polovici aprila ponovno izvedla racijo, vendar z manjšimi silami. Verjetno bi jo napravila z večjimi silami, če bi jih imela na voljo. Racija v februarju in marcu je namreč zaposlila vso divizijo sardinskih grenadirjev v Ljubljani in ta ni mogla tisti čas napraviti ničesar proti partizanskim enotam, ki so se širile tudi na njenem operacijskem območju. Zato so si v drugi polovici marca in začetku aprila sledile hajke za hajko v širši okolici Ljubljane (npr. na Krimu, Lipoglavu, Pogledu itd.). Toda tudi v Ljubljani je bila po veliki raciji živahna dejavnost narodnoosvobodilnega gibanja, saj so padali narodni izdajalci (Franc Župec, Jaroslav Kikelj, Vincenc Trampuž, Ivan Pucelj, Breda Hvala, Ivan Trilar), iz zaporov so rešili Zdenko Kidrič, razstrelili železniško progo, izvedli mnogo napisnih in drugih propagandnih akcij itd. Vse to je dalo italijanskemu okupatorju vedeti, da se osvobodilna misel in akcija v mestu še dalje širita in da kljub ograjenemu mestu raste tudi narodnoosvobodilno gibanje na podeželju. Ni še potekel mesec dni od velike operacije za razorožitev prebivalstva Ljubljane, ko je poveljnik divizije sardinskih grenadirjev, general Orlando kot poveljnik posadke z grožnjo kazni odredil, da morajo prebivalci mesta do 13. aprila opolnoči izročiti vsakršno orožje in strelivo občinskemu uradu. Tudi visoki komisar Grazioli je med tem odredil nekaj ukrepov za nadaljnjo omejitev prostosti civilnega prebivalstva (uvedba prepustnice za prihod v mesto in odhod iz njega, odvzem radijskih sprejemnikov, prepoved vožnje s kolesi, prepoved sprejemanja gostov na prenočevanje, obveznost izobešanja seznama stanovalcev), dokler nista 24. aprila 1942 skupaj z generalom Robottijem objavila razglasa o streljanju talcev.⁵⁰

Kaže, da je bil poveljnik 2. armade, general Mario Roatta tisti, ki je predvsem sodil, da je treba nadaljevati z racijami, čeprav z manjšimi silami in zato tudi v manjšem obsegu. Tako je namreč povedal general Robotti visokemu komisarju na sestanku 8. aprila.

Robotti se je o novi raciji, ki jo je imenoval »nenadne preiskave« (perquisizioni improvise), z visokim komisarjem dogovarjal tudi na naslednjem sestanku 12. aprila in mu obkram obljubil, da ga bo o njih tudi občasno obveščal. Drugi dan je obvestil poveljstva vseh treh njemu podrejenih velikih enot (divizij »Granatieri di Sardegna« in »Isonzo« ter graničarjev): »Treba je vztrajati pri teh operacijah. Obnovljena dejavnost tolpe, ponavljanje nasilnih akcij proti osebam in železniškim zvezam kažejo čisto jasno, kaj se lahko zgodi, če oslabi naša preventivna in represivna akcija...»

Preiskave - če še tako skrbno pripravljene - morajo biti izvedene nenadoma tam, kjer se pričakuje dober uspeh, v zasebnih in javnih lokalih, na cestah, ne glede na čas in kraj. To so prave in posebne vojaške operacije, ker jih izvajajo vojaki: tudi njihov način mora imeti značaj strogosti in nespravljivosti, ki vzbuja poslušnost in ugled, ne da bi vodil do nepotrebnega nasilja.

Nikakršnega lažnega čustva usmiljenja, nikakršne nasilnosti, temveč čisto naše vedenje morajo izražati te akcije.⁵¹

Poveljstvo divizije sardinskih grenadirjev v Ljubljani je čez tri dni ukazalo poveljstvu 2. grenadirskega polka, ki mu je poveljeval polkovnik Tommaso Latini, naj ima za nenadne preiskave, ki so jih ukazale višje vojaške in politične oblasti, vedno pripravljeno eno četo. Povedalo je, da bo začelo s preiskavami 20. aprila.⁵² Čez dva dni, tj. 18. aprila, je načrt glede sil spremenilo tako, da je ukazalo izoblikovati posebno premično skupino 2. grenadirskega polka in občasno uporabo manevrske čete iz 2. bataljona 1. grenadirskega polka. Medtem ko je v prejšnjem povelju za cilj preiskave navedlo »iskanje orožja, streliva in drugega materiala, ki bi ga lahko uporabili uporniki v akcijah proti nam«, je sedaj določilo tole:

»Glavni namen teh preiskav, ki bodo potekale v stanovanjih in zloglasnih točkah mesta, je prijeti nekatere uporniške vodje in teroriste, ki jih iščemo že nekaj časa. Zato je treba bolj kot iskati vojaški in podtalni material prijeti za prepoznavanje vse moške.«

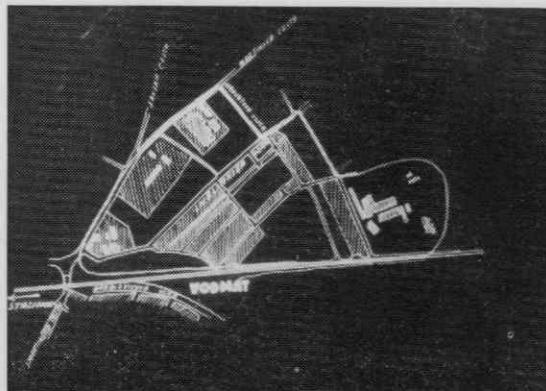
Določilo je tudi način preiskave: 1. obkolitev poslopij in cest z neprehodnim obročem ljudi in orožja, 2. preiskave s posebnim oddelkom in pomočjo karabinerjev, 3. odgon vseh aretiranih v Belgijsko vojašnico na Taboru. Priporočilo je tudi največjo hitrost in tajnost, največjo natančnost pri preiskovanju, največje spoštovanje Italijanov in državljanov zavezniških držav.⁵³ Tik pred začetkom racije je poveljstvo divizije sardin-

skih grenadirjev 20. aprila sporočilo natančnejša določila o načinu preiskave. Razlog za ta določila pove navedba zadeve v dokumentu: »kraja in zloraba s strani vojakov«. Tako kot za veliko racijo februarja in marca so morala vojaška poveljstva svariti vojake pred krajo.

Začetek racije, ki so ga najprej določili za 20. april, so tega dne iz nam še nepojasnjenih razlogov odložili za 22., nato na 23. in končno na 25. april. Kaže, da so racijo odlagali zato, ker je tako želel visoki komisar Grazioli. Ko se je namreč načelnik štaba 11. armadnega zbora, polkovnik Annibale Gallo pogovarjal z Graziolijem o raciji, je ta prosil, naj jo odložijo za en dan; odložili so jo celo za dva dni. Katero območje je treba pregledati, je sproti odločilo poveljstvo divizije sardinskih grenadirjev in k povelju priložilo tudi posebno skico z merilom 1 : 50.000. Sile za racijo so vzeli iz 2. grenadirskega polka, uporabili pa so tudi 5. četo 1. polka in vojaške ter civilne karabinjerje. Večina sil je zapirala preiskovalno območje, preiskovala pa je četa 1. polka s pomočjo karabinerjev. Za vodstvo racije so določili poveljnika premične skupine 2. grenadirskega polka, in to poveljnika 2. bataljona, podpolkovnika Leonida Lupinija. Tudi za to racijo je bilo zborna mesto v Vegovi ulici ob 5. uri zjutraj, blokado in začetek preiskave so določili za pol ure pozneje, konec pa za 11. uro dopoldne.⁵⁴

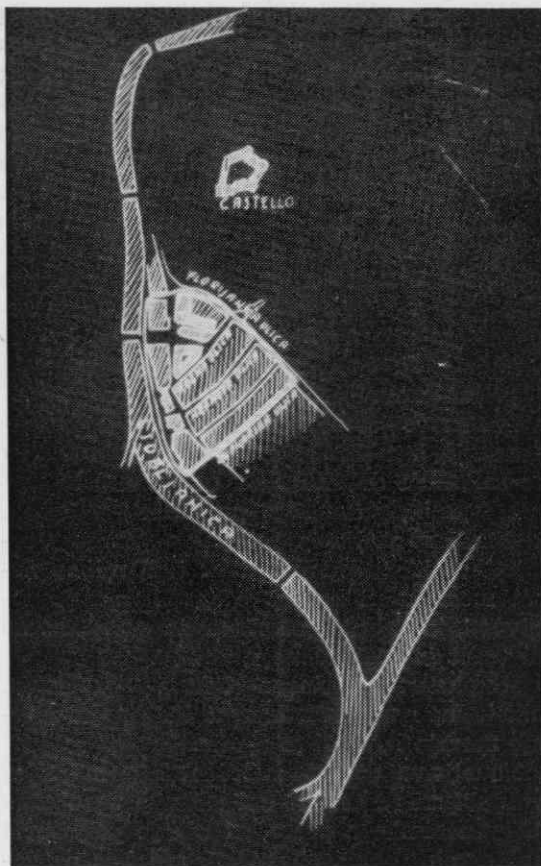
Za to racijo so se ohranila vsa povelja, vendar ne z vsemi skicami preiskovalnih območij, in tudi vsa poročila. Zato je sicer mogoče natančneje določiti potek racije od dneva do dneva, vendar ni mogoče za tiste dni, ko manjkajo skice, ugotoviti preiskovalnega območja.

Prvi dan racije, tj. 25. aprila, je premična skupina 2. grenadirskega polka (240 vojakov iz 6. in 7. ter dela 8. čete 2. bataljona 2. polka in 94 vojakov iz 5. čete 2. bataljona



Odsek za racijo 25. aprila (izvirna italijanska skica)

1. polka s pomočjo 30 karabinjerjev) preiskovala Zeleno jamo med Savsko, Šmartinsko in Pokopališko ulico ter železnico vključno s kemično tovarno. Prijela je 525 moških, starih od 16 do 45 let, nič pa ni poročala, koliko jih je aretirala. Našla ni ničesar, kar bi bilo vredno omembe, čeprav so poročali o najdbi nekaterih predmetov v Bernekarjevi ulici 18 in 25 ter jugoslovanskih zastav v Kolinski tovarni.⁵⁵ Drugi dan je ista enota (skupno 362 mož) zajela predel med Gradašičico in Cesto v Mestni log ter Karunovo ulico. Prijela je 451 oseb, vendar ni poročala, koliko jih je aretirala. Je pa poročala, da se ni zgodilo nič omembe vrednega.⁵⁶ Dne 27. aprila so iste sile (302 moža) pregledale novo območje, ki ga ni mogoče ugotoviti, ker manjka tozadevna skica območja.⁵⁷ V poročilu sta sicer omenjeni Grbičeva in Vakavčeva ulica, vendar ju zaradi popačenosti imen ni mogoče določiti. Prijele so 506 oseb in jih tudi nekaj aretirale, npr. Jožeta Venca in Franca Kranjca, Viktorja Kovačiča in Ladislava Petriča.⁵⁸ Dne 28. aprila so z zelo majhnimi silami (le s 6. četo 2. polka - 96 vojaki) preiskovali kavarne in gostilne, vendar ne zjutraj, temveč zvečer. Prijeli so 102 osebi, kaže, da niso aretirali nikogar.⁵⁹ 29. aprila so z okrepljenimi silami (poleg že omenjene premične skupine so zaposlili še 100 topničarjev iz 11. topniškega polka, skupno 323 mož) zajeli območje med Ljubljano in Florjansko ter Zvonarsko ulico. Prijeli so 308 oseb, aretirali pa Jožeta Novaka s Starega trga 30, ker so pri njem našli zemljevide, med njimi tudi o Trstu in Pulju.⁶⁰ Dne 30. aprila so preiskali območje med Ljubljano in Karlovško ter Zvonarsko ulico. Tam je Lupinijeva premična skupina (372 mož, v kateri je bilo celo 150 topničarjev) prijela 216 oseb in poročala, da se ni zgodilo nič omembe vrednega.⁶¹ Sodim, da so po 27. aprilu morali za racijo zmanjšati število vojakov-grenadirjev in jih nadomestiti s

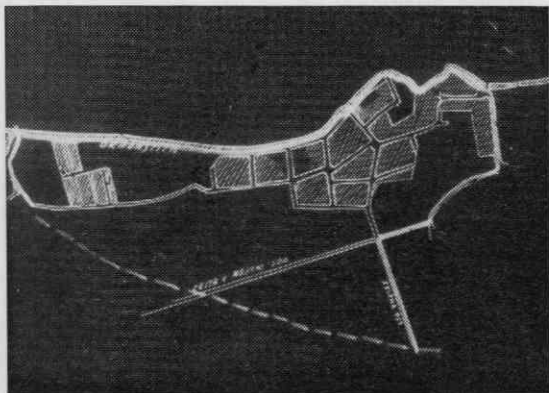


Odsek za racijo 29. aprila (izvirna italijanska skica)

topničarji, ker so grenadirje potrebovali za druge naloge. Takrat so se namreč razmere za italijanskega okupatorja začele vidno slabšati, ker je z ofenzivo narodnoosvobodilne vojske začelo nastajati svobodno partizansko ozemlje. General Robotti je bil prisiljen 29. aprila razglasiti obsedno stanje v nekaterih občinah na Kočevskem in v Suhi krajini.⁶²

Okupatorjeva racija v Ljubljani ali t. i. nenadne preiskave od 26. do 30. aprila 1942 je bila še bolj neuspešna kot tista februarja in marca. Po že omenjenih podatkih Lupinijeve premične skupine so sicer prijele 2108 ljudi in jih nekaj tudi aretirale. Vendar niso aretirale nobenega funkcionarja narodnoosvobodilnega gibanja niti našle nikakršnega orožja, streliva in vojaške opreme. Kaže, da so tako sodila tudi vojaška poveljstva in zato niso o raciji niti napisala sklepnega poročila.

Poslednji dan racije je general Robotti na sestanku pri visokem komisarju Grazioliju, na katerem so poleg njiju bili navzoči tudi Robottijev načelnik štaba, general Orlando, kvestor Ettore Messina, pokrajinski tajnik fašistične stranke Orlando Orlandini in poveljnik kraljevih karabinjerjev major Raffaele Lombardi, poročal tudi o pogovoru, ki ga



Odsek za racijo 26. aprila (izvirna italijanska skica)

je imel z ljubljanskim županom. Ta (dr. Jure Adlešič) ga je namreč prosil za dovoljenje, da bi ustanovili oboroženo slovensko milico. Robotti in Grazioli sta temu nasprotovala. Grazioli je menil, da bi to omajalo italijanski prestiž. »Na vsak način bo sprejel župana in bo od njega zahteval seznam ljudi, ki naj bi jih oborožili; prizadeval si bo pridobiti na času, ker razlogi govorijo za to, da je treba glede katoliške stranke delati z nekim občutkom.«⁶³ Kaže, da je bila županova prošnja za oborožitev slovenskih ljudi že konkretizacija vlog, ki jih je italijanskim oblastem v začetku aprila 1942 posredoval dr. Lambert Ehrlich.

MANJŠA RACIJA V OBSAVSKIH VASEH

Po neuspešni raciji konec aprila 1942 nekaj časa ni bilo v Ljubljani nikakršne racije, če seveda ne upoštevamo skoraj vsakdanjih preiskav posameznih hiš, ki sta jih izvajala vojska in policija. Treba bi bilo še raziskati razloge, zaradi katerih je poveljstvo divizije sardinskih grenadirjev 19. maja ukazalo poveljstvu 2. grenadirskega polka, ki mu je tisti čas poveljeval že podpolkovnik Umberto Perna (prejšnji poveljnik Latini je namreč padel pri napadu Narodne zaščite iz Hruševega na njegovo kolono 7. maja 1942),⁶⁴ naj v noči na 20. maj napravi racijo na Ježici, v Tomačevem in Šmartnem ob Savi. Namen racije, ki naj bi jo vodil komandant manevrskega bataljona 2. polka (to je bil sedaj komandant 1. bataljona, podpolkovnik G. De Sarno), je bil enak kot že v prejšnjih racijah: prijeti za orožje sposobne moške in jih pripeljati pred divizijsko karabinjersko komisijo, da jih bo preverila. Podpolkovnik De Sarno je s svojo enoto res obkolil vse tri vasi ob Savi in to Ježico z dvema četama, Tomačevo z eno in Šmartno z okrepljeno četo. Te enote so prijele okrog 1200 moških, od katerih jih je komisija aretirala 26 (partizanskega zdravnika, ki je hotel priti iz Ljubljane v Tomačevo, vodjo partizanske tiskarne, dva pomembna komunisti — vse le po okupatorjevih podatkih), kot je poročal podpolkovnik De Sarno.⁶⁵

Novo racijo je general Orlando ukazal napraviti v Dravljah. Zvedel je namreč, da je tam uporniška organizacija z več kot sto člani, od katerih naj bi jih okrog 30 nameralo oditi k partizanom na Toško čelo. Neki »informator O« je poročal postaji obmejne milice v Dravljah: »Skoraj vsi prebivalci Dravelj so organizirani v tako imenovani »vaški zaščiti«, ki je vojaški oddelek partizanskega tipa.« Nato je opisal organizacijo, stražarska mesta, alarmni sistem, oborožitev, zbiranje sredstev, priprave za odhod v parti-

zane. »V Dravljah so pri organiziranih družinah zdravili partizane, ranjene 7. maja v spopadu pri Dvoru.« Navedel je tudi imena najaktivnejših članov vaše zaščite. Zato je Orlando ukazal, naj 2 okrepljeni četi 2. grenadirskega polka z 10 karabinjerji obkolita in preiščeta Dravlje, ena četa iz istega polka s karabinjerji pa obkoli in preišče Kamno gorico. Vse sposobne moške naj odpeljejo na prepoznavanje v Belgijsko vojašnico na Taboru. Tudi za vodstvo te akcije je general Orlando določil podpolkovnika De Sarna.⁶⁶

Podpolkovnik De Sarno je v noči na 28. maj res napravil racijo v Dravljah in Kamni gorici. »Nikakršnega sledu o upornikih, niti nismo našli orožja, o katerem je zagotavljal informator O, natančne in ponavljajoče se so bile preiskave, ki smo jih v drugi fazi razširili tudi na Podutik in griče severno od Kamne gorice,« je poročal De Sarno. Zato je prosil za sodelovanje informatorja O, ki ga je spremljal poročnik Pasquali, da so lahko aretirali osebe (razen treh), ki jih je že prej navedel informator. Prijeli so okrog 400 moških in jih 46 poslali divizijski komisiji v Ljubljani. Našli so le dve stari nerabni puški in nekaj navadnega vojaškega materiala.⁶⁷

Verjetno je bila maja 1942 v okolici Ljubljane še kakšna racija. V neki raciji je namreč neka enota divizije sardinskih grenadirjev prijala organizacijskega sekretarja CK KPS Borisa Kraigherja in člana vodstva VOS za Slovenijo Franca Ravbarja. Vendar ju divizijska karabinjerska komisija ni prepoznala in so ju z lažnima imenoma Marko Jagodnik in Jaka Slatner 31. maja 1942 poslali v koncentracijsko taborišče Gonars.⁶⁸

VELIKA RACIJA KONEC JUNIJA

Spomladi 1942 so se vojaške in politične razmere v Sloveniji zelo zaostrole. Ker se je partizanska ofenziva na Notranjskem in Dolenjskem, ki se je začela konec aprila, ujemala z italijanskim defenzivnim načrtom »Primavera«, ki je predvideval umik manjših posadk v večje postojanke ob prometnih zvezah, je maja nastalo razsežno partizansko svobodno ozemlje. Segalo je od Kolpe do predmestij Ljubljane in je po okupatorjevih podatkih obsegalo celo dve tretjini pokrajine; od 95 občinskih sedežev so jih okupatorjeve oblasti nadzirale le 39 in še te le delno. Na svobodnem ozemlju je prevzela oblast Osvobodilna fronta in organizirala celo volitve posebnih organov ljudske oblasti — krajevnih narodnoosvobodilnih odborov. Na svobodno partizansko ozemlje so 18. maja odšli iz Ljubljane tudi vodstveni organi na-

rodnoosvobodilnega gibanja (centralni komite KPS, izvršni odbor OF in glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet).

Partizanska ofenziva, nagel porast partizanske vojske (nastanek odredov in grup odredov) in hitro nastajanje svobodnega partizanskega ozemlja niso zaostriili političnih in vojaških razmer samo na podeželju, temveč tudi v Ljubljani. Prav gotovo je vse to, ker se je dogajalo na podeželju med Kolpo in Ljubljano, zelo vplivalo na razporeditev prebivalstva v mestu. Če je prej italijanski okupator sprejemal ukrepe predvsem zaradi razmer v samem mestu, se je sedaj čutil vedno bolj ogroženega tudi od zunaj. Vedno bolj se je bal partizanskega napada na mesto in vpada partizanov vanj, v tem primeru bi bili seveda na mah uničeni sicer pičli sadovi njegovih dotedanjih prizadevanj za ločitev mesta od podeželja. Če je prej gradil t. i. utrjeni obrambni pas okrog mesta predvsem zato, da bi narodnoosvobodilnemu gibanju pretrgal zveze med središčem in pokrajinami oziroma okrožji, ga je sedaj utrjeval za pravo vojaško obrambo in seveda sprejel še druge tovrstne ukrepe. Že 10. maja je general Robotti ukazal ustanoviti posebno komisijo za preučevanje obrambe mesta pred partizani in istočasnim uporom privržencev narodnoosvobodilnega gibanja znotraj mesta.⁶⁹ Občutek hude ogroženosti je še naraščal, posebno v drugi polovici maja, ko so enote 3. grupe odredov osvobodile okolico mesta, celo vasi med Krimom in Ljubljano ter Polhograjske Dolomite. Ravno tisti čas, 18. maja, je italijanski zunanji minister grof Galeazzo Ciano zapisal tiste tolikokrat ponovljene besede o razmerah v Ljubljani: »Videti je, da so ljubljanske ulice neprehodne za naše enote. Vsak vhod, vsaka zavesa na oknu skriva kako zasedo.«⁷⁰ Dva dni pozneje sta celodnevni boj dela Šercerjevega bataljona pri t. i. pokritem mostu na Ižanski cesti, ki je bil mestu Ljubljani najbližji partizanski boj sploh, in posredovanje italijanskega topništva z ljubljanskega gradu odmevala bolj in dalje, kot pa sami streli. Italijanske oblasti so tudi vznemirjale nekatere sicer neutemeljene novice, ki se sicer pojavljajo v nemirnih razmerah. Eno takšnih jim je posredoval neki »zaupanja vreden konfident«, »da je vse prebivalstvo Ljubljane pripravljeno za vstajo in se bo na prvi znak partizanov dvignilo, da bi pregnalo italijansko vojsko«. Povedal jim je tudi, da kroži novica, da bodo partizani za prihod v mesto uporabili skrivni prehod med gradom in magistratom in podzemni hodnik med šentjakobsko in uršulinsko cerkvijo.⁷¹ Zaradi te novice, ki

so mu jo posredovali karabinjerji, je general Robotti 27. maja ukazal poveljniku divizije sardinskih grenadirjev, naj zapre vhode in izhode skrivnih podzemnih prehodov, zavaruje izpostavljene posadke na ljubljanskem gradu in Rožniku, poostri budnost pri varovanju javnih poslopij, posebno naj zavaruje mostove, da bi zagotovili prihod enot v mesto, če bi se za to pokazala potreba, in naj zavaruje tudi električne naprave. Za vse te naloge lahko uporabi tudi druge sile (karabinjerje, financarje, obmejne miličnike, agente javne varnosti itd.), ki so sedaj podrejene vojaškim poveljstvom.⁷² Ko je za omenjeno novico zvedelo poveljstvo 2. armade, je zahtevalo, naj preučijo podzemne hodnike in skladišča v Ljubljani, dobilo pa je odgovor, da so to medtem storili že sami od sebe in da je izid preiskave negativen.⁷³

V mestu je bilo narodnoosvobodilno gibanje maja in junija približno enako delavno kot v prejšnjih mesecih. Poleg neštetihs vsakdanjih napisnih in trosilnih akcij propagandnega značaja so bile še naprej justifikacije narodnih izdajalcev (dr. Lambert Ehrlich, Ivan Peršuh, Marko Šujić) in napadi na italijanske vojake. Na drugi strani pa je okupator 1. maja začel streljati talce tudi v Ljubljani, maja in junija je ustrelil 11 skupin s 70 talci, tj. skoraj polovico vseh talcev v ljubljanski pokrajini pod italijansko okupacijo (21 skupin s 145 talci).⁷⁴

V takšnih vojaških in političnih razmerah je začel pri italijanskih oblasteh sredi maja nastajati načrt o množičnem interniranju Slovencev. Kaže, da so o njem razpravljali celo na sestanku pri Mussoliniju, ki sta se ga udeležila poveljnik 2. armade general Roatta in načelnik vrhovnega poveljstva maršal Ugo Cavallero. Ko je imel general Roatta 23. maja v Trstu sestanek s podrejenimi častniki, je tudi povedal, kaj sodi Mussolini o razmerah v Sloveniji:

»Duce je nejevoljen zaradi razmer v Sloveniji, ker je Ljubljana italijanska provinca.

Zaradi sedanjih razmer ne obtožuje nikogar.

Vi imate vso oblast; dal vam bom tudi čete, presekajte ta tvor.

Če želite, bom odstranil visokega komisarja.«

Ko je Roatta vprašal Mussolinija, ali naj bodo vse policijske sile podrejene vojski, je ta odgovoril:

»Da, vse: kraljevi karabinjerji, financarji, obmejna milica, agenti javne varnosti, tudi če so v civilu, so podrejeni vojaškim oblastem, kadar so v akciji.«

Mussolini je na sestanku govoril tudi o tridih ukrepih: »Tudi duce je rekel, da si je treba zapomniti, da so najboljše razmere takrat, ko je sovražnik mrtev. Treba je potem takem pripraviti mnogo talcev in uporabiti streljanje vsakič, ko je to potrebno.«

Ko so nato na Reki razpravljali o ukrepih za ureditev razmer, npr. za zaprtje meje nasproti t. i. NDH, predvsem na Gorjancih, in nasproti reški pokrajini ter izgon prebivalcev »vzhodno od stare meje«, so govorili tudi o množični internaciji Slovencev.

»Duce soglaša z načrtom o interniranju mnogih ljudi — tudi od 20.000 do 30.000 oseb.

Zato lahko razširimo merila za interniranje na določene skupine oseb. Na primer: študente. Akcijo pa je treba napraviti dobro, to je s silami, ki bodo omejile pobege.«

Na koncu sestanka je Roatta poudaril:

»Treba si je zapomniti, da moramo vse ukrepe o odstranitvi ljudi izvesti na našo pobudo, ne da bi komu gledali v obraz.«⁷⁵

Iz vsebine pogovora, ki sta ga 30. maja imela general Robotti in visoki komisar Grazioli, izvemo, da je bil tudi Grazioli maja v Rimu. Vendar ne zvemo, ali ga je sprejel tudi Mussolini, zvemo pa, da se je pogovarjal z državnim sekretarjem v notranjem ministru Guidom Buffarinijem (notranji minister je bil sam Mussolini). Ta mu je povedal, naj se vrne v Ljubljano in poveže z vojaškimi oblastmi. Iz vsebine pogovora tudi zvemo, da sta Roatta in Cavallero povedala Mussoliniju, da so se razmere v Sloveniji poslabšale in kot vzrok navedla to, da policijske sile niso podrejene vojaškemu oblastem. Grazioli je moral soglašati, da vse policijske sile res pridejo pod vojaško poveljstvo, če so v akciji.

Ko sta se Robotti in Grazioli pogovarjala o interniranju civilnega prebivalstva, je Grazioli dejal: »Na splošno je v Italiji precej omejena zmogljivost mest za interniranje. Zato dvomi o možnosti močnega izгона znatnih množic, tem manj, ker ima vojaška oblast na voljo lastna taborišča. V glavnem primeru o študentih bo sodeloval z vojaškimi oblastmi in jim posredoval sezname, ki jih že ima, ker je on reševal to vprašanje.«⁷⁶

Nalogo, pripraviti množično interniranje prebivalcev Ljubljane, je dobilo poveljstvo divizije sardinskih grenadirjev. To je že 3. junija posredovalo svojo zamisel. Najprej je menilo da je pogoj za uspeh te akcije ta, da bi vse javne ustanove, ki jih je tudi naštel (med njimi celo škofijski urad!) sodelovale z izvajalcem in napravile ustrezne sezname, vendar so si premislili, ker bi prebivalci iz teh priprav zaslutili, da se pripravlja izgon.



Visoki komisar E. Grazioli

Menilo je, da bi akcija uspela bolje, če bi med njo prekinili promet med mestom in podeželjem. Vse mesto naj bi razdelili na pet odsekov, ki bi jih ločile vodne poti, široke ceste, trgi itd. Te odseke naj bi zapirali tudi ponoči, da bi onemogočili ljudem prehajanje iz enega odseka v drugega. Racio naj bi omejili na pet dni, kar pomeni, da bi vsak odsek preiskovali le en dan in ne bi delali ponovnih preiskav kot v prvi veliki raciji februarja in marca. Racio naj bi omejili samo na prijetje sposobnih moških od 16. do 40. leta starosti in se odpovedali kakršnemu koli iskanju orožja in vojaškega materiala. Vse prijetje ljudi naj bi odpeljali v vojašnici 2. grenadirskega polka in 13. topniškega polka, kjer naj bi jih še isti dan prepoznavali (dnevno naj bi prijeli okrog 3000 oseb). Izvajali naj bi tudi posebne preiskave javnih prenočišč, študentskih hiš, kolegijev itd. Osumljene naj bi še tisti večer odpeljali v koncentracijsko taborišče Gonars.

To veliko racijo naj bi izvajal 1. grenadirski polk in velik del 2. grenadirskega polka. Potrebni pa bi bili novi informatorji iz vrst izbranih in izurjenih najnovejših ujetnikov, ki poznajo najmlajši razvoj uporniškega gibanja in mnoge njegove nove privržence.⁷⁷

Kot prilogo temu poročilu je poveljstvo divizije sardinskih grenadirjev isti dan napisalo tudi »načrt za očiščenje mesta in province Ljubljana subverzivnih elementov«. Potem ko je prikazalo učinek krutih represalij (ustrelitve vodij in talcev), je navedlo skupine ljudi, ki bi jih bilo treba odstraniti, tj. brezposelne delavce, begunce, brezdomce, bivše vojake, brezdelneže, brezposelne

študente in begunce iz Julijske krajine (predvsem učitelje, uslužbenke, delavce, zdravnike, farmacevte, odvetnike, časnike, duhovnike), uporniške ljudi, ki se preživljajo s podeželja (posebno ročni delavci in kmečki sinovi brez lastne kmetije) in kako naj bi jih zajeli. Ni pa se moglo odločiti glede zamisli o popolnem izgonu ljudi z nekaterih območij, češ da bi to zahtevalo velike nastanitvene zmogljivosti, povzročilo hude politične posledice in imelo skromne rezultate. Glede popolnoma praznih vasi je namreč upoštevalo izkušnje s Kočevskega, kjer so po preselitvi kočevskih Nemcev prazne vasi zasedli partizani.⁷⁸

Povzetek tega predloga je general Robotti takoj drugi dan, tj. 4. junija, posredoval poveljstvu 2. armade. Glede izгона prebivalstva s celih območij je povedal, da je naročil poveljnikom podrejenih velikih enot, naj to vprašanje preučijo in mu sporočijo svoje predloge, da jih bo strnil in posredoval poveljstvu 2. armade. Na koncu je Robotti prosil poveljstvo 2. armade, naj potrdi predloge za racijo v Ljubljani, »ukrepe, ki jih je v bistvu odredilo vaše poveljstvo pred približno tremi meseci«. Ko bo dobil pristanek za racijo, se bo o načinu njene izvedbe dogovoril tudi z visokim komisarjem.⁷⁹ Poveljstvo 2. armade, ki je bilo — kot smo pravkar zvedeli iz Robottijevega poročila — samo pobudnik za racijo v Ljubljani, je seveda takoj potrdilo omenjene predloge in naročilo, da se pri preiskavah ni treba čisto nič ozirati na kako krivdo bodisi v posameznostih bodisi v splošnem. To pomeni, da mu je šlo za to, da se brez kakršnih koli utemeljitev odstrani iz Ljubljane čimveč ljudi. To je general Robotti 7. junija sporočil poveljstvu divizije sardinskih grenadirjev s prošnjo, naj mu sporoči datum, ko bo lahko začelo racijo.⁸⁰

Tako, kot se je general Robotti obrnil na višje poveljstvo, je tudi visoki komisar Grazioli 6. junija vprašal notranje ministrstvo za mnenje o nameravanem izgonu okrog 30.000 Slovencev. Odgovorilo mu je 11. junija tako, da mu je poslalo prepis svojega pisma vrhovnemu vojaškemu poveljstvu. V njem pravi:

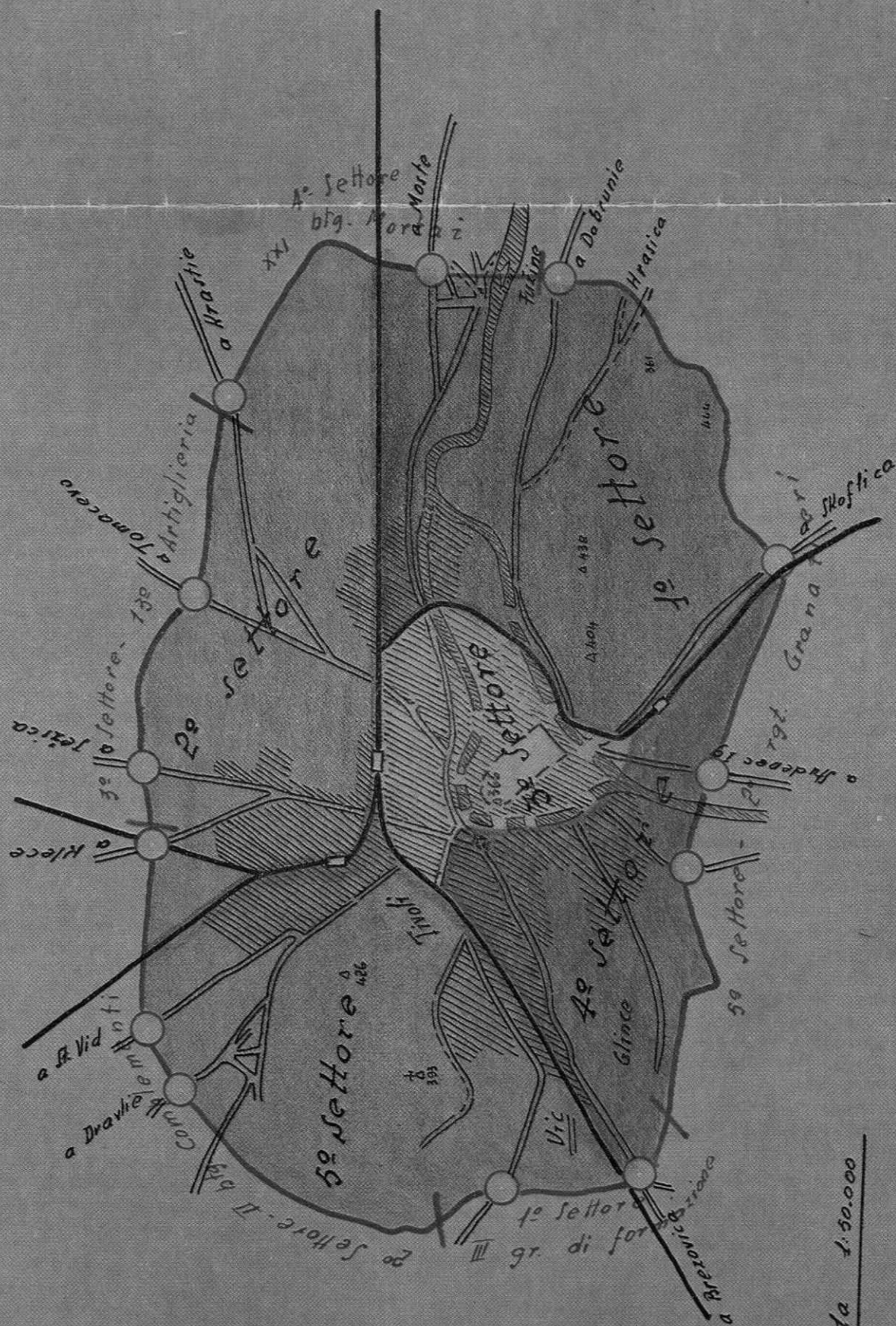
»Sporočamo torej, da sploh ni mogoče internirati v koncentracijskih taboriščih v kraljevini 30.000 Slovencev, bodisi zato, ker so koncentracijska taborišča zaradi prihoda bodočih internirancev iz Julijske krajine, iz novih pokrajin, z zasedenih ozemelj in iz Libije popolnoma napolnjena, bodisi zato, ker je skupna zmogljivost teh taborišč, ki so — da ponovimo — polna, daleč premajhna od tiste, ki bi bila potrebna za nastanitev

30.000 Slovencev. Na drugi strani pa teh ljudi ni mogoče poslati v kraje internacije, že zato ne, ker so polni, poleg tega pa se glede na varnost domovine ne zdi ustrezno, da bi poslali v občine starih provinc tako veliko število politično sumljivih oseb.«⁸¹

Čez dva dni je Grazioli dobil novo pismo notranjega ministrstva z zelo kratko vsebino: »Glede na zgoraj omejeno zadevo (izgon civilnega prebivalstva - op. T. F.) se sporoča, da je DUCE odredil, naj ne internirajo civilov, o katerih govori omenjena nota.«⁸²

Ko sta Robotti in Grazioli imela mnenja oziroma potrditev nadrejenih uradov, sta o izvedbi načrta za racijo razpravljala na sestanku 14. junija ob navzočnosti poveljnika divizije sardinskih grenadirjev, generala Orlanda, njegovega načelnika štaba, podpolkovnika Renata Broccolija, načelnika štaba 11. armadnega zbora, polkovnika Annibala Galla, načelnika Graziolijevega kabineta Eduarda Bisia in novega kvestorja Domenica Ravellija (prejšnjega Ettoreja Messano so namreč maja premestili v Trst). Visoki komisar je poročal o tem, kaj so mu glede množičnih internacij Slovencev sporočili iz Rima. »Izvedba ukrepov, ki so jih predlagale vojaške oblasti, je torej odvisna od tega, kako bodo to vprašanje rešile osrednje oblasti.« General Robotti pa je pojasnil, da je z racijo in množično aretacijo študentov, izobražencev in brezposelnih v zamudi, zaradi zakasnelega prihoda nove divizije »Cacciatori delle Alpi« (ta je prišla junija na širše območje Grosupljskega) in nujnega zavarovanja zelo ogroženega železniškega prometa. Pomanjkanje enot torej ovira hitro izvedbo te kolektivne akcije. To zamudo pa bodo izrabili za boljšo pripravo. Visoki komisar sestavlja seznam študentov, ki ga bo izročil vojaškim oblastem.

Ko smo tako zvedeli za vzrok zamude velike racije, nas začudi nadaljnja vsebina pogo- vora. Ko je Robotti povedal, da osebe iz skupin, ki jih nameravajo internirati, pomenijo pomemben vir za partizansko rekrutacijo, je Grazioli povedal, da mu je minister Pietromarchi v Rimu povedal, da tiste partizanske cnote, ki prihajajo v Slovenijo iz Hrvaške, tam organizirajo ustaške oblasti in gestapo ter da glede tega teče ustrezna diplomatska akcija. Ko so se seznanili s to popolnoma lažno novico, ki je verjetno izvirala iz vedno bolj neprijaznih odnosov italijanskega okupatorja in ustašev v NDH in Dalmaciji, so to točko pogovora sklenili takole: »Na vsak način si je treba prizadevati, da se izvedejo ukrepi, brž ko bodo na voljo zadostne sile, da lahko hitro izvedejo velike policijske ukrepe,



Scala 1:50.000

ki vsebujejo tudi aretacijo prej omenjenih oseb.⁸³

Na tem sestanku so obravnavali tudi zahtevo vojaških oblasti, da bi visoki komisar izdal nekatere ukrepe, ki naj bi prizadeli civilno prebivalstvo. Zahteval jih je še Robotti v svojem pismu Grazioliju dva dni pred tem sestankom. Ti ukrepi naj bi bili tile: takojšnja popolna ukinitvev lokalnih potniških vlakov, takojšnja prepoved civilom uporabljati tranzitne vlake, ukinitvev avtobusnega prometa in prepoved uporabe drugih motornih vozil, prepoved približanja železnici Postojna-Trst ponoči v pasu od 1 do 2 km, iz katerega bi izgnali vse prebivalce, rekvizicija obutve in smuči, omejitev nakupa zdravil, priprave na prepoved obiska gostiln in karnarn, gledališč itd.⁸⁴ Ko je Robotti 17. junija ponovno pisмено zahteval te ukrepe, mu je Grazioli čez tri dni odgovoril, da jih pripravljajo in mu poslal tudi osnutke ustreznih odredb. Ponovno mu je tudi obljubil, da mu bo čimprej poslal seznam študentov, izobražencev in brezposelnih, ki bi jih naj poslali v koncentracijska taborišča.⁸⁵ Robotti je takoj drugi dan izid tega dogovarjanja sporočil poveljstvu 2. armade in na koncu povedal, da mu je glede množičnega interniranja Slovencev Grazioli pokazal dve pismi iz Rima o težavah za takšen ukrep.⁸⁶ Prepis teh pisem je Robotti priložil svojemu poročilu.⁸⁷

Še pred začetkom velike racije je italijanska vojska, predvsem divizija sardinskih grenadirjev, dne 23. in 24. junija preiskala vse trgovine in skladišča v Ljubljani ter rekvirirala usnje in moško obutev.⁸⁸ To je storila zato, da bi ga odtegnila narodnoosvobodilnemu gibanju. Ne vemo, koliko obutve so tako rekvirirali, vemo pa, da visoki komisar s to rekvizicijo, ki je zajela tudi podeželje, ni bil posebno zadovoljen.

Enako je pred veliko racijo, ki so jo pripravljali mesec dni, poveljnik divizije sardinskih grenadirjev, general Orlando v dneh od 24. do 26. junija izvedel manjšo racijo, t. i. leteče preiskave (perquisizioni volanti). Povelje zanjo je dal 24. junija, in to 2. grenadirskemu polku. Ukazal mu je, naj na najbolj prometnih ulicah Ljubljane preiščejo vse ljudi, razen Italijanov, Nemcev in Hrvatov, pri čemer naj se pri ženskah omejijo le na pregled torbic. »Po preiskavi je treba vse sposobne moške (med 16. in 60. letom starosti) z avtomobili prepeljati v vojašnico Vittoria Emanuela III., da jih bo tam prepoznavalo poveljstvo divizijskih karabinjerjev,« je ukazal. Tudi v tej raciji so vojaki obkolili in zaprli posamezne manjše predele mesta, v katerih so nato preiskovali ljudi in

lovili moške, od mladoletnikov in starcev. Za izvedbo racije je še posebej določil manevrski (II.) bataljon omenjenega polka.⁸⁹

Čeprav je Orlandovo povelje določilo za začetek te racije 25. junij, so jo v resnici že začeli dan prej, tj. 24. junija. Ker nimamo poročil omenjenega grenadirskega polka, smo omejeni le na nekaj poročil poveljstva divizije sardinskih grenadirjev. Najprej je poveljnik divizijskih karabinjerjev, stotnik Vito Guariglia 25. junija poročal, da so od prejšnjega dne zvečer do dveh zjutraj v Delavskem domu v Ljubljani prijeli 122 posameznikov in jih med njimi 14 aretirali. Navedel je njihova imena in »krivdo«; na prvo mesto je postavil Črtomira Kolenca kot propagandista OF.⁹⁰ Isti dan je poročal, da so podnevi vojaki 2. grenadirskega polka prijeli 540 moških, od katerih so jih aretirali 20. Navedel je njihova imena in privrženost Osvobodilni fronti.⁹¹ Isti dan je poročal, da so podnevi vojaki 2. grenadirskega polka na glavnih ulicah in v javnih lokalih prijeli 1760 moških in jih aretirali 74. Navedel je njihova imena in »krivdo«. Tudi general Orlando je poročal enako, vendar ni navedel imen aretiranih ljudi, temveč le podatke o vrstah ljudi, npr. 58 privrženecv OF, 3 tiskarje prevratniških publikacij, »nevarnega komunista«, 3 propagandiste, »organizatorja« itd.⁹² Za 26. junij pa sta oba, Guariglia in Orlando, poročala, da so v »čistki« na območju Most »med starim in novim pasom« prijeli 937 moških in jih aretirali 16. Navedla sta njihova imena ter kratko označbo »krivde«, največ privrženost OF in razširjanje Slovenskega poročevalca, za enega sta navedla, da je »partizan« (Ivan Kosec).⁹³ Vendar je general Orlando 4. junija v sklepnem poročilu za veliko racijo konec junija navedel tudi podatke o »letečih preiskavah«, in to:

Datum	Prijetih	Aretiranih
24.6.	122	14
25.6.	2300	94
26.6.	937	16
Skupno	3359	124

Navedel je tudi, da je bilo aretiranih posamezno 71 oseb.⁹⁴ Prej omenjeno število prijelih in aretiranih moških je general Orlando pozneje prištel k številu prijelih in aretiranih v veliki raciji.

Veliko racijo za aretacijo omenjenih petih skupin prebivalcev Ljubljane je italijanska vojska lahko napravila šele konec junija. General Orlando je zanjo izdal ustrezno po-

velje 25. junija. Najprej je določil skupine ljudi, ki jih je treba aretirati: »1. brezposelne delavce, 2. begunce, ljudi brez stanovanj, bivše vojake, ljudi, ki hodijo spat v javna prenočišča, 3. brezposelne študente, študente brez družine, univerzitetne študente množično, 4. vse učitelje, uslužbence, duhovnike, delavce, ki so prišli v Slovenijo iz Julijske krajine po letu 1922, 5. vse bivše italijanske vojake, doma iz Julijske krajine, ki so po odsluženju vojaškega roka odšli v Jugoslavijo 6. vse, ne glede na skupino, za katere sumijo, da so privrženci uporniškega gibanja.« Zato je treba prijeti vse moške od 16. do 60. leta starosti (kot vidimo, so zgornjo mejo raztegnili od 40 na 60 let) in jih pripeljati do ustrezne komisije v Belgijski vojašnici na Taboru, oziroma do Topniške vojašnice za Bežigradom.

Nalogo, izvesti to veliko racijo, je Orlando zaupal 2. grenadiskemu polku, ki so ga za to še okrepili z enotami 1. in 3. bataljona 1. grenadirskega polka; ta sta se 26. junija pripeljala v Ljubljano. Te enote naj bi vsak dan preiskale en odsek, na katere je Orlando razdelil mesto, začenši s 1. odsekom in nato dalje od vzhoda proti zahodu. Povelju je priložil skico mesta, razdeljenega na odseke. Ukazal je dobro obkrožiti in osamiti odsek, ki ga je treba preiskati, in to tudi ponoči, za kar je odredil znatne okrepitve za vsak dan. Ukazal je tudi, naj ponoči osvetlijo vse ulice in ceste okoli še nepreiskanih odsekov. Prepovedal je tudi vsakršno odhajanje moških omenjene starosti iz mesta, njihovo prehajanje iz še nepreiskanih v preiskane odseke, kar pa seveda ni veljalo za Italijane, Nemce in Hrvate; prepovedal je tudi prihod moških v mesto z železnico za ves čas racije.

Ko bi v omenjenih vojašnicah prijete moške omenjene starosti sproti preverili, bi izpustili tiste, ki niso v omenjenih šestih skupinah, vendar samo ob določeni uri v že preiskan odsek. Prehod čez zaporne črte bi jim omogočili samo na nadzornih točkah in v osebno izkaznico vtisnili žig s posebnim, vsak dan drugačnim znamenjem. Moške iz omenjenih šestih skupin pa naj bi vsak dan ob sedmih zvečer odpeljali na postajo na že pripravljen vlak, ki bi jih odpeljal v koncentracijsko taborišče.⁹⁵

To povelje je general Orlando drugi dan dopolnil tako, da je ukazal, naj med racijo vsem moškim poberejo vso novo obutev in tudi rabljeno, če je ne nosijo, poberejo naj tudi usnje ter smuči. Ta posel morajo opraviti financarji, nikakor pa ne vojaki, katerih prva naloga je prijemanje moških.⁹⁶ Enako je 27. junija, ko so že začeli veliko racijo,

dopolnil svoje povelje še z natančnejšimi določili glede zapore odsekov, pri kateri so poleg vojakov 13. topniškega polka sodelovali tudi vojaki 79. inženirske čete iz 4. inženirskega bataljona.⁹⁷ Isti dan so divizijski karabinjerji sporočili poveljstvu 2. grenadirskega polka omenjena znamenja za žige osebnih izkaznic preverjenih in izpuščenih oseb. Za prvi dan so določili debelo piko, za drugi CE, za tretji malteški križec, za četrti AE in za peti &.⁹⁸

Poveljnik 2. grenadirskega polka, podpolkovnik Umberto Perna, ki so mu zaupali vodstvo velike racije, je zanj izdal ustrezno povelje 26. junija, in to poveljnikoma svojega 1. (podpolkovnik Ferdinando Carignani), 2. (major Vittorio Pensabene) in 3. bataljona (podpolkovnik Bartolomeo Polverosi, od 30.6. major Guido Ripoli), poveljnikoma 1. (major Italo Bergone) in 3. bataljona (major Carlo Combatti) 1. grenadirskega polka ter poveljniku topniške baterije. V njem je za vsak dan posebej določil enote za obkolitev in zaporo odseka ter tiste za preiskavo odseka, tj. za zbiranje moških omenjene starosti.⁹⁹

General Robotti je o začetku velike racije obvestil Graziolija šele 26. junija s temle obvestilom: »02/5856. Jutri, 27. t. m. in 5 naslednjih dni bodo v Ljubljani po odsekih znane cestne in hišne čistke z namenom, da bi odstranili moško prebivalstvo od 16. do 50. leta starosti, ki spada v znane skupine ljudi. Od 21. ure danes do konca čistke bo zaprt promet čez bloke na obrambnem pasu v še ne preiskanih odsekih in podobno bo za ves čas operacij prepovedan izhod iz mesta z vlaki za vse sposobne moške. V teh operacijah bodo s soglasjem in privolitvijo nadrejenih rekvirirali moško obutev pri zasebnikih, in to več kot en par na osebo, ter vse usnje.« Sredi racije je Robotti odšel na štiridnevni dopust in ga je nadomestoval general Orlando.

Prvi dan velike racije, tj. 27. junija, so zajeli 1. odsek, ki je obsegal jugovzhodni del mesta, in to med glavno železniško progo proti Zalogu in dolensko železnico ter žično oviro, to pomeni, da je obsegal Vodmat, južni del Most, Kodeljevo, Štepanjo vas, območje ob Dolenski cesti itd. Ta odsek so preiskovali 1. bataljon 1. grenadirskega polka (370 vojakov) južno od Ljubljane, 2. bataljon 2. grenadirskega polka (250 vojakov) severno od Ljubljane ter trije vodi izvidnikov pod vodstvom stotnika Barba na Golovcu. Tem enotam so priključili okrog 50 karabinjerjev in 50 financarjev za rekvizicijo čevljev in usnja ter smuči. Za prevoz vojakov, civilistov in materiala so uporabili okrog

40 tovornih avtomobilov. Čeprav je bilo za vsak dan predvideno, da bo preiskava trajala od petih zjutraj do šestih zvečer, je poveljnik 1. bataljona 1. grenadirskega polka, ki je preiskoval območje južno od Ljubljane, poročal, da je posel opravil do dopoldne in da so prijeli 765 moških.¹⁰⁰ Poročali so, da so v vsem odseku prijeli 1794 moških, od katerih so jih aretirali 352 in nato 17 izpustili, tako da jih je ostalo aretiranih 335 in to 161 osumljenih sodelovanja v narodnoosvobodilnem gibanju, 121 študentov ter 57 brezposelnih in emigrantov.¹⁰¹ Po nekem podatku lahko ugotovimo, da so zvečer odpeljali v koncentracijsko taborišče 500 ljudi, pri čemer so upoštevali tudi tiste, ki so jih aretirali v delni raciji 24. do 26. junija in verjetno tudi tiste, ki so že od prej čakali, da jih odpeljejo v Gonars.¹⁰² Na splošnem pregledu interniranih v vsej Ljubljanski pokrajini med 24. junijem in 1. julijem 1942, pa sta za 27. junij navedena celo dva transporta iz Ljubljane v Gonars, in to prvi iz dni 24.—26. junija s 161 interniranci in drugi s 339 interniranci z dne 27. junija.¹⁰³

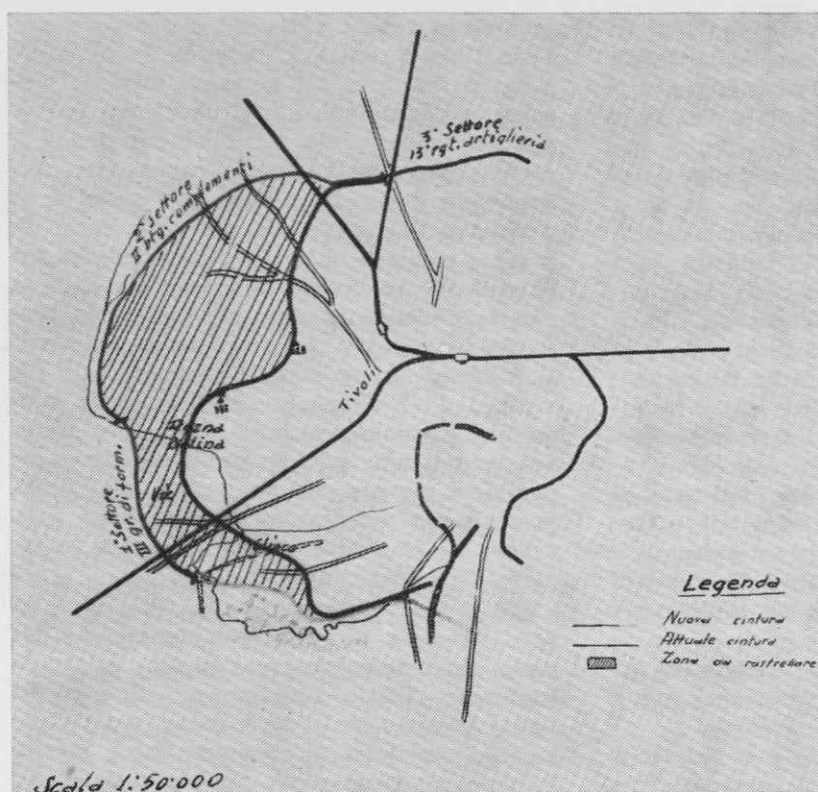
Drugi dan, tj. 28. junija, so v veliki raciji zajeli 2. odsek, ki je obsegal severovzhodni del mesta med železniškima progama Ljubljana—Zalog in Ljubljana—Št. Vid ter žično oviro okrog mesta; zajeli so torej severni del Most, Zeleno jamo, Bežigrad itd. Preiskovala sta 2. bataljon 2. grenadirskega polka zahodno od Dunajske ceste (danes Titova cesta) in 3. bataljon 1. grenadirskega polka vzhodno od nje. Dodelili so jima okrog 50 karabinjerjev in enako število financarjev za rekvizicijo obutve, usnja in smuči.¹⁰⁴ Poročali so, da so prijeli 2242 moških, aretirali so jih 619 in kmalu izpustili 21, tako da jih je ostalo aretiranih 598, med njimi 451 osumljenih sodelovanja v narodnoosvobodilnem boju, 109 študentov, 38 brezposelnih in emigrantov iz Julijske krajine.¹⁰⁵ Iz nekega vira zvemo, da so tisti dan odpeljali v koncentracijsko taborišče Gonars 598 internirancev, napravili pa so pripombo, da jih je 293 manj in da so 3 mrtvi.¹⁰⁶ Pri tem so mislili na partizanski napad na transport internirancev pri Verdu v noči na 29. junij, o čemer bom govoril posebej.

Tretji dan velike racije, tj. 29. junija, so zajeli 3. odsek, tj. samo središče mesta med železnicama Ljubljana—Zalog in Ljubljana—Trst, Ulico 3. maja (sedaj Cankarjeva cesta), Prešernovo cesto (sedaj Čopova ulica) in Ljubljano pri Tromostovju; zajeli so torej Bavarski dvor, Ajdovščino, Friškovec, Tabor, grajski hrib, staro Ljubljano, Prule itd. Preiskovali so 2. bataljon 2. grenadirskega polka

severno od reke Ljubljane, Prešernove ceste in Ulice 3. maja, 1. bataljon 1. grenadirskega polka (brez 100 vojakov) južni del odseka med Ljubljano in Gruberjevim prekopom ter vod izvidnikov iz obeh bataljonov 2. grenadirskega polka med Gruberjevim prekopom in dolensko železnico. V povelju za preiskavo ta dan je podpolkovnik Perna še posebej poudaril občutljivost tega odseka ter okrepil sile za preiskavo s častniki. Tudi ta dan so dodelili ustrezno število karabinjerjev in financarjev za nam že znano nalogo.¹⁰⁷ Poročali so, da so zajeli 6540 moških in jih aretirali 1097. Kmalu so jih 42 izpustili, tako da jih je ostalo aretiranih 1035, med njimi 664 osumljenih sodelovanja v narodnoosvobodilnem gibanju, 310 študentov in 61 brezposelnih ter emigrantov.¹⁰⁸ Iz nekega vira zvemo, da so zvečer poslali v Gonars transport 1035 internirancev.¹⁰⁹

Četrty dan velike racije, tj. 30. junija, so zajeli 4. odsek, ki je obsegal jugozahodni del mesta med dolensko železnico in železnico Ljubljana—Trst, Ljubljano, Prešernovo (sedaj Čopovo) in Ulico 3. maja (sedaj Cankarjevo cesto) ter žično oviro okrog mesta. To pomeni, da so zajeli predvsem Gradišče, Trnovo, Murgle, Mirje, Galjevico itd. Preiskovala sta 2. bataljon 2. grenadirskega polka južno od Gradašnice in 3. bataljon 1. grenadirskega polka, okrepljen z 200 vojniki 1. bataljona istega polka severno od Gradašnice. Približno enako število karabinjerjev in financarjev kot prejšnje dni je opravljalo isti posel.¹¹⁰ Poročali so, da so prijeli 3395 moških in jih aretirali 432. Ko so jih kmalu izpustili 50, jih je ostalo aretiranih 382, med njimi 256 osumljenih sodelovanja v narodnoosvobodilnem gibanju, 106 študentov in 20 brezposelnih in emigrantov.¹¹¹ Iz nekega vira zvemo, da so odpeljali v Gonars transport 381 (ali 385) internirancev.¹¹² Ohranjen je tudi seznam ljudi »za interniranje« 30. junija s 431 imeni, vendar so nato 46 imen prečrtali, tako da jih je ostalo 385.

Peti in poslednji dan velike racije, tj. 1. julija, so zajeli 5. odsek, ki je obsegal zahodni del mesta med železnicama Ljubljana—Trst in Ljubljana—Št. Vid, tj. predvsem Šiško, Rožnik, Tivoli, Rožno dolino in Vič. Ker nimamo na voljo posebnega povelja 2. grenadirskega polka, ne vemo, katere enote so preiskovale ta odsek in kje; glede na druge dni pa lahko sodimo, da predvsem 2. bataljon 2. grenadirskega polka ter 1. in 3. bataljon 1. grenadirskega polka. Poročali so, da so prijeli 3105 moških, aretirali so jih 360 in ko so jih 51 kmalu izpustili, jih je ostalo aretiranih 309, med njimi 172 osumljenih so-



Del 5. odseka za racijo 1. julija (izvirna italijanska skica)

delovanja v narodnoosvobodilnem gibanju, 125 študentov in 12 brezposelnih in emigrantov.¹¹³ Iz nekega vira zvemo, da so odpeljali v koncentracijsko taborišče Gonars ali Monigo pri Trevisu transport 315 internirancev.¹¹⁴

Tiste moške, ki so jih vsak dan prijeli, so sproti z avtomobili vozili v eno izmed treh velikih vojašnic v Ljubljani, največ ali morda celo večino v Belgijsko vojašnico na Taboru. Tam so jih »preverili« in aretirali ali izpustili. O tem »preverjanju« je Milan Guček zapisal: »Pred poslopjem proti soncu je postavljena komisna vojaška miza. Za njo sedi nekaj uniformirancev in neke odurne papirje imajo pred seboj. Za njimi pa stoje gruče prav takšnih, vendar različno oblečenih. Nekam živahni so vsi in nas zvedavo opazujejo. Ocenjujejo?»

Brez ceremonij nas postavijo v vrsto po enega, da se v gosjem redu pomikamo pred mizo. V levici mora biti klobuk ali kapa in osebna izkaznica, z desnico je ukazano onim za mizo fašistični pozdrav.

Vsak čas bom jaz pred njimi. V levo roko vzamem klobuk in legitimacijo, pozdravil še nisem — že skoči k meni karabinjer in zakriči: »Bolognaaa, Bolognaaa!» in za rokav me potegne in vleče v kasarno. Iztrgal me je iz vrste!¹¹⁵

Tudi dr. Dušan Biber se spominja, enakega postopka. Tudi pri njem je karabinjer zakričal: »Bologna!«¹¹⁶

Ta klic »Bologna« je bil tako značilen, da so nekateri mislili, da so prve Transporte aretiranih ljudi odpeljali v Bologno. V resnici pa ni nobeden transport odpeljal tja, beseda »Bologna« je bila le glasno znamenje za aretacijo. Neki kontrarevolucionarni poročevalec je racijo opisal takole: »V petek dne 26. junija so pričeli s ponovnim »čiščenjem« po mestu. Vsak odhod ali izhod iz mesta je bil nemogoč. Mesto je obdalo vojaštvo, ki je začelo preiskavo po hišah. Tokrat so uvedli nov način. Vse že pregledane dele mesta so držali zastražene, tako da ni mogel nobeden iz nepregledanega predela v pregledanega in obratno. Že navsezgodaj se je pojavilo vojaštvo, ki je šlo od hiše do hiše. Vse moške od 15. leta naprej do 50. leta so vzeli s seboj ter jih natrpali na vojaške kamione ter jih vozili v kasarno, kjer jih je »prebirala« posebna vojaška komisija. Tudi duhovnike niso izvzeli. (...)»

Očividec popisuje ta pregled v kasarni takole: Dvorišče kasarne je natrpano. Glava pri glavi. Neznosna vročina. Ljudem postaja slabo, ker morajo mnogi na tešče od ranega jutra čakati, kdaj pridejo na vrsto. Ko gredo pred komisijo, morajo pozdraviti po »rimsko«,

t.j. s stegnjeno roko. Osebnostne legitimacije žigosajo z žigom, ki obstoji iz navadnega križca. Nato veččlanska komisija odloči ali na desno ali na levo. Oni, ki gredo na desno, lahko gredo domov, oni ki so določeni na levo, pa bodo šli v konfinacijo. Nihče ne sme k njim, da bi jim dal na pot kaj hrane ali obleke. Kakor so šli od doma, take jih tudi odvajajo v konfinacijo. Brez vsakega perila ali toplejše obleke ali močnih čevljev, brez vsake hrane za na pot. Niti posloviti se ne sme in ne more nihče.«.^{116a}

Tistim, ki so jih izpustili, so v osebne izkaznice vtisnili ustrezen žig in so se čez določen blok na cesti lahko vrnili v že preiskani odsek. Tiste, ki so jih aretirali, ker so jih konfidenti označili za sodelavce narodnoosvobodilnega gibanja ali so o njih imeli okupatorji že kakšne podatke, in tiste, ki so bili v neki od že omenjenih skupin, predvidenih za aretacijo (študenti, begunci iz Julijske krajine, brezposelni itd.), so nato karabinjerji popisali po vrsti, kakor so prihajali pred t. i. »divizijsko komisijo.« Ohranili so se vsi sezname aretiranih moških, ki so jih karabinjerji vsak dan napisali s svinčnikom.¹¹⁷ Ker sta za vsak dan navadno dva seznama, lahko domnevamo, da so enega napisali dopoldne in drugega popoldne. Za prvi dan racije so celo štirje sezname, in to prvi s 186, drugi s 110, tretji z 48 in četrti z 8

imeni, skupno torej 352 imen. Za 28. junij sta dva seznama, in to prvi s 322 in drugi z 297 imeni, skupno torej 619 imen. Za 29. junij sta tudi dva seznama, in to prvi s 541 imeni in drugi s 556 imeni, skupno torej 1097 imen. Za 30. junij so trije sezname, in to prvi s 191 imeni, drugi s 176 imeni in tretji s 65 imeni, skupno torej 432 imen. Za poslednji dan velike racije imamo spet samo dva seznama, in to prvega s 181 imeni in drugega s 179 imeni, skupno torej 360 imen. Torej je na vseh trinajstih seznamih 2860 imen (zaporednih števil je 2858, vendar sta dve napisani dvakrat).

Na teh izvirnih seznamih so najrazličnejša znamenja za označevanje aretiranih moških. Na seznamih za 27. junij so npr. vse, ki so jih konfidenti označili za privrženca narodnoosvobodilnega gibanja, označili s križcem (+) in njihova imena ter imena tistih, ki so jih kako drugače imeli za »subverzivne elemente«, prečrtali s kratko rdečo črto s svinčnikom. Študente so prečrtali s kratko modro in emigrante iz Julijske krajine s kratko zeleno črto. Nadaljnje dni so temu dodajali pred imeni še druge oznake, predvsem velike črke B, D, I, S, DT in D ted., za katere pa še nisem ugotovil, kaj pomenijo. Okrog 190 imen so nato izločili tako, da so jih prečrtali z rdečim ali modrim svinčnikom. Pri nekaterih takih primerih so tudi napravili zelo kratko

Stran iz seznama aretiranih
28. junija (št. 268 je pesnik
Miran Jarc)

267) B+1 Podboršek Pavel fu Miha 1906 - operario
268) B+1 Jarc Miran fu Jakob 1900 - imigrario
269) B+1 Bst Mladen fu Otko 1924 - študent
270) B+1 Peter Vugamier di Rudolf 1921 - študent

Stran iz seznama aretiranih
29. junija (št. 276 je pisatelj
Tone Cufar z ilegalnim
imenom Karol Strukel)

273) I-1 Kosir Bojan di Andreea 1922 - študent
274) I-1 Zajcek Giuseppe di Dominik 1923 študent
275) B-1 Modic Alojs di Francesco 1924 - Abbe
276) P.T. Strukel Karol di Karol 1927 - Comissario
277) 29-6-1942

pripombo, kdo je odredil, naj jih izpustijo. Tega števila pozneje v statistiki o veliki raciji niso upoštevali. Izpustili so predvsem železničarje, nekatere osebe, za katere so posredovale kakšne pomembnejše osebnosti, in tudi nekaj agentov kvesture, ki so jih aretirali, ker jih niso poznali.

Iz teh seznamov so nato divizijski karabinerji do 3. julija 1942 sestavili tri glavne sezname aretiranih moških, in to za »osumljene podtalne dejavnosti« — skupno 1709 imen, za študente — skupno 775 imen in za emigrante iz Julijske krajine — skupno 189 imen.¹¹⁸ Dne 3. in 5. julija so te sezname poslali ustreznim uradom, da bi o usodi prijetih moških obvestili njihove sorodnike in da bi v koncentracijskih taboriščih Gonars in Monigo lahko omenjene tri skupine internirancev tudi prostorsko ločili drugo od druge.¹¹⁹

Nekaterih imen pa ni na nobenem seznamu, in to tistih, ki so jih imeli za posebno pomembne udeležence narodnoosvobodilnega gibanja in so jih nato postavili pred sodišče ali ustrelili kot talce. Nekaj jih je navedel general Orlando v svojem sklepnem poročilu o raciji. Neka okupatorjeva ustanova je izpisala nekatera imena osumljenih sodelovanja v narodnoosvobodilnem gibanju ter sestavila poseben »seznam aretiranih med čistko v Ljubljani v dneh od 26. 6. do 1. 7. 1942«.¹²⁰ Napisan je s strojem in ima na 21 straneh 168 imen z rojstnimi podatki, podatki o bivališču, datumom aretacije in s kratkimi podatki o »krivdi« vsake osebe. Obtožbe na tem seznamu so v primerjavi z drugimi sezname še precej konkretne. Za nekatere ima kar hude obtožbe, tako za Franca Marklja s Celovške 96. da je »član centralnega komiteja OF v Ljubljani« in da se je udeležil raznih akcij v Ljubljani, ki jih je organizirala OF. Enako ima za člana centralnega komiteja OF tudi Staneta Pleška iz Rožne doline V/10 ter Ivana Plestenjaka s Poti na Drenikov vrh.

Aretirane ljudi so zbrali v transporte za koncentracijski taborišči Gonars in Monigo. Neki kontrarevolucionarni poročevalec je to opisal takole:

»Ko so tako v dopoldanskih urah nabrali dovolj človeškega materiala, se sestavi transport, ki odpelje v večernih ali zgodnjih jutranjih urah. V vagone jih natrpajo kakor živino, brez jedi in kakega drugega okrepčila. Nekateri transporti so šli npr. v Bologno. (Kot smo že povedali, to ne drži. — Op. T.F.) Prve dni, npr. v petek in soboto, je množica ljudi čakala do policijske ure, t.j. do 9. zvečer, da bi se vsaj od daleč lahko poslovili od svojcev. Čakali so pred kolodvorom in pred žel. križišči. Da ne bi odhajajoči trans-

porti vzbujali preveč pozornosti, sta vis. komisar in general Robotti odredila za 29., 30. junija in 1. julija policijsko uro od 5. popoldne po novem času in do 5. ure zjutraj. V tem času ne sme nihče na ulico ter morajo biti vsi lokali zaprti. V noči od sobote na nedeljo je bil napaden od partizanov v bližini Borovnice tak transport. Partizani so vlak ustavili ter je skoraj polovica konfinirancev pobegnila s partizani v hribe. Verjetno je, da so vsled tega vse naslednje transportirance vklenili ter jih imeli vklenjene že na zbirališču ter tudi v vlaku, in sicer po dva in dva.«^{120a}

Tri dni po končani veliki raciji v Ljubljani je general Orlando napisal o njej sklepno poročilo. Najprej je poročal, da ima mesto Ljubljana okrog 80.000 prebivalcev, med njimi polovico žensk. V raciji so zajeli moške 34 letnikov od 16. do 50. leta starosti, t.j. več kot 20.000, kar naj bi pomenilo, da so zajeli »skoraj, vse moške, ki bi lahko bili pomembni z vojaškega ali političnega vidika.« Z aretacijo 2858 moških, ki jim je treba prišteti drugih 3000 že aretiranih prej, so odstranili več kot četrtino sposobnih moških v Ljubljani; sodil je, da verjetno vse tiste, ki so bili privrženi narodnoosvobodilnemu gibanju. Ob teh besedah je nekdo napisal obrobno pripombo »Iluzije«, sam general Robotti pa je tudi pripisal, da to ne drži. Orlando je nadaljeval, da se je aretaciji izognilo z begom v gore nekaj stotin raznih voditeljev in določeno število njihovih privrženec, ki so se s kakšno zvijačo izognili preiskavi. Sodil je, da so z upoštevanjem obeh meril, t.j. pripadnosti k neki od omenjenih šestih skupin, in osumljenosti sodelovanja v narodnoosvobodilnem gibanju uspeli aretirati 2858 moških, med njimi 1899 osumljencev. Tako je npr. v skupini »študentov« samo 771 imen, vendar oni med osumljenci tvorijo večino, t.j. več kot 1200 imen; aretiranih je bilo torej več kot 2000 študentov. Iz teh Orlandovih pojasnil lahko sklepamo, da jim je v tej veliki raciji šlo predvsem za aretacijo čimvečjega števila študentov. »S tem smo odstranili najbolj nemiren element, ki je obilno krepil oborožene tolpe, sovražne manifestacije,« je poudaril.

Nato je general Orlando navedel, kako so prišli do 1899 osumljencev:

»Za prepoznavanje krivcev je to poveljstvo uporabilo več kot 20 konfidentov iz vseh vrst upornikov in iz vseh socialnih plasti in iz vseh »specialnosti« upora: študentov, uslužbencev, delavcev, kmetov in tako vpisanih v komunistično stranko, nacionalistično stranko, med leve katolike, organizatorjev,

partizanov, teroristov, saboterjev, kurirjev, razpečevalcev letakov itd., itd.

Samo na ta način je bilo mogoče dobro prepoznati 1899 posameznikov, ki so na kakršenkoli način privrženci OF: od teroristov do navadnih simpatizerjev.

Prepoznavanje so opravili na podlagi osebnega poznanstva posameznih konfidentov in po podatkih stvarnega nadziranja in ga zato lahko imamo za zelo zanesljivega.

Nato je Orlando za dokaz navedel dotedanje »uspehe« svoje divizije od oktobra 1941 dalje: 1786 interniranih, 207 prijavljenih sodišču, 13 obsojenih na smrt, 123 obsojenih na skupno 1205 let ječe, 51 ustreljenih talcev. Nato je navedel za nas vsekakor zanimivo in za veliko racijo tudi značilno ugotovitev:

»Ni pa bilo mogoče prepoznati glavnih voditeljev gibanja, ker med konfidenti ni ljudi iz vrhovnega vodstva uporniške organizacije.«

Na koncu svojega poročila je Orlando sodel, da so z racijo storili »korak dalje v čiščenju uporniškega središča Ljubljane, ko so majhnemu številu komunističnih emisarjev odtegnili manevrsko maso, s katero so oni nameravali v najbolj občutljivem trenutku prizadejati udarec v hrbet civilnim in vojaškim zasedbenim oblastem.«¹²¹

Kot vidimo, je general Orlando zelo visoko cenil vlogo in delo konfidentov, vendar so nekateri menili drugače. Poveljnik 209. mešanega odseka kraljevih karabinerjev pri 11. armadnem zboru, stotnik Giovanni De Filippis je 26. junija 1942 obširno poročal o delu konfidentov. Svoje poročilo je začel takole:

»Divizija 'Granatieri di Sardegna' nadaljuje kaotično in zbegano prijetanje in aretiranje.

Jutri se bodo začele znane čistke in predvidevamo precej veliko zmešnjavo.«

Nato je kritično opisal postopek »prepoznavanja« ljudi in »ugotavljanja njihove krivde«:

»Aretirajo posameznike, osumljene po politični liniji, in jih nato držijo po zaporih, ker so jih prepoznali za 'privržence OF'.

S to označbo negotove obtožbe pošiljajo aretirane v koncentracijsko taborišče in spravljajo v strah družine.

Stotine aretiranih se zares zvrstijo pred komisijam častnikov grenadirske divizije in konfidentov: po podatkih teh slednjih se ravna brez drugih dokazov: beseda konfidentov postane evangelij. In tako tristo tisoč prebivalcev Slovenije ostane v oblasti konfidentov in nekatere osebe so njihov lahek plen, so plenistih, ki se prečesto vdajajo nekdanjim in

sedanjim mržnjam in morda celo naravnost služijo našim sovražnikom. Poleg tega konfidenti, ki jih dobro oskrbujejo, dobro z njimi ravnavajo in jih bolje plačujejo, tudi če nimajo obtežilnega gradiva morda često dajejo napačne podatke, samo da bi opravičili svoj posel in zaupanje.«

V nadaljnjem delu ima De Filippis konfidente celo za »nezavedne« in »zlobne«.¹²²

S konfidenti so seveda iskali le vidnejše voditelje in organizatorje narodnoosvobodilnega gibanja, za člane omenjenih šestih skupin je bila namreč njihova usoda določena že v naprej. Bilo bi utvarno misliti, da bi lahko nekaj več kot 20 konfidentov »odkrilo« v množici 20.000 ljudi kar 1899 privržencev OF. Verjetno v to, kar je Orlando poročal o vlogi konfidentov, ni verjel niti sam, saj je celo krvoločni general Robotti nekaj dni pred racijo na sestanku govoril, da bo zadela le malo krivih, pač pa mnogo nedolžnih in mnogo takih, zoper katere je podan le delen sum.¹²³ Končno pa že dejstvo, da so bili med osumljeni ljudje z lažnimi osebnimi izkaznicami, pa jih niso prepoznali, pa tudi več kot sto nasprotnikov narodnoosvobodilnega gibanja, priča za to, da je bila velika večina t.i. osumljencev tako označena kar na splošno. Pozneje so nekatere konfidente poslali vohljat celo v koncentracijska taborišča. O podkupljivosti nekaterih med njimi smo že govorili pri opisu racije februarja in marca 1942.

Svojemu sklepnemu poročilu je general Orlando priložil seznam desetih »glavnih nevarnih ljudi«, aretiranih med veliko racijo. Večino od njih so nato ustrelili kot talce, npr. Vikija Zakrajška (21. julija), Marjana Oblaka (21. julija), Ivana Krpana (13. oktobra), Valentina Rožanca (13. oktobra) Stanislava Petruša (13. oktobra) Josipa Mavra (13. oktobra) in Josipa Pezdirja (13. oktobra); Mirana Fuxsa so prepoznali za bivšega partizana. Druga priloga je statistika prijetih in aretiranih, in to posebej za dneve od 24. do 26. junija, kar sem že navedel, ter posebej za dneve od 27. junija do 1. julija 1942. Vendar ne upošteva okrog 190 oseb, ki so jih izpustili še pred odhodom transportov v koncentracijsko taborišče. Ta statistika je preglednica II.

Nato je Orlando na isti prilogi navedel seštevek za obe raciji od 24. junija do 1. julija, in to 20.435 prijetih, 2858 aretiranih, od tega 771 študentov, 1899 osumljencev in 188 brezposelnih in beguncev.¹²⁴ Te podatke je upoštevalo tudi poveljstvo 11. armadnega zbora, ko je sestavilo pregled števila vseh prijetih in interniranih oseb v Ljubljanski pokrajini v

PREGLEDNICA II

Dne	Prijetih	Osumljenih	Študentov	Brezposelnih in beguncev	Skupno aretiranih
27. 6.	1974	161	121	57	335
28. 6.	2242	451	109	38	598
29. 6.	6540	664	310	61	1035
30. 6.	3395	256	106	20	382
1. 7.	3105	172	125	12	309
Skupno	17075	1704	771	188	2663

času od 24. junija do 1. julija 1942,¹²⁵ o čemer nekoliko pozneje. Ima jih tudi njegovo poročilo poveljstvu 2. armade 1. julija 1942.¹²⁶

Pregled, ki ga je sestavilo poveljstvo 11. armadnega zbora za vso Ljubljansko pokrajino, ima tudi Transporte internirancev v koncentracijski taborišči Gonars in Monigo od 27. junija do 2. julija. V tem času naj bi odpeljalo šest transportov, in to 27. 6. v Gonars 161 oseb, 27. 6. v Gonars 339 oseb, 29. 6. v Gonars 302 + 296 oseb, 30. 6. v Gonars 1035 oseb, 1. 7. v Gonars 381 oseb in 2. 7. v Monigo 315 oseb, skupno torej 2829 oseb. Datum odhoda transportov so tukaj nekoliko premaknjeni, ker so pri nekaterih upoštevali datum prihoda v koncentracijsko taborišče, ki je bil dan pozneje kot pa datum odhoda. Kot kaže, je bil prvi transport 27. 6. iz oseb, aretiranih v dneh od 24. do 26. junija, tako naj bi odpeljalo v veliki raciji od 27. junija do 1. julija aretirane osebe pet transportov s skupno 2668 osebami, vendar jih 296 ni prispelo v Gonars, ker so jih rešili partizani iz transporta v napadu na železnico pri Verdu v noči na 29. junij. Tako naj bi prispelo v taborišči Gonars in Monigo 2378 internirancev, aretiranih v veliki raciji v Ljubljani od 27. junija do 1. julija 1942.

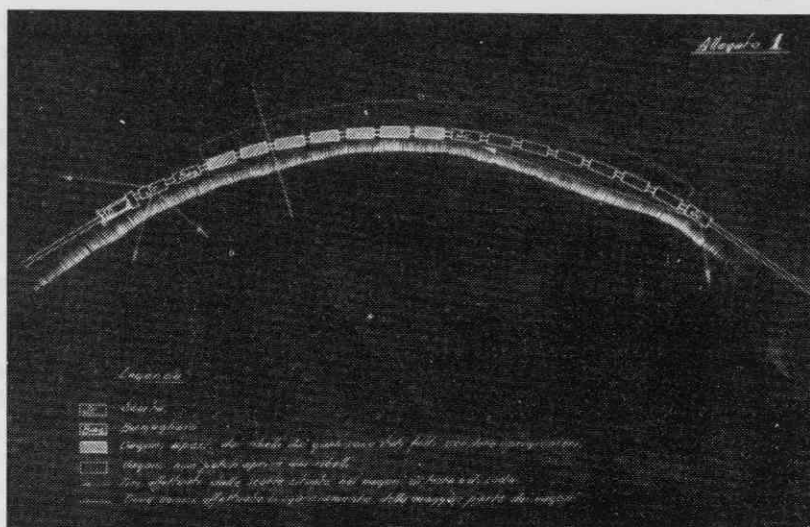
Racijo za aretacijo omenjenih šestih skupin ljudi je italijanska vojska napravila tudi v nekaterih drugih mestih. Ukazalo jo je izvesti poveljstvo 11. armadnega zbora z brzojavko 28. junija. Opravili so jo v 16 mestih in trgih Ljubljanske pokrajine od 29. junija do 2. julija in na območju 11. bojne skupine graničarjev (Notranjska) aretirali 275 moških in jih 2. julija poslali v koncentracijsko taborišče Monigo. Na območju divizije »Macerata«, ki je prišla deloma tudi na Kočevsko, so aretirali 211 moških in na območju divizije »Isonzo« (Dolenjska) 201 moškega. Skupno so torej v raciji zunaj Ljubljane aretirali 687 moških.¹²⁷

Kaže, da se je general Robotti, zavedal, da z veliko racijo v Ljubljani ni opravil mnogo proti zelo močnemu narodnoosvobodilnemu gibanju. Zunaj Ljubljane so imeli dve tretjini pokrajine še vedno v rokah partizani, v

Ljubljani pa z veliko racijo niso uspeli prijeti niti enega človeka iz vodstva narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo niti za Ljubljano. Robottijev dvom v uspeh, o kakršnem govori Orlando sklepno poročilo, je mogoče videti iz njegovega dopisovanja z ljubljanskim kvestorjem Domenicom Ravellijem iz začetka julija 1942. »Sedaj je dobro znano, da so politične razmere v provinci — in večinoma v glavnem mestu — vse prej kot normalne in da narašča dejavnost voditeljev nam sovražnih strank, in to predvsem v Ljubljani,« je zapisal. Kvestor pa mu je tožil, da mu je velika racija raztrgala obveščevalne mreže, ki si jih je spletla policija v dolgem, potrpeljivem delu.¹²⁸

Med aretiranimi in v koncentracijski taborišči Gonars in Monigo poslanimi ljudmi niso bili vsi privrženci narodnoosvobodilnega gibanja. Tega so se zavedali razni dejavniki, od italijanskih oblastnikov in kontrarevolucionarjev do partizanov. Neki kontrarevolucionarni poročevalec, ki smo iz njegovega poročila navedli že dva odlomka, je tožil, da so med aretiranimi tudi katoliški in narodnoosvobodilnemu gibanju nenaklonjeni ljudje. »Toda dosedanja dognanja kažejo, da so deležni usode konfinacije predvsem mnogi zavedni katoliški možje in fantje. Tako so odpeljali v konfinacijo skoro večino dijakov in akademikov, ki so se odlično udejstvovali v boju proti komunizmu in Osvobodilni fronti, dočim so ostali na svobodi premnogi zločinski tipi in nesporni pristaši komunizma in Osvob. fronte. Pravijo nekateri, da je pri tej komisiji verjetno kak partizanski konfident, ki izdaja svoje ljudi in ki tudi pozna svoje nasprotnike iz katoliškega tabora. Mirno lahko trdimo, da so na ta način pobrali Italijani najmanj 2/3 katoliškega dijaštva in akademske mladine, ravno tako tudi izredno mnogo ostalih naših mož in fantov.«^{128a} Nedvomno italijanska vojska zlasti pri dijakih in študentih ni delala mnogo razlike glede svetovnonazorske opredeljenosti; zanj so bili takrat nezaželeni in sovražni skoraj vsi dijaki in študentje. Vsekakor pa je neresnična trditev tega kontrarevolucionarja, da bi bili

Napad na transport internirancev pri Verdu (izvirna italijanska skica)



deležni koncentracijskih taborišč predvsem mnogi zavedni katoliški možje in fantje.

Visoki komisar Grazioli je Robottija opozarjal, da se aretacije in internacije vrše brez pravega reda. Pri tem je mislil na to, da so zajele tudi ljudi — privržence italijanskega okupatorja in nasprotnike Osvobodilne fronte — ki jih po njegovem mnenju ne bi smele zajeti. Robotti pa ga je ostro zavrnil s pismom, v katerem mu je povedal, da je bil visoki komisar vendar obveščen o pravih namenih racije in če pri njej ta ali oni še ni bil odgnan, to ne izključuje možnosti, da se mu prihodnjič to ne bo pripetilo. Nato pa je pristavil to zanimivo pripombo:

»Edino izjemo ‚in pectore‘ pri zapiranjih smo napravili pri katoliških dijakih, ker smo pričakovali škofov migljaj.«^{128b}

Kot že rečeno, niso vsi transporti internirancev iz Ljubljane prispeli celi na cilj. Na transport, ki je 28. junija ob 22.15 uri odpeľjal iz Ljubljane 598 internirancev, je pri Verdu trčil 2. bataljon Pohorskega odreda in nekaj manjših enot Notranjskega odreda. Imeli so nalogo, naj za zavarovanje prehoda 2. grupe odredov čez železnico Ljubljana—Trst napadejo neki vlak. Ko so bili v zasedi ob železnici pri Verdu, je ob pol enajstih zvečer pripeljal transport, ki so ga sestavljali: spredaj tovorni vagon s prtljago, nato 13 tovornih vagonov z interniranci, sredi njih potniški vagon z oboroženim spremstvom in na koncu oklepni vagon. Ko je ustavil pred zaprtim uvoznim signalom, je vojaško spremstvo iz utrjenega zadnjega vagona — to je bilo 10 vojakov iz nam že znanega 2. grenadirskega polka in 35 karabinjerjev, vodili so jih trije častniki — začelo na slepo streljati proti gozdu. Partizanske zasede so odgovorile

s streljanjem. Iz vlaka se je zaslišalo kricanje, naj ne streljajo po zaprtih vagonih. Ko so partizani ugotovili, za kakšen vlak gre, je en del enot napadel vojaško spremstvo, drugi del pa je hitel odpirat zaklenjene vagone in reševati ljudi. Večina spremstva je zbežala v gozd, le en del je s streljanjem iz oklepne vagona onemogočil odpreti zadnje tri vagone.

Vsa akcija pri Verdu je trajala le okrog deset minut. Nato so se vse enote, ki so sodelovale v napadu, vrnile v tabor pri kožljških žagah. Od 598 internirancev so rešili 352, od katerih jih je okrog 300 odšlo s partizani, drugi so se razbežali v temi. Okoli 260 rešenih internirancev se je odločilo, da ostanejo v partizanih, okrog 40 jih je na lastno željo odšlo domov, so se pa že drugi dan prijavili italijanskim oblastem. Okrog 20, ki so jih prepoznali za nasprotnike, so partizani ustrelili. V Gonars je prispelo le 262 internirancev. Pri napadu sta bila dva italijanska vojaka ubita, eden pa ranjen. Med interniranci so bili trije mrtvi in 7 ranjenih, partizani pa so imeli enega padlega (Gorazd) in enega lažje ranjenega borca (Koboj).¹²⁹

Ta uspešna partizanska akcija je zelo odmevala. Štab 2. grupe odredov je najprej o njej v Slovenskem poročevalcu objavil posebno poročilo. Nato pa je v naslednji številki istega glasila izšel natančnejši opis tega dogodka, edinstvenega podviga, »ki predstavlja prvi primer rešitve večjega števila internirancev iz klešč pobesnelega fašističnega okupatorja.«¹³⁰ Med rešenimi interniranci, ki so nato ostali v partizanih, je bil tudi pesnik Miran Jarc, ki je avgusta 1942 padel med italijansko ofenzivo na Kočevskem Rogu.

Italijanske vojaške oblasti so o tem, zanje zelo neljubem dogodku napravile preiskavo. Zelo strogo jo je že 29. junija zahteval general Roatta; poudaril je, da se preiskava ne sme omejiti na nižje vojaške osebe, temveč mora zajeti vse odgovorne.¹³¹ Vse mogoče enote, ki so sodelovale pri transportu, so morale napisati natančnejša poročila¹³² in so večinoma poročala tako, kot sem dogodek maloprej opisal. Vendar Roatta s tem ni bil zadovoljen. Robottiju, ki se je ravno vrnil s štiridnevnega dopusta, je 7. julija predložil te-žo dogodka, »ki izpostavlja smešnju dejavnost naših oboroženih sil v Sloveniji in ki kaže, kakšno stopnjo so v določenih okoliščinah dosegle nasprotnikove sposobnosti in neučinkovitost naših preventivnih in zaščitnih ukrepov.¹³³ Na Robottijevo odločno in ultimativno zahtevo, naj general Orlando pojasni temeljne okoliščine dogodka, je ta predvsem pojasnil razloge, zakaj je transport internirancev poslal v Gonars ponoči in ne podnevi. Povedal je, da ne bi mogel celo noč držati tako velikega števila internirancev na dvorišču vojašnice pod milim nebom ali v živinskih vagonih na zelo prometni železniški postaji, poleg tega pa so tisti čas tudi drugi transporti vozili neovirano na progi Ljubljana—Trst. Robotti je nato pojasnjeval svoje poglede na te razloge in tudi na morebitne disciplinske kazni: zelo prizadevnega Orlanda naj ne bi kaznovali, njegov načelnik štaba Renato Broccoli naj enkrat ne bi napredoval, najhuje naj bi kaznovali podporočnika Vittoria Coltellaccia, ker ni onemogočil partizanom razbitja transporta na dva dela in osvoboditve internirancev iz prednjega dela. Vendar je Roatta šele 8. oktobra 1942 sporočil, da več ne zahteva disciplinskih ukrepov.¹³⁴ Takoj po partizanskem napadu na vlak pri Verdu so italijanske enote, predvsem dva bataljona iz 52. pehotnega polka divizije »Cacciatori delle Alpi,« ki so ju pripeljali iz okolice Grosupljega, očistila okolico dogodka in požgala vasi Kožljek in Pokojišče.¹³⁵

O okupatorjevi raciji junija in julija skorajda nimamo nikakršnih podatkov narodnoosvobodilnega gibanja. Le v poročilu članice kolegija Varnostnoobveščevalne službe Zdenke Kidrič centralnemu komiteju KPS 11. julija 1942 se je ohranil podatek: »Po zadnji aretaciji jih je od zanesljivih 27 padlo 11, od teh 3 b(unkerji) prazni.« Pri tem je verjetno mislila na sodelavce VOS.

Tudi po tej veliki raciji v Ljubljani je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo objavilo poseben članek, in to »Fašistovski lov na ljudi«. V njem je najprej razkrinkalo način fašističnega lova na ljudi in

ga primerjalo s podobnim vedenjem najemniških oddelkov rimske države. Ropanje delovne sile in gmotnih sredstev (čevljev, usnja itd.) je pravilno označilo za izraz strahu pred narodnoosvobodilnim gibanjem in malo prezgodaj za »najzanesljivejši oznanjevalec bližajočega se poloma.« Za sokrivce tega zločina nad slovenskimi ljudmi je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja razglasilo belogardistične organizatorje in njihova glasila (npr. Svobodno Slovenijo), ki so v poslednjem času lagala o nezaslišanih načrtih komunistov za sistematični poulični pokol nasprotnikov v Ljubljani in tudi s tem spodbujala okupatorja k lovu na slovenske ljudi. Opozorilo je tudi, da so dogodki zadnjih dni ponoven dokaz resnice, ki jo je nekoč izrazil pisatelj Ivan Cankar: »Edina pot je boj ljudstva, brezobziren boj, dokler ne pade poslednja barikada, dokler ni dosežen poslednji cilj.«¹³⁶

BOŽIČNA RACIJA KONEC DECEMBRA

Velika racija v Ljubljani od 27. junija do 1. julija 1942 je bila poslednja velika racija italijanskega okupatorja v tem mestu. Po njej so si italijanske vojaške in civilne oblasti krčevito prizadevale, da bi z okrepitevami, ki so jih dobile zlasti junija, iztrgale čimveč pokrajine iz partizanskih rok in jo vsaj do neke mere »pomirile«. Skoraj štiri mesece trajajoča vojaška ofenziva, ki sta jo spremljala strahovito nasilje in nastajanje slovenskih kolaboracionistov oziroma kontrarevolucionarnih oboroženih oddelkov (Legija smrti, vaške straže, MVAC), je bila verjetno najdaljša okupatorjeva ofenziva v Jugoslaviji sploh in največji okupatorjev napor, da uniči narodnoosvobodilno gibanje. Ob tem naporu so se nadaljevala razmišljanja o popolni odstranitvi slovenskega prebivalstva z nekaterih območij, ki so jih določili poveljniki velikih enot (divizij in graničarjev), in tudi razmišljanja o spremembi okupacijske politike s predlogi za hitrejšo italianizacijo zasedenih slovenskih predelov. Še posebno podporo so ta razmišljanja dobila z Mussolinijevo odobritvijo Roattovega predloga o popolnem izgonu prebivalstva, ko je dejal: »Ne bi bil nasproten množični preselitvi prebivalstva.« Zato je lahko general Robotti na sestanku s svojimi generali v Kočevju 2. avgusta 1942 zatrjeval: »Nadrejena oblastva niso nasprotna temu, da naj bodo internirani vsi Slovenci in da se na njih mesto naselijo Italijani (rodbine ranjenih in padlih Italijanov). Z drugimi besedami: izenačiti je treba narodnostne meje s političnimi . . . Os-

tri sistem je še poostri v taki meri, da bodo oni spoznali, da zanje ni več rešitve.«¹³⁷

Kmalu nato je visoki komisar Grazioli napisal predloge za novo usmeritev italijanske okupacijske politike v Sloveniji. Predvidel je hitrejšo italianizacijo dežele, predvsem priselitev mnogih Italijanov iz severne Italije in večje oviranje slovenščine v javni rabi ter pospešeno učenje italijanščine. Tudi on je sprejel stališče, da je treba Slovence po vojni izgnati.¹³⁸ Bolj kot vojaki se je zavedal težav, če bi to hoteli storiti še med vojno.

Vojaške ustanove pa so še naprej razmišljale o predlogu za izgon Slovencev s celih območij, o čemer priča tudi predlog poveljstva 2. armade s Sušaka vrhovnemu vojaškemu poveljstvu v Rimu 8. septembra 1942. Povedalo je, da interniranje lahko zajame cela območja (na primer: Slovenijo) ali pa le »majhne dele (na primer: ob železnicah)«. Dokler pa to ni mogoče, naj bi iz preventivnih razlogov izgnali v Italijo nekaj skupin ljudi: a) bivše jugoslovanske vojake in civilne funkcionarje, b) profesorje, študente, izobražence, c) brezposelne, č) posameznike, ki so osumljeni protifašistične dejavnosti, d) sposobne moške, ki so že bili v partizanih, e) sorodnike ali pomagače partizanov.¹³⁹ Torej je šlo za iste skupine, ki so jih v Ljubljani internirali že junija.

Ko je poveljstvo 2. armade o tem povprašalo za mnenje poveljnika 11. armadnega zbora, generala Robottija, je ta 14. septembra 1942 odgovoril:

»Množično interniranje na mojem območju do sedaj še ni bilo izvedeno in ga niti ne bo mogoče uresničiti v prihodnje, če prej odločno ne odstranimo vseh težav, ki so večinoma te-le:

— da ni mogoče preskrbeti prebivališč za tako veliko množico prebivalstva,

— da se ne bi mogli izogniti sledeči krizi na območju, ko bi morali to množico nadomestiti z množico italijanskega prebivalstva.«

Zato je Robotti menil, da bi nadaljevali z dotedanjim sistemom internacij.¹⁴⁰

Obe pismi je dobil v vednost tudi Grazioli in je njun prepis poslal notranjemu ministrstvu.¹⁴¹ Kakšno je bilo stališče tega ministrstva, pa že vemo. Še naprej so izganjali ljudi iz omenjenih skupin in tudi druge, ki so jih ujeli med svojo ofenzivo na Dolenjskem in Notranjskem.

Vojaške oblasti so sodile, da so do decembra 1942 internirale že okrog 17.400 Slovencev. Za posamezna koncentracijska taborišča so navajale o njih tele podatke: Rab 6.577, Gonars 2250, Monigo 1136, Chiesanuova

3522 in Renicci 3884.¹⁴² Po podatkih državne komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Jugoslavijo iz decembra 1944 naj bi bili v 195 italijanskih koncentracijskih taboriščih 98.703 Jugoslavlani. Visoki komisar Grazioli pa je o tej »natančnosti« vojaških oblasti pri navajanju števila internirancev v svojem pismu notranjemu ministrstvu sodil drugače: »Torej nismo mogli nikdar niti s približno natančnostjo zvedeti za število civilnih internirancev, za njihova imena, kje so bili internirani in zakaj.«¹⁴³

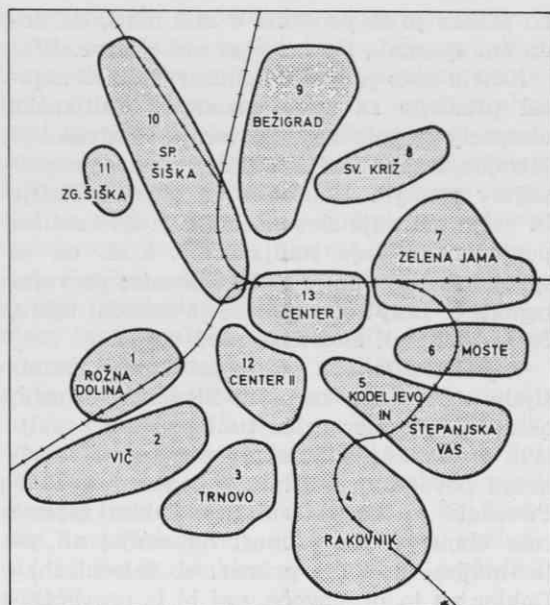
Med veliko italijansko ofenzivo na Dolenjskem in Notranjskem, ki je trajala skoraj štiri mesece, so se skoraj po vsej pokrajini razširili oboroženi belogardistični oddelki. Italijanskemu okupatorju so pomagali zatirati narodnoosvobodilno gibanje. Konec oktobra 1942 sta bivši jugoslovanski generalštabni podpolkovnik Ernest Peterlin, ki ga je italijanski okupator določil za vojaškega organizatorja belogardistične ljubljanske straže, in bivši odvetnik iz Radovljice dr. Albin Šmajd iz vodstva Slovenske legije zbrala v Ljubljani okrog 150 ljudi in ustanovila belogardistično ljubljansko stražo. Najprej so jo imenovali »MVAC - La guardia sicurezza di Lubiana — mestna varnostna straža v Ljubljani,« kasneje pa »formazione MVAC di Lubiana«. Dne 1. novembra 1942 so tej straži dopustili policijsko oblast v Ljubljani, da je lahko sama ali pa z italijanskimi karabinjerji delala po mestu preiskave in aretirala ljudi. Obenem so ji dali za zapor en trakt v Belgijski vojašnici; poveljnik teh zaporov je bil Tone Pipan-Gorazd Osojnik. Poleg njega so bili zasliševalci in so trpinčili ljudi dr. Albin Šmajd, dr. Jože Godnič, Franc Frakelj, Franc Casar, Ciril Žebot, Maks Loh in celo nekateri duhovniki, tako da so Ljubljančani te zapore imenovali »farovž«.¹⁴⁴

Belogardistični voditelji, ki so ves čas zbirali podatke o pristaših narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani, so od italijanskega okupatorja hoteli imeti še več. Zahtevali so, da bi tudi oni napravili množične racije in aretacije v mestu. Verjetno niso bili zadovoljni s splošnim lovom na ljudi, kakršnega so nekajkrat uprizorile italijanske vojaške oblasti in pobrale tudi nekaj desetih nasprotnikov Osvobodilne fronte. Sodili so, da bodo na temelju svojih podatkov udarili po vseh delavnejših privržencih narodnoosvobodilnega gibanja, ki so se izmuznili dotedanjim racijam.

Po dosegljivem gradivu ni mogoče natančneje ugotoviti, kdaj je poveljstvo 11. armadnega zbora ugodilo zahtevi belogardi-

stičnih vodij za racijo v Ljubljani. Zanimivo bi bilo vedeti vsaj to, ali je to storil dotedanji poveljnik, general Robotti, ki je v prvi polovici leta 1942 tako dolgo zavračal oborožitev in sodelovanje slovenskih ljudi v bojevanju zoper narodnoosvobodilno gibanje, ali pa je to bil že novi poveljnik, general Gastone Gambara, ki je bil sicer prepričan fašist, vendar vsekakor prožnejši v svoji taktiki proti partizanom. Kot vemo, je prvi ravno 15. decembra 1942 odšel na Sušak za poveljnika 2. armade in ga je drugi nasledil v Ljubljani. Iz zapiskov, ohranjenih v tujini,¹⁴⁵ bi lahko sklepali, da so se v poveljstvu 11. armadnega zbora, in to pri njegovem načelniku polkovniku Annibalu Gallu in nato pri njegovem nasledniku polkovniku Brunu Luciniju začeli pogovori za izvedbo te racije 16. decembra zvečer. Torej ne bo držalo poročilo nekega kontrarevolucionarnega poročevalca iz Ljubljane, ki je 3. januarja 1943 pisal v London, da je narodnoosvobodilno gibanje pripravljalo pokol v Ljubljani in da je v soboto, dne 19. decembra, poskusilo ubiti štiri osebe ter da je zato prišlo do racije. Franček Saje piše v Belogradizmu, da so načrt za racijo pripravili dr. Albin Šmajd, politični vodja ljubljanske MVAC, podpolkovnik Ernest Peterlin, poveljnik ljubljanske MVAC, polkovnik Annibale Gallo, načelnik štaba 11. armadnega zbora in italijanski obveščevalni častnik Tornari.¹⁴⁶ Ker je na dokumentih še pred racijo podpisan podpolkovnik Lucini kot novi načelnik štaba 11. armadnega zbora, sodim, da je ta nadaljeval delo, ki ga je začel že polkovnik Gallo. Na nekem dokumentu je Gallov podpis še 19. decembra, kar kaže na to, da je verjetno on sodeloval pri vodenju racije tudi še tedaj, ko so ga že povišali v generala in določili za novo funkcijo v Benetkah.

Kaže, da sta si Gallo oziroma Lucini ter belogardistično vodstvo nalogo razdelila tako, da bo prvi pripravil splošen načrt za racijo, sile in tudi za njeno izvedbo, belogardisti pa bodo pripravili sezname ljudi, ki jih je v raciji treba aretirati, in dali na voljo svoje ljudi za aretacije. Pri načrtovanju racije so mesto Ljubljano razdelili na 13 odsekov (sektorjev), torej na enako število kot italijanski okupator februarja. Vendar to pot odsekov niso označili z velikimi črkami kot tedaj, temveč z rimskimi številkami, in kot bomo videli, so pri tem spremenili vrstni red iz februarja tako, da so šli v nasprotni smeri vrtenja urnega kazalca. Kako so jih oštevilčili, zvedemo iz belogardističnega seznama oseb, ki naj bi jih aretirali v tej raciji.



Razdelitev mesta na odseke za »božične racije« (po italijanski sklici)

Ta seznam so našli v stanovanju bivšega jugoslovanskega orožniškega poročnika Marijana Sterniša, ki je bil od junija 1942 do marca 1943 vodja obveščevalne službe v štabu »redne jugoslovanske vojske« Mihailovičevega zastopnika za Slovenijo majorja Karla Novaka.¹⁴⁷ Odseki, na katere so razdelili mesto za racijo, so bili: I. Rožna dolina, II. Vič, III. Trnovo, IV. Rakovnik, V. Kodeljevo in Štepanja vas, VI. Moste, VII. Zelena jama, VIII. Sv. Križ, IX. Bežigrad, X. Spodnja Šiška, XI. Zgornja Šiška, XII. Center I in XIII. Center II.

Najprej so predvidevali, da bo racija trajala najmanj teden dni, tj. da se bo končala le dan ali dva pred Silvestrovim oziroma Novim letom 1943. Po podatkih, ki jih imamo, ni mogoče sklepati, da bi se v raciji neki dan hoteli omejiti le na en ali dva odseka kot februarja in marca, temveč so nameravali vsak dan zajeti vseh 13 odsekov.

Glede uporabe sil je polkovnik Gallo in za njim polkovnik Lucini s svojimi častniki natančno predvidel, koliko ljudi iz te ali druge oborožene formacije bodo uporabili v vsakem odseku. Še več, racijo so načrtovali tako natančno, da so celo predvideli število ljudi, ki naj bi jih aretirali v vsakem odseku. To priča, kako sistematično je belogardistično vodstvo zbiralo podatke o privržencih OF in narodnoosvobodilnega gibanja v mestu. Skupno so nameravali aretirati 813 oseb, in to od 7 (v 11. odseku) do 160 oseb (v 6. odseku). Belogardistični seznam oseb,

predvidenih za aretacijo, je bil nato podlaga za nadaljnjo načrtovanje racije.

Ker so sodili, da bi bilo 126 belogardističnih stražarjev iz Ljubljane premalo za celo racijo, so predvideli, da bodo dan ali dva pred njenim začetkom pripeljali v mesto belogardiste od Sv. Jošta nad Vrhniko, iz Borovnice in iz Novega mesta, in to skupno 328. Predvidevali so, da bodo uporabili tudi 73 karabinjerjev, 73 financarjev in 600 vojakov iz divizije »Cacciatori delle Alpi« in njei podrejenih enot (248. bataljon teritorialne obrambe). Vendar so nato v resnici uporabili nekoliko manjše število vojakov in niso uporabili financarjev. Predvidevali so tudi uporabo 28 tovornih avtomobilov, 10 sanitetnih avtomobilov, 15 motornih koles in osebni avtomobil. Vse te sile so namenili samo za izvajanje aretacij in ne za druge naloge. V svoji »natančnosti« so celo določili vrstni red odsekov, v katere se bodo vsak večer iz vojašnice Vittoria Emanuela III., tj. iz Belgijske vojašnice na Taboru, kjer je bilo zborna mesto in izhodišče sil za aretacije, napotili avtomobili z belogardisti, karabinjerji in vojaki. Najprej naj bi se napotili v najoddaljenejši, tj. 11., in nazadnje v najbližji, tj. 13. odsek.

Belogardiste, karabinjerje in vojake so združili v 86 mešanih patrulj in za vsak odsek predvideli nekaj patrulj, in to glede na število ljudi, ki so jih nameravali aretirati. Tako so za 11. odsek (7 ljudi za aretirati)

predvidevali le eno in za 6. odsek (160 ljudi za aretacijo) celo 16 patrulj. Kako so predvideli sile za vsak odsek posebej, kaže preglednica III.

Kot že rečeno, so belogardistični voditelji v Ljubljani za racijo pripravili poseben seznam ljudi, ki naj bi jih aretirali. Ta izvod seznama, ki nam je na voljo,¹⁴⁸ je sestavljen že po posameznih odsekih (I–XIII) in prvi del (do vključno 5. odsek) celo po patruljah. Po izjavi v zaslisanju leta 1943 ujetega Marijana Sterniša so ga sestavili v Akademskem domu na Miklošičevi cesti 5 v osrednji belogardistični pisarni.¹⁴⁹ Trdil je tudi, da je seznam dobil »še na dan racije«.¹⁵⁰ Obveščevalka VOS v Ljubljani »Pepelka«, ki je sledila Sternišu in Danilu Koprivici, je poročala, da sta 10. decembra dobila pisalni stroj in pisala. Čez dva dni je v njuni sobi našla listek na katerem so bile številke od I do XII z nekaterimi arabskimi številkami in telefonskimi številkami. Primerjava teh številk pokaže, da gre za ustanove v odsekih za racijo. Npr. IV - 4163 pomeni 4. odsek (Rakovnik) in telefonsko številko Salezijanskega zavoda Rakovnik, npr. V 4164 pomeni 5. odsek (Kodeljevo in Štepanja vas) in telefonsko številko Salezijanskega mladinskega doma Kodeljevo.¹⁵¹ To pomeni, da so do 12. decembra že predvidevali odseke za racijo.

Seznam je včasih zelo natančen, saj ima navedeno celo hišno številko, v mnogih primerih pa ne. Nekaj oseb je vpisanih celo

PREGLEDNICA III

Odsek	Število									
	oseb za aretacijo	patrulj belogardistov iz Ljubljane	belogardistov iz Ljubljane	belogardistov s podeželja	karabinjerjev	vojakov v patruljah	vojakov na straži	tovornih avtomobilov	motornih koles	Vrstni red odhoda iz vojašnice
1.	30	4	6	16	4	12	4	1	1	5.
2.	28	4	6	16	4	12	7	1	1	2.
3.	39	6	9	24	6	15	7	2	1	8.
4.	28	4	6	16	4	12	8	1	1	6.
5.	84	7	11	28	7	21	8	3	1	10.
6.	160	16	24	64	16	48	2	5	1	12.
7.	15	2	4	8	2	6	5	1	1	9.
8.	13	2	4	8	2	6	2	1	1	8.
9.	86	8	12	32	8	24	6	3	1	7.
10.	95	9	14	36	9	27	6	3	1	4.
11.	7	1	3	4	1	3	1	1	1	1.
21.	83	7	10	28	7	21	5	3	1	11.
13.	115	12	18	48	12	36	7	4	1	13.
Skupaj	813	82	126	328	82	243	63	28	13	

dvakrat, in to na več krajih, npr. dr. Vito Kraigher v 1. odseku v Žitnikovi 16 in Podmilščakovi 22, poleg tega pa ima seznam še dva Vita brez priimkov, in to oba v 9. odseku v Glavarjevi ulici in v Parmovi 29. Seznam ima tudi nekaj vidnih aktivistov OF v Ljubljani, npr. v 6. odseku v Cigaletovi ulici Franca Leskoška, Lidijo Šentjunc in Zorana Poliča. Slednji je vpisan tudi v 12. odseku na Bregu. Boris Zihlerl je vpisan v 13. odseku v Trdinovi ulici 8, Franjo Lubej v 3. odseku, Vladimir Krivic v 9. odseku na Bleiweisovi 125, Lovro Kuhar v 3. odseku na Mirju 4 in Majda Vrhovnik v istem odseku v Aškerčevi 3, Milan Škerlavaj v 5. odseku v Gestrinovi 8, Milan Apih v 3. odseku v Emonski 2 itd. Na seznamu je tudi nekaj oseb, ki so takrat že bile zaprte, npr. Oskar Kovačič, Juš Kozak, dr. Franc Karo, itd. Pri nekaterih imenih so kar trije klicaji ali celo več (Zoran Polič, Rudi Janhuba, Ferdo Godina itd.), kar verjetno pomeni, da so jih imeli za zelo nevarne. V 13. odseku je pri imenu Ravelli pripomba: »Klet! Oborožen.«

Na posebnem seznamu je belogardistično vodstvo navedlo še tovarne, gostilne itd., v vsakem odseku in nekaj opozoril. Tako je npr. za 1. odsek navedlo tudi tole: »Štrekljeva 6 — Tiskarna v kleti — pištole — pazi na prehod v drugo hišo.« Ohranil se je tudi poseben seznam oseb, ki ga je Sterniševa obveščevalna služba poslala ljubljanskemu anagrafskemu uradu, pri katerem je iskala podatke o njihovem bivališču. Ta seznam so člani VOS na Sterniševem stanovanju skrivaj prepisali in ga poslali centralni komisiji VOS.¹⁵²

Med pregledom belogardističnih in drugih sil za racijo in aretacije, ki sem ga že prikazal, in tem seznamom so nekatere razlike. Za 1. odsek ima pregled predviden 4 patrulje za aretacijo 27 ljudi, seznam pa 5 patrulj za 27 ljudi, za 2. odsek pregled 4 patrulje za 28 ljudi, seznam pa 4 patrulje za 20 ljudi, za 3. odsek pregled 6 patrulj za 39 ljudi, seznam pa 7 patrulj za 43 ljudi, za 4. odsek pregled 4 patrulje za 28 ljudi, seznam pa 5 patrulj za 34 ljudi, za 5. odsek pregled 7 patrulj za 84 ljudi, seznam za 10 patrulj za 111 ljudi. Za druge odseke seznam ne navaja števila patrulj in ljudi.

Poveljstvo 11. armadnega zbora je poleg sil za racijo oziroma aretacijo predvidelo še dva ukrepa. Prvi ukrep je bila zapora potniškega prometa z ljubljanskih železniških postaj za Slovence med racijo. Zvezni urad 602. vojaške transportne delegacije v Ljubljani, ki ga je vodil major Enzo Minucci, je 21. decembra ukazal postopek s posameznimi

vrstami ljudi na glavnem kolodvoru in na šišenskem kolodvoru. Civiliste Italijane, Hrvate in Nemce je treba legitimirati in sumljive primere preiskati. Vse vojake — italijanske in druge — je treba ne glede na njihov čin legitimirati in jih odpeljati na določeni mesti, posebej za vojake in posebej za častnike. Nemški železničarji ne smejo zapustiti postaje. Civilistom Slovincem je prepovedano odpotovati; vse tiste, ki bi to hoteli, je treba legitimirati, preiskati in odpeljati na določen kraj. Tiste ki se pripeljejo v Ljubljano in v njej prebivajo, je treba legitimirati, preiskati ter jih nato sputiti domov. Če pa niso iz Ljubljane jih je treba po legitimiranju in preiskavi odpeljati v čakalnico tretjega razreda ter nato zjutraj spustiti na prvi vlak. Podobno je treba storiti s tranzitnimi potniki. Železničarje iz Ljubljane je treba po legitimiranju in preiskavi pustiti, da gredo iz službe domov ali da pridejo v službo. Priti ali oditi smejo samo skozi glavni vhod. Tisti železničarji, ki niso iz Ljubljane, ne smejo zapustiti železniških naprav. Železničarje, ki so v službi na postaji, je treba legitimirati in preiskati. Posebej je major Minucci poudaril, da je treba vse Slovence, tudi če so znani, legitimirati in preiskati. To je pomenilo, da bo racija zajela tudi vse potnike in železničarje na ljubljanskih železniških postajah. Na vse, ki se ne bi hoteli ustaviti, je treba streljati. Nato je major Minucci zelo natančno, od objekta do objekta, določil zavarovanje in zapore železniških naprav ter imenoval tudi fašistične častnike, ki so odgovarjali za posamezne odseke (major Pasquale Malanga, centuriona Mario Galbiati in Marcello Costa ter poročnik Salvatore La Pia). Sile za vse te naloge naj bi bile iz fašistične železniške milice, ki ji je poveljeval komandant avtonomne kohorte, senior (fašistični major) E. De Felice, in iz 10. bataljona finančne straže.¹⁵³

Drugi ukrep, ki ga je ukazalo poveljstvo 11. armadnega zbora za racijo, je bil t. i. »alarmni preizkus« enot divizije Cacciatori delle Alpi, ki je po italijanski ofenzivi zamenjala divizijo sardinski grenadirjev v Ljubljani. Poveljstvo te divizije, ki ji je poveljeval general Vittorio Ruggiero, je 21. decembra ukazalo posameznim podrejenim enotam, koliko vojakov in častnikov morajo zbrati v posameznih ljubljanskih vojašnicah in kam jih poslati. V Belgijski vojašnici naj bi zbrali 309 vojakov, 108 karabinjerjev, v Domobranski 187 vojakov, 24 karabinjerjev in 24 financarjev, v Topniški 165 vojakov, 20 karabinjerjev in 20 financarjev ter v zasilni vojašnici na ljubljanskem gradu 233 vojakov, 29 karabinjerjev in 29 financarjev. Te sile

naj bi zaprle posamezne odseke za racijo, in to iz Belgijske in Domobranske vojašnice 4., 5. in 6. odsek s 24 zapornimi točkami, iz Topniške 7., 8., 9., 10. in 11. odsek z 20 zapornimi točkami, iz zasilne vojašnice na gradu (248. bat. ter. obr.) 1., 2. in 3. ter 12. in 13. odsek z 29 zapornimi točkami; ta bataljon naj bi dal tudi 2 častnika in 40 vojakov že omenjenemu majorju Minucciju za zaporo železniških postaj. Zapora vseh odsekov naj bi trajala od 20. ure zvečer do 7. ure zjutraj.¹⁵⁴ Te sile naj bi bile razporejene tako, da bi za vsak odsek odgovarjal častnik, pri vsaki zaporni točki pa bi bil karabinjer, financer in 8 vojakov. Celo podobo zavarovanja in zapore odsekov pokaže preglednica IV

V pripravih za racijo so okupatorjeva poveljstva in belogardistični voditelji tudi natančno predvideli njen potek. Dva dni pred dnevom »G« (G = giorno = dan) naj bi načelnik štaba 11. armadnega zbora, polkovnik Lucini pripravil bivališča za okrog 350 belogardistov s podeželja ter avtomobile za njihov prevoz. Dan pred začetkom racije naj bi belogardistične postojanke iz Device Marije v Polju, Bizovika, Kleč in Brezovice podredili poveljstvu belogardistične posadke v Ljubljani. Na dan G naj bi ob štirih popoldne obvestili civilne oblasti, »da obstaja MVAC mesta Ljubljane« in da »imajo člani posebne izkaznice in so oboroženi«. Prosili bi oblasti, naj pomagajo belogardistom. Isti dan

ob petih naj bi belogardiste s podeželja pripeljali v Ljubljano, in to v Belgijsko vojašnico, ob tri četrt na devet zvečer naj bi bile straže od 5 do 10 vojakov in topovi že na mestu, v Tivoliju naj bi bila posebna patrulja 15 vojakov. Ob pol desetih zvečer »sestane karabinjerjev, vojakov in belogardistov s podeželja z belogardisti iz Ljubljane. MVAC iz Ljubljane pride iz skrivnih krajev. Karabinjerji in vojska odidejo iz vojašnice Vittoria Eranuela ob 20.30 uri. MVAC iz Ljubljane odide iz svojih krajev ob 21.30 uri. Ob 22,30 uri začetek.«

Naloge so si razdelili takole:

1. vojaške straže morajo celo noč ustavljati vse meščane, celo tiste, ki imajo dovoljenje za gibanje med policijsko uro, vse je treba obdržati na cesti do petih zjutraj;

2. karabinjerji in vojaki, ki so dodeljeni patruljam, morajo te voditi po mestu in jih varovati;

3. železniška milica mora ob 20. uri zapreti železniške postaje in ukrepati tako, kot smo že izvedeli iz Minuccijevih navodil;

4. v nujnem primeru (streljanje v nekem stanovanju v mestu itd.) naj straže pomagajo belogardistom v boju, topovi morajo streljati na povelje zveznega častnika;

5. belogardisti iz že omenjenih predmestnih postojank (Bizovik itd.) morajo resno paziti na svoja območja;

PREGLEDNICA IV

Vojašnice	odseki	Število zapor. točk	Število			
			karabinjerjev	financarjev	vojakov	avtomobilov
Belgijska (Vittorio Emanuele III.)	4.	8	8	8	65	3
	5.	14	14	14	113	5
	6.	2	2	2	17	—
Domobranska (Principe di Piemonte)	7.	5	5	5	41	2
	8.	2	2	2	17	—
	9.	6	6	6	49	—
	10.	6	6	6	49	2
	11.	1	1	1	9	1
Topniška (Duca d'Aosta)	1.	4	4	4	33	2
	2.	7	7	7	57	2
	3.	7	7	7	57	2
	12.	5	5	5	41	—
	13.	6	6	6	49	—
Grad (248. btg. T. M.)	patr.	—	—	—	16	—
	želez.	—	—	—	42	—
Skupno	13	73	73	73	655	19

6. belogardisti iz Ljubljane in s podeželja morajo iti po stanovanjih aretirat privrženec narodnoosvobodilnega gibanja.

Ker bi bile te aretacije ponoči, naj bi se belogardisti s podeželja zjutraj vrnili v vojašnico na Taboru in počivali do osmih zvečer. Belogardisti iz Ljubljane pa naj bi ostali v akciji tudi podnevi, in to s polovico patrolj do poldneva in z drugo polovico od poldneva do večera. Iskale naj bi »izginule in skrite posameznike«. Vojaške straže naj bi ostale ob zapornih točkah ves dan in legitimirale ter preiskovale ljudi; enako leteča patrolja v parku Tivoli. Karabinjerji in vojaki, dodeljeni belogardističnim patroljam, naj bi podnevi počivali. Svojo nalogo naj bi podnevi opravljali tudi cestna in železniška milica. Tak dnevni red naj bi načelno veljal vse dni, dokler bo trajala racija, tj. okrog teden dni.

Določili so tudi, da med racijo ne bo vozil tramvaj, da bodo bloki na vhodnih cestah v mesto zaprti itd. Sklenili so tudi zagroziti vsem, ki bi se skrivali z lažnim imenom, prebivali v kraju, ki ni prijavljen za stanovanje, skrivali ljudi itd.¹⁵⁵

Ko so italijanske vojaške oblasti tudi s pismenim programom racije seznanile belogardistično vodstvo v Ljubljani, je to sestavilo »navodila in načrt dela«. Obsegata šest in pol strani velikega formata in sta bila namenjena »komandantom sektorjev«, ki so bili belogardistični funkcionarji. Ne vemo za vse, nekateri navajajo tele: Cirila Žebota, Franca Casarja, Silva Lipovška, dr. Ludvika Arka, Mladena Milanovića in Mirovića.¹⁵⁶

Naloga komandanta sektorja ob začetku racije je v navodilih opisana takole: »Ob 21,15 odvede komandant sektorja zbrane ljudi na določeno mu bazo po že prej rekonoscirani poti. Na bazi sprejme v sestav svojih patrol naše ljudstvo, pripeljano za akcijo iz province, CCRR (karabinjerje — op. T. F.) in vojake, ki so mu dodeljeni in vse te ljudi enakomerno razdeli po patrolah. Tukaj se mu priključi tudi 1. ital. oficir, na katerega se obrača za pomoč, če jo potrebuje od italijanske vojske, postavljene na cesti ali pa kako drugo pomoč. Tukaj se poveljniku sektorja priključi tudi 1 Ljubljčan, ki bo pokazal italijanskim stražam, kje bodo stale. Postavi ga v svojo rezervo kakor tudi tistega, ki je prišel s CCRR, vojaki in možmi iz vaških straž. Patrole so močne po 1-2 Ljubljčana, 4 možje iz vaških straž (provinca), 3 vojaki in 1 karabinjer. (Patrole, ki morajo aretirati nevarnejše krivce, imajo po 2 Ljubljčana, a druge po enega.) Za sektorsko rezervo zadrži 2 patroli istega sestava. Ob 22.

uri napoti patrole v odrejene smeri na delo s poveljem, da do 4. ure zjutraj najkasneje opravijo sprejete naloge.«

Nato navodila opisujejo nadaljnje naloge, npr. razporeditev moštva podnevi, obvezen odhod komandanta odseka v Kazino poročat na poveljstvo MVAC pri poveljstvu 11. armadnega zbora. Opisane so tudi nekatere posebne naloge (komandant 8. odseka bi moral na pokopališču pri Sv. Križu pregledati tudi Žale in grobnice). Pri opisu postopka pri preiskavi in aretaciji je poudarjeno:

»Aretacija oseb se mora opraviti odločno, hitro, oprezno in brez vsakega nepotrebnega prerakanja z aretirancem in njihovimi bližnjimi. Vsak napad ali dejanski odpor aretiranca oz. njegovih bližnjih na patrolo se mora energično odbiti. Vsi nevarni in sumljivi (pripisano s črnilom — op. T. F.) aretiranci se morajo zvezati !!! Ker patroli zaradi izgubljanja časa ne bo mogoče vsakega aretiranca posebej voditi na bazo, mora vezati aretirance drugega za drugim tako, da morejo hoditi, da pa ne morejo zbežati niti napasti patrole. Po opravljeni aretaciji je treba aretiranca natančno preiskati. Aretiranec sme vzeti s seboj odejo, brisačo in milo. Ako je aretiranec bolan, mora oditi pod stražo v splošno bolnišnico, kjer so drugi aretiranci.«

O nalogah patrolj podnevi pravijo navodila tole: »Ker ponoči ne bo verjetno mogoče aretirati vse tipe, ker se bodo podnevi selili iz sektorja v sektor in se ogibali italijanske straže na cesti, bodo te patrole lovile take tipe, ki jih seveda poznajo, na cesti. Če bi na cesti naleteli na Vita Kraigherja, Baeblerja, Kidriča, Kocbeka, Prežihovega Voranca, Dermastia, Živo Kraigher, potem je treba biti zelo oprezen tudi pri uporabi orožja.«¹⁵⁷

Šele 21. decembra, ko so okupator in belogardisti začeli racijo, je novi poveljnik 11. armadnega zbora, general Gambaro o njej obvestil visokega komisarja Graziolija. Sporočil mu je, da se zvečer začne v Ljubljani policijska operacija, »s katero naj bi aretirali eksponente komunističnega gibanja«. To operacijo bodo pozneje razširili še na druga mesta. Obvestil ga je o zapori blokov, nočnega železniškega prometa, gibanja prebivalstva itd. Na koncu mu je povedal tudi tole: »Pridržujem si pravico, da bom sporočil čas trajanja operacije glede na njen razvoj. Končana bo na vsak način pred 25. decembrom.«¹⁵⁸ Nič pa ni Gambaro povedal Grazioliju, da bodo racijo izvajali belogardisti. Kaže, da Grazioliju ni bilo po volji niti to, da Gambaro o raciji ni predhodno obvestil niti ljubljanske kvesture. Grazioli je namreč potegnil iz predala sporočilo vodje italijanske

policije Carmineja Seniseja, da morajo vojaške in miličniške enote pred policijskimi operacijami o teh obvestiti kvesturo in tesno sodelovati z njo. Isti dan je Gambara sporočil začetek racije tudi poveljstvu 2. armade na Sušaku.¹⁵⁹ Zanimivo je to, da so v začetku predvidevali, da bo racija trajala $G + 6$ dni, to je en teden, ob njenem začetku pa jo je Gambara že omejil na tri ali štiri dni oziroma noči.

Racijo so res začeli 21. decembra zvečer in drugi dan je general Gambara poročal poveljstvu 2. armade, da so aretirali 353 moških in 99 žensk. Označil jih je za »privržence organizacije Komunistične partije Slovenije in OF«. Navedel je, da so med njimi partizanski zaupniki, obveščevalci in propagandisti, vendar je imenoval le eno osebo — »znanega terorista Staneta Cundra«. V raciji so po Gambarovi izjavi aretirali 67 % predvidenih oseb in je potekala brez pripetljajev.¹⁶⁰ Za drugo noč racije je Gambara poročal, da so aretirali 115 oseb. Na nekem avtomobilu je prišlo do eksplozije ročne bombe pri nekem vojaku, ki je ubila vojaka, dva vojaka in belogardista pa ranila. Poročal je tudi, da so v teku zasliševanja in da so racijo ustavili ter jo bodo morebiti nadaljevali po božičnih praznikih.¹⁶¹

O izidu racije je Gambara obvestil tudi visokega komisarja Graziolija, ta pa z brzojavkama 22. in 28. decembra 1942 vodjo italijanske policije v Rimu. V drugi brzojavki je navedel število aretiranih ljudi, in sicer 541, kar pomeni, da so jih do takrat verjetno že 26 izpustili.^{161a}

Ko je polkovnik Lucini tisti dan napravil »promemorio za gosp. generala Galla«, je zapisal, da glede na utrujenost belogardistov in italijanskih vojakov v noči na 24. december ne bi nadaljevali racije v 13 odsekih. Drugi dan, tj. 24. decembra, naj bi sestavili 10 patrolj (6 vojakov in karabinjer) z nalogo, da »pregledujejo ceste v središču in na robu mesta ter varujejo posebne patrolje MVAC, ki bodo večinoma aktivne od 16. do 21. ure«, ko naj bi se po novem začela policijska ura. Enako naj bi bilo vse dni do 27. decembra. Predvidevali so še dve taki nočni akciji, kot sta bili v nočeh na 22. in 23. december, in to po božičnih praznikih. »Odločitev bo sledila glede na izid novega obveščevalnega dela in zaslišanj aretirancev.«¹⁶²

Kot vemo, po božičnih praznikih racije niso nadaljevali. Verjetno z njenim izidom niso bili zadovoljni — tako je vsaj poročala partizanska Varnostnoobveščevalna služba. Nasprotno pa je nekdo iz poveljstva 2. armade na Gambarovo sporočilo o začetku

racije 22. decembra pripisal: »Gospod general, načelnik štaba, je dobil telefonsko sporočilo gosp. generala Galla, ki sodi, da je bila operacija včeraj izvedena z zelo dobrim izidom.«¹⁶³

Sodeč po že navedenih Gambarovih poročilih so belogardistične patrolje v omenjenih nočeh racije aretirale 567 oseb. To pomeni nekaj manj kot 70 % predvidenih. Nimamo na voljo nikakršnega seznama aretiranih ljudi, kot npr. za drugi dve veliki raciji v Ljubljani. Za nekaj imen zvemo iz vlog njihovih sorodnikov, da bi jim prinesli živež in zdravila. Sodim, da med njimi ni bilo ravno malo aktivistov OF, čeprav niso dobili nobenega vidnejšega aktivista OF ali KPS, ki so jih želeli dobiti (dr. Vito Kraigher, Boris Ziherl, Lovro Kuhar, Lidija Šentjurs, Zoran Polič, Vlado Krivic itd.). Varnostnoobveščevalna služba OF je vse vidnejše aktiviste OF pravočasno opozorila na to, kaj se pripravlja.¹⁶⁴ Med aretiranimi pa so bili tudi člani vrhovnega plenuma OF dr. Dušan Sernec, dr. Anton Kržišnik in Jože Zemljak, književnik Fran Albreht, partijska delavka Ida Kovač itd.

Vse aretirane ljudi so takoj odpeljali v belogardistične zapore v Belgijski vojašnici na Taboru, v t. i. »farovž«. Ohranil se je pregled števila vseh zapornikov v Belgijski vojašnici dne 2. januarja 1943, tj. teden dni po t. i. »božični« raciji. Vseh jetnikov je bilo 702, od tega 505 »na voljo MVAC« (418 moških in 87 žensk).¹⁶⁵ Ker je to število manjše od tistega, ki ga je Gambara navedel v svojih sporočilih 22. in 23. decembra 1942, lahko sodim, da so medtem izpustili 62 ali jih izročili drugi ustanovi¹⁶⁶ ali pa že odposlali v internacijo. Neko poročilo namreč navaja, da so prvo skupino jetnikov odposlali v internacijo že 29. decembra.¹⁶⁷ Torej ne bo držal podatek, da so belogardisti v tej raciji aretirali 1500 ali še več ljudi.

Tako kot pri aretacijah so tudi v zaporu z jetniki ravnali zelo slabo, o čemer imamo nekaj poročil. O tem je pozneje na sodni obravnavi proti voditeljem bele in plave garde v Kočevju pričal tudi Jože Šegedin, ki so ga belogardisti aretirali v tej raciji.¹⁶⁸ Nekaj je o tem poročalo tudi glasilo Slovenske narodne pomoči »Narod v ječi«, npr. o mučenju dr. Germove, ki so jo prijeli 22. decembra na Šmartinski cesti.¹⁶⁹ »Belogardistični zapor v Belgijski vojašnici pa po svojih ostudnih mučenjih in trpinčenju prekaša vse, kar počno zverinski Lahi. Prava srednjeveška inkvizicija. Dogajajo se primeri, radi katerih zmagujejo celo italijanski vojaki z glavami.«¹⁷⁰

Iz belogardističnega zapora so nekaj jetnikov izpustili, nekaj so jih poslali pred vojaško sodišče, večino pa v internacijo. Ne vemo natanko, kdaj so odposlali neko skupino. Pač pa vemo, da so imeli belogardisti 25. februarja 1943 v Belgijski vojašnici zaprtih še 253 moških in 16 žensk, skupno torej 274 oseb.¹⁷¹ Čez mesec dni niso imeli zapora več belogardisti, temveč karabinjerji, ker jim ga je italijanski okupator odvzel, kot je nato tudi razpustil belogardistično posadko v mestu.¹⁷² Je pa ostalo v zaporu še vedno nekaj ljudi, za kar zvemo iz potrdil o zdravniških pregledih zapornikov, ki jih je izdal jetniški zdravnik, podporočnik dr. Virgilio Chiesa. V drugi polovici januarja 1943 so italijanski karabinjerji že dovoljevali nekaterim bolnim jetnikom prinašati živež in zdravila.¹⁷³

Do sedaj nisem našel nikakršnega sklepnega poročila okupatorjevih oblasti ali belogardističnega vodstva o »božični« raciji. Obsežnejše pa je o njej poročala okrožna komisija Varnostnoobveščevalne službe OF za Ljubljano, in to 4. januarja 1943. Poročilo se začne takole:

»V nočeh od 21. na 22. in 22. na 23. dec. t. l. je bega v sodelovanju z okupatorskim vojaštvom izvedla po celi Ljubljani naenkrat masovne racije na podlagi spiskov. Obe noči in 22. ter 23. 12. podnevi so bile po križiških in posamezne ceste zasedene po vojaštvu. Pred vojašnicami so bili postavljeni topovi. Prvo noč so pobrali ca. 622 ljudi (144 jih niso dobili), drugo ca. 200. Te številke smo dobili iz kvesture in izgledajo precej točne.«

Nato poročilo precej natanko navaja način racije, ki ga že poznamo, in pravi, da je racija zajela vse vrste ljudi, in to tudi klerikalce, neaktivne Slovenske fante, mihailovičevce in »zlato sredino« ter da so bili ponovno aretirani taki, ki so jih nekoč že izpustili. Zato je med ljudmi zavladalo silno ogorčenje. Menda so protestirale tudi nemške ustanove, npr. generalni konzulat v Ljubljani, ker so legitimirali in preiskovali tudi nemške državljane. Poročilo navaja tudi nezadovoljstvo samih belogardistov, ki bi radi odšli za praznike domov. Odpotovali so 24. decembra popoldne, in to 7 vagonov proti Logatcu in 5 vagonov proti Novemu mestu. V poročilu je tudi zanimiva novica, ki pa je ni mogoče preveriti. Menda je Gambara izjavil, da se bodo racije nadaljevale po 5. januarju in trajale do svečnice.¹⁷⁴

O »božični« raciji v Ljubljani je tudi nekaj podatkov v dokumentih narodnoosvobodilnega gibanja. Sekretar poverjenstva CK KPS za Ljubljano Vladimir Krivic verjetno še 22. decembra ni nič vedel o raciji, saj je

v svojih dveh pismih tisti dan ni niti omenil. Poročal je med drugim, da je opazil večje število belogardistov kot druge dni, je pa menil, da gre verjetno za njihovo vrnitev iz hajke proti Dolomitskemu odredu. Edvard Kardelj je še 29. decembra spraševal, »kakšen je rezultat belogardistične blokade.« Član poverjenstva IOOF za Ljubljano Zoran Polič je 30. decembra poročal članu IOOF Jožetu Rusu, da so »zadnji belog. podvigi zadeli sokolske vrste bolj od spodaj, z vrha pa nič pomembnega. (...) 23. 12. ni prizadel organizacije toliko na delavcih kolikor po moralni plati, ker je pokazal, koliko med ljudmi cvete izdajstvo in denunciantstvo. (...) Takšnega nezaupanja kot je sedaj med ljudmi, mislim še ni bilo. (...) Poudariti pa moram, da je 23. 12. povzročil silen odpor tudi v sredinskih in bega vrstah (kolikor pač lahko sklepam iz razpoložljivih podatkov in pa poznanja ljudi.) (...) Kolikor mi je znano, je 23. 12. padlo predvsem mnogo zaščite. Po podatkih je bilo aretiranih ca 1500 ljudi. Nekatere so tudi že izpustili, toda s strogim naročilom, da o zaslišanju ne govorijo. Kolik je strah, priča dejstvo, da si ljudje res ne upajo govoriti. Čudim pa se, da je bega pričela s takim postopanjem, ko je vendar morala vedeti, da bo to zanjo silni neuspeh, ki se bo pokazal takoj, ko bodo ljudje lažje zadihali. Morda hočejo pa res sami porušiti vse mostove za sabo in — vladati ali pasti.« Članica poverjenstva CK KPS za Ljubljano Lidija Šentjunc je po »božični« raciji poročala Kardelju verjetno zelo natančno, vendar se pismo najbrž ni ohranilo. Ponovno mu je poročala 30. decembra, vendar bolj optimistično in krajše: »Po tušu smo prišli do sape. V partijskem pogledu smo že vzpostavili vse zveze, sektorje, rajone itd. — končno še stvar niti ni tako porazna — po sestavi namreč.« Kardelj je odgovoril že 1. januarja 1943, da so veseli, »da ni bilo v zvezi z blokadami hujših posledic.« Vendar so ravno v zvezi s to racijo v vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo sprejeli sklep: »Ne da bi podcenjevali še zelo veliko možnosti našega vsestranskega dela v Ljubljani, ki jih je vsekakor treba razvijati dalje v tistem duhu, kakor smo se pogovarjali v Ljubljani, smo vendar prepričani, da nam Ljubljana ne more več dati vsega tistega kar mi potrebujemo.« Zato naj bi predvsem partijsko in frontovsko tehniko in agitprop preselili iz Ljubljane na varnejše območje. Dne 3. januarja je Šentjuncova ponovno poročala Kardelju o delu v zvezi z racijo. Pripravili so že proglas Junaški Ljubljani in v njem zapisali, da je bilo

aretiranih 2000 Ljubljancev. Ugotovila je, da je številka 2000 »očitno previsoka« in bo zato napisala »nad 1000 Ljubljancev«. Kaže pa, da je bila prepozna, ker ima v nekaterih Slovenskih poročevalcih proglas vendarle še številko 2000. Kardelj je čez dva dni odgovoril, naj po raciji izdajo čimveč literature in naj omenjeni proglas objavijo tudi na majhnih letakih, ki jih pa v povojnih bibliografijah ni najti. Dne 5. januarja pa je Kardelj v pismu Tonetu Tomanu v Ljubljano svetoval in tudi pravilno napovedal:

»Potrudite se, da boste čimprej likvidirali tudi organizacijske ostanke posledic belogardističnih racij. Po mojem mnenju se sedaj za vas odpira razdobje velikega poleta. Prihodnje dni vam bomo poslali izčrpnije poročilo o položaju zunaj, iz katerega boste videli, da smo vstopili v povsem novo razdobje naših vojaških uspehov. To bo gotovo vplivalo tudi na Ljubljano.«

Tako kot pri obeh velikih racijah je tudi po tej raciji vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo v Slovenskem poročevalcu razkrinkalo okupatorjevo in belogardistično početje. Tokrat je izvršni odbor OF celo izdal proglas »Junaški Ljubljani!«. Začel ga je takole: »Zaman so poskušali belogardistični Jude streti srce slovenskega osvobodilnega boja, našo junško in ponosno Ljubljano. Zaman so kradli in ropali po stanovanjih, zaman skalili božični mir, zaman odgnali nad 1000 Ljubljancev. Dosegli so zgolj eno: njihovo nezaslišano izdajstvo, njihov strahotni moralni propad, njihovo popolno, janičarsko hlapčevanje okupatorjem, njihov neodpušljivi zločin nad Slovenci in vsem slovenskim narodom je mogel spregledati sleherni pošten Ljubljančan.«¹⁷⁵ V isti številki je tudi članek »Belogardistična 'Božičnica' v Ljubljani«. V njem je pisec članka najprej osmešil poročilo časnika Slovenski dom, ki je 28. decembra poročal: »Letošnji božični prazniki v Ljubljani so potekali v duhu starih, lepih tradicij.« Nato pa je poudaril, da je bila belogardistična »božičnica« v Ljubljani dejanje obupancev, zaznamovancev, ki jih je slovenski narod izpljunil in ki se jih sramujejo celo njihovi italijanski pokrovitelji.¹⁷⁶ Podobno je belogardistično racijo v Ljubljani razkrinkal in obsodil članek »Ljubljana je do dna spoznala belo gardo«, objavljen v naslednji številki istega glasila. »Mislili so, da bodo OF uničili, pa so jo samo okrepili, zakaj s svojim dejanjem so odprli oči tudi tistim, ki doslej še niso spregledali,« je sklepal pisec članka, podpisan kot »katoličan v OF.«¹⁷⁷

Tako imenovane »božične racije« v Ljubljani niso vznemirile samo privrženecv narodnoosvobodilnega gibanja, temveč tudi nekatere italijanske funkcionarje, vendar slednje predvsem zaradi samopašnega vedenja belogardistov, ki je slabšalo prestiž italijanskega okupatorja. To vedenje se je namreč nadaljevalo tudi po »božičnih racijah« in Novem letu 1943, vendar ne več v tako množičnem obsegu. Bilo pa je še vedno tako, da je visokega komisarja Grazioli pripravi do posredovanja pri generalu Gambari, o čemer je nato v dveh pismih 10. in 11. januarja 1943 poročal v Rim notranjemu ministertvu in vodi italijanske policije.

V prvem pismu je Grazioli najprej povedal, da rezultati racije, v kateri so zaprli 541 oseb, »do sedaj, kot je znano, niso bili zelo zadovoljivi.« To je utemeljeval s tem, da so polovico aretiranih ljudi že izpustili, ker proti njim niso imeli nikakršnih dokazov, medtem ko ostale še zaslišujejo. Nato je navedel bistvo zadeve:

»Glede na neprijetne dogodke mi je poveljnik armadnega zbora zagotovil, da pripadniki prostovoljne protikomunistične milice v Ljubljani ne delujejo več neposredno, temveč jih bodo uporabljali samo kot obveščevalce in naznanjevalce.

Mnogo aretacij so opravili protikomunistični miličniki, ki so izrazito iz klerikalne stranke, v imenu »Kristusa Kralja«.

V drugem pismu je Grazioli sporočil v Rim, da je Gambara na njegov predlog glede prostovoljne protikomunistične milice določil: 1. revizijo vpisanih, tako da bodo v njej izključno le prostovoljci, 2. vključitev vanjo italijanskih častnikov in podčastnikov, 3. uporabo miličnikov samo skupaj z italijanskimi oddelki in pod njihovim poveljstvom, 4. prepoved vsem miličniškim oddelkom, da bi delovali sami in brez italijanskih povelj ter izvajali usmeritve, preglede, aretacije in preiskave ali ukazovali civilistom. Določil je tudi, da bodo v Ljubljani belogardiste uporabljali samo za obveščevalno službo in za naznanjevalce. Ponovno je Grazioli povedal, zakaj so bili potrebni ti ukrepi:

»Navedeni ukrepi so več kot ustrezni in njihovo nujnost zahteva dejstvo, da so se posebnost v poslednjem času nekateri oddelki vedli čisto proti našemu prestižu in našemu ugledu.

Mnogi oddelki npr. niso marali uporabljati rimskega pozdrava, temveč še naprej pozdrav iz bivše jugoslovanske vojske, razni poveljniki so se izražali sramotilno o naši vojski,

rekoč, da so morali prvi iti naprej protikomunistični oddelki, ker so se italijanski bali. Preglede in aretacije so v mnogih primerih izvajali v imenu »Kristusa Kralja«.

Na koncu je Grazioli povedal, da bodo Gambarovi ukrepi, če jih bodo izvajali popolnoma in vestno, omogočili Italijanom popoln nadzor in ustrezno propagandno delo med belogardističnimi oddelki. Tako bi odvrnili hudo nevarnost, ki bi jo ti oddelki lahko imeli za Italijane v primeru neugodnih razmer v Ljubljanski pokrajini.¹⁷⁹

Da so italijanske civilne oblasti užaljene zaradi tega, ker niso prej zvedele za namero vojaških oblasti in belogardistov o raciji, so vedeli tudi kontrarevolucionarji v Ljubljani. Tako je 3. januarja 1943 nekdo od njih poročal v London:

»Radi tega je prišlo v Ljubljano tajno 150 članov vaše straže iz okolice Novega mesta, ki se tam imenuje Legija smrti ter z ljubljansko varnostno stražo skupno so naredili v nočeh 21. in 22. decembra blokade ter aretirali 550 komunistov in podpornikov OF. To je vzbudilo pri Ljubljančanih, zlasti pri OF-arjih veliko razburjenje, predvsem pa strah, ker so bili prvič proiskani in zaprti pravi OF-arji in komunisti. Medtem pa je zelo nejevoljen tudi visoki komisar in fašisti, ker so šele dve uri pred blokado zvedeli od samega komandanta Gambare, da bo slovenska straža ponoči aretirala. Za vse priprave pa civilna oblast ni vedela prav nič. Sedaj, kot čujemo, protestirajo proti temu visoki komisar, kvestura in fašisti. Ali bodo zmagali oni, ali novi komendant Gambaro, ki je pustil, da se izvede to, kar se je pripravljalo pod Robottijem, bomo videli.«

Čez dva meseca pa je neki drugi kontrarevolucionar tudi v pismu za London moral ugotavljati: »V Ljubljani je kljub racijam, ki jih je izvedla naša milica, še vedno javno mnenje naklonjeno rdečim razbojnikom.«

Belogardistična racija v Ljubljani decembra 1942, ki jo je ljudstvo poimenovalo »božična«, je bila poslednja racija pod italijansko okupacijo v tem mestu. Čez dva meseca se je politični položaj v Ljubljani spet začel zelo vidno spreminjati v prid narodnoosvobodilnega gibanja. Namesto okupatorjevega ali belogardističnega množičnega lova na ljudi so se februarja 1943 začele množične demonstracije Ljubljančanov proti okupatorjevemu nasilju, predvsem za izpust političnih jetnikov in internirancev. Z njimi se je začelo novo obdobje v zgodovini uporne Ljubljane pod fašistično okupacijo.

OPOMBE

1. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, III/1942, št. 1-2, str. 105—106 in 123—124 (dalje: Juvančič, n.d.). — 2. Juvančič, n.d., str. 90—94. — 3. Dare Jeršek: Plebiscitne akcije Osvobodilne fronte v letih 1941—1942. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, II/1961, št. 1-2, str. 195—288. — 4. Juvančič, n.d., str. 79—80. — 5. Taka je vsebina pogovora poveljnika 11. armadnega zbora s komandanti bataljonov v Novem mestu 13. januarja 1942. (Archivio Centrale dello Stato Roma, dalje: ACS, Ministero dell'Interno, Direzione Generale Pubblica Sicurezza, dalje: PS, Divisione affari generali e riservati, dalje: AGR, 1920, 1923—1945, anno 1942, busta 1, fasc. I). Mussolinija so vojaška poveljstva že septembra 1941 temeljiteje seznanila z dogodki v Ljubljanski pokrajini in posebej v Ljubljani. Navedla so mu celo imena krajev (Griblje, Ježica, Gaberje), v katerih je prišlo do spopadov med partizani in italijanskimi patruljami. Poročala so mu tudi o blebetavem vedenju nekaterih italijanskih častnikov v Ljubljani, ki v stiku z meščani izražajo tudi kritične misli, po katerih nato meščani dobivajo prepričanje, da italijanska vojska nima rada vojne in da ni prepričana o zmagi. Mussolini je na to rekel ali zapisal: »Poveljniku ljubljanske posadke je treba pustiti čas.« (NAW, T-821, R-395, sporočilo generalštaba italijanske vojske pov. 2. it. armade 23. 9. 1941) — 6. National Archives Washington (dalje: NAW), mikrofilm T-821, navitek (dalje R) 271, posn. 447. — 7. NAW, T-821, R-215, posn. 627. — 8. Juvančič, n.d., str. 99—105. — 9. Arhiv Vojaškega zgodovinskega inštituta JLA Beograd (dalje VZI), škatla 474, dok. 6/1, poročilo poveljstva 11. armadnega zbora o operacijah za razorožitev Ljubljanec (23. februar — 15. marec 1942). To poročilo ima tudi več prilog, medtem ko enaki izvodi v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (dalje: arhiv IZDG) nimajo prilog. (Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 661 a.) Ohranjen je tudi prepis poročila, ki ga je pokrajinska komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev za Hrvatsko 6. 3. 1947 poslala komisiji za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo. Prepis poročila je hrvaška komisija dobila od okrožne komisije za Hrvaško primorje in Gorski kotar. »U arhivi Superslode pronadjeni su i prilozi, koji se spominju u izveštaju generala Robotti, a koji su u originalu, pod gornjim brojem i nadnevkom dostavljeni Državni komisiji Beograd.« je poročala hrvaška komisija. Podobno sklepno poročilo poveljstva divizije sardinskih grenadirjev ni znano. Pač pa je takrat, ko je 2. aprila 1942 prijavilo vojaškemu tožilstvu privrženca narodnoosvobodilnega gibanja, aretirane večinoma v tej veliki raciji (glej op. 24a), na straneh 15—19 te prijave poročalo tudi o raciji, in to na nekatere mestih skoraj enako kot že omenjeno Robottijevo sklepno poročilo. Ob tej prijavi, ki je v gradivu vojaškega sodišča v Ljubljani, zadeva št. 615/1942, so tudi večinoma tiste priloge kot

pri Robottijevem sklepnem poročilu. Ker to ni datirano, je težko reči, ali je nastalo na podlagi poročila poveljstva divizije sardinskih grenadirjev in kdaj. Kopija prijave z dne 2. 4. 1942 je tudi v arhivskem fondu visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino, vendar brez prilog (arhiv IZDG, it. arh., fasc. 2/XIII). Ohranila se je tudi večina kratkih dnevnih poročil, ki jih je poveljstvo te divizije poslalo v vednost poveljstvu skupine kraljevih karabinjerjev za Ljubljansko pokrajino. Poveljnik te skupine, major Raffaele Lombardi, je nekoliko preurejena poročila pošiljal poveljstvu karabinjerjev pri 2. italijanski armadi na Sušaku (polkovniku Francescu Delfinu), ker jih je to od njega zahtevalo. (Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 661/III. — 10. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 159/I, povelje div. sard. gren., 3106 op. 23. 2. 1942. — 11. Ohranila so se vsa njegova povelja in to na mikrofilmu NAW, T-821, R-229, posn. 660—675. Poslal jih je v vednost poveljstvu 2. polka sardinskih grenadirjev. Ohranila se je tudi večina tistih povelj, ki jih je poslal poveljstvu karabinjerske skupine za Ljubljansko pokrajino, od katere je zahteval policijske, karabinjerske in financarske sile za sodelovanje v veliki raciji. (Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 159/I). Kaže pa, da se niso nikjer ohranile skice posameznih odsekov, našel sem le eno. — 12. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 159/I, povelja in poročila majorja R. Lombardija od 23. 2. do 15. 3. 1942. — 13. Glej op. 9. — 14. Ohranil se je seznam aretiranih ljudi v vsej raciji, urejen po dnevih, vendar brez vsakih drugih podatkov, le pri nekaterih imenih so pripombe s svinčnikom, in to o usmrtnitvi ali izpustitvi iz zapora. (Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 661/IV) Poleg tega so ohranjeni sezname aretiranih ljudi v veliki raciji in to za vsak dan. Sestavilo jih je poveljstvo karabinjerjev divizije sardinskih grenadirjev (podpisan stotnik Vito Guariglia) in jih pošiljalo načelniku štaba te divizije. (Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 239/I) — 15. Glej op. 9. — 16. O aretaciji zdravnikov v senatoriju »Emona« glej: Dr. Mirko Derganc: Emona — sanatorij za ranjene partizane. Ljubljana v ilegali, II, str. 335—345. — 17. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 661, TMG, fasc. 278, zadeva 491/1942, poročilo karab. int. čete Ljubljana 6. 3. 1942. — 18. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 219, povelje div. Gran. di Sard. 7. 3. 1942. — 19. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 239/II, poročilo pov. karab. skup. Ljubljana 9. 3. 1942, poročilo 1. sard. gren. polka 8. 3. 1942 s seznamom aretiranih oseb. — 20. pov. div. sard. gren. 13. 3. 1942, Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov (dalje: Zbornik dok. NOV), del VI, knjiga 2, dok. 148, poročilo pov. 11. arm. zbora 13. 3. 1942. — 21. Jože Martinčič: Beg iz Gonarsa, Ljubljana 1978, str. 19. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 661, poročilo pov. karab. skup. Ljubljana 14. 3. 1942. — 22. Glej op. 9. — 23. Dobesedno enako oceno je Robotti dal že v nekem svojem poročilu poveljstvu 2. armade 8. 3. 1942. V njem je tudi opisal organizacijo narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani ter sklenil, da bo racija velik korak dalje k pomi-

ritvi razmer in porastu italijanskega prestiža, ki je že precej upadel. (Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 661/III) — 24. Slovenski poročevalec, III/26, dne 1. 7. 1942. — 24a. Arhiv IZDG, it. arh., TMG, zadeva št. 615/1942, prijava pov. div. sard. gren. 1314/i/MS dne 2. 4. 1942; Macisovo pismo 4. 4. 1942; pismo kvesture Ljubljana 012384 dne 6. 7. 1942. Glej tudi: Registro esecuzione delle sentenze ed altri provvedimenti, anno 1942. — 25. Glej op. 9. — 26. Internacije, str. 12. — 27. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 661/VII, poročilo pov. div. Isonzo 7. 4. 1942. — 28. ACS, PS, AGR 1920, 1923 do 1945, a. 1942, b. 1, fasc. I, poročilo vis. kom. za Ljubljansko pokrajino 437/2 tajno, 12. 3. 1942. — 29. ACS, PS, AGR 1920, 1923—1945, a. 1942, b. 1, fasc. I, poročilo vis. kom. za Ljubljansko pokrajino 517/2 tajno, 25. 3. 1942. — 30. Zbornik dok. NOV, VI/2, dok. 151. — 31. Poročilo int. karab. čete Ljubljana, nedat., kopija pri avtorju. — 32. Prav tam. — 33. Slovenski poročevalec, III/12, dne 25. 3. 1942. — 34. Internacije, str. 9-11. — 35. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 1083/III. — 36. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 1083/III. — 37. Zbornik dok. NOV, VI/2, dok. 145. — 38. Vera Hutar: Zločin brez primere. Borec, XXXII/3, marec 1980, str. 129—154, št. 4, april 1980, str. 193—214. Tone Ferenc: Pohvale, odlikovanja in nagrade za zločince (Nekaj dokumentov o preserski akciji in procesu), Borec XXXII/6-7, junij-julij 1980, str. 321—332. — 39. Internacije, str. 13; Juvančič, n. d., str. 104; arhiv IZDG, it. arh., fasc. 661, sporočilo pov. 2. armade 13. 3. 1942; povelje pov. 2. arm. 14. 3. 1942. — 40. Tone Ožbolt: Sercejeva bojna pot. Ljubljana 1973, str. 224. — 41. NAW, T-821, R-271, zapisnik sestanka 5. 2. 1942. — 42. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 661, povelje 11. arm. zbora 16. 3. 1942. — 43. NAW, T-821, R-271, zapisnik sestanka pri pov. 11. arm. zbora 16. 3. 1942. — 44. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 661, brzojavka pov. 11. arm. zbora 18. 3. 1942, poročilo pov. 11. armadnega zbora visokemu komisarju za Ljubljansko pokrajino 19. 3. 1942. — 45. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 661, sporočilo vis. kom. za Ljubljansko pokrajino 475/6 tajno, 19. 3. 1942. — 46. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 1080, poročilo div. sard. gren. 4428 op. 17. 3. 1942. — 47. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 661, poročilo pov. graničarjev II/1507 dne 17. 3. 1942. — 48. NAW, T-821, R-271, zapisnik sestanka 21. 3. 1942. — 49. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 661/V, Robottijeve brzojavke št. 02/2326 dne 31. 3. 1942, št. 02/2484 dne 4. 4. 1942, št. 02/4577 dne 30. 5. 1942; fasc. 1083/II, sezname aretiranih in interniranih častnikov, podčastnikov in vojakov. — 50. Juvančič, n. d., str. 107—110. — 51. NAW, T-821, R-217, Robottijevo povelje 02/2816 op. 13. 4. 1942. — 52. NAW, T-821, R-217, povelje div. sard. gren. 16. 4. 1942. — 53. NAW, T-821, R-217, povelje div. sard. gren. 6419 op. 18. 4. 1942. — 54. NAW, T-821, R-217, povelji div. sard. gren. 6492 op. 20. 4. 1942 in 6741 op. 24. 4. 1942; sporočili istega poveljstva 6573 op. 21. 4. 1942, št. 6647 op. 22. 4. 1942, št. 6665 op. 22. 4. 1942. — 55. NAW, T-821, R-217, povelje div. sard. gren. 6741 op. 24. 4. 1942; Lupinijevo poročilo 1608 dne 25. 4. 1942. — 56.

NAW, T-821, R-217, povelje div. sard. gren. 6808 op. 25. 4. 1942; Lupinijevo poročilo 1621 dne 26. 4. 1942. — 57. V poročilu sta sicer omenjena Gabičeva in Vakavceva ulica, ki jih zaradi popačenosti imena ni mogoče prepoznati. — 58. NAW, T-821, R-217, povelje div. sard. gren. 6863 op. 26. 4. 1942; Lupinijevo poročilo 1638 dne 27. 4. 1942. — 59. NAW, T-821, R-217, Lupinijevo poročilo 1659 dne 28. 4. 1942. — 60. NAW, T-821, R-217, povelje div. sard. gren. 7013 op. 18. 4. 1942; Lupinijevo poročilo 1673 dne 29. 4. 1942. — 61. NAW, T-821, R-217, povelje div. sard. gren. 7064 op. 29. 4. 1942; Lupinijevo poročilo 1685 dne 30. 4. 1942. — 62. Zbornik dok. NOV, VI/2, dok. 165, Robottijeva brzjavka 02/3356 op. 29. 4. 1924. Izjemno stanje je Robotti preklcal 6. maja 1942. — 63. NAW, T-821, R-271, zapisnik sestanka 30. 4. 1942. — 64. Zbornik dok. NOV, VI/2, dok. 171, poročilo pov. div. sard. gren. 7608 op. 10. 5. 1942. — 65. NAW, T-821, R-217, povelje div. sard. gren. 8007 op. 19. 5. 1942; poročilo 1. bat. 1. gren. polka 28. 5. 1942. — 66. NAW, T-821, R-217, povelje div. sard. gren. 8857 op. 27. 5. 1942. — 67. NAW, T-821, R-217, poročilo 1. bat. 2. gren. polka 28. 5. 1942. — 68. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 1083/III, seznam internirancev, poslanih v Gonars 31. 5. 1942; B. Kraigher je imel štev. 1719. Martinčič n.d., str. 72. — 69. Zbornik dok. NOV, VI/2, dok. 170. Več o okupatorjevem utrjevanju mesta glej Juvančič, n.d., str. 99–105. — 70. Zupni dnevnik grofa Ciana, II. del, Maribor 1960, str. 106. — 71. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 161/III, NAW, T-821, R-60, promemoria stotnika C. Morrotarottija 24. 5. 1942. — 72. NAW, T-821, R-60, povelje 11. arm. zbora 02/4450 op. 27. 5. 1942. — 73. NAW, T-821, R-62, brzjavki generala Roatte 31. 5. 1942 in generala Robottija 2. 6. 1942. — 74. Ljubljana v ilegali, III, str. 491–493. — 75. NAW, T-821, R-271, zapisnik sestanka 23. 5. 1942. — 76. NAW, T-821, R-271, arhiv IZDG, it. arh., fasc. 662/I, zapisnik sestanka 30. 5. 1942. — 77. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 661, poročilo div. sard. gren. 9359 op. 3. 6. 1942. Poznamo samo prepis tega poročila, ki ga je 4. 9. 1945 napravila komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo kot dok. št. 0-6486. — 78. Arhiv IZDG, it. fasc. 661, priloga k poročilu div. sard. gren. 9359 op. 3. 6. 1942 (prepis). — 79. NAW, T-821, R-60, poročilo 11. arm. zbora 02/4816 op. 4. 6. 1942. — 80. NAW, T-821, R-60, sporočilo 11. arm. zbora 02/4940 op. 7. 6. 1942; Internacije, dok. 17. — 81. NAW, T-821, R-60, arhiv IZDG, it. arh., fasc. 16/1 in 662/I, pismo notr. min. 442/17251 dne 11. 6. 1942. — 82. NAW, T-821, R-60, arhiv IZDG, it. arh., fasc. 16/1 in 662/I, pismo notr. min. 13. 6. 1942. — 83. NAW, T-821, R-271, arhiv IZDG, it. arh., fasc. 662/I, zapisnik sestanka 14. 6. 1942. — 84. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 16/I in 662/I, pismo pov. 11. arm. zbora 02/5170 op. 12. 6. 1942. — 85. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 662/I, pismo pov. 11. arm. zbora 02/5394 op. 17. 6. 1942, pismo vis. kom. za Ljubljansko pokrajino 1082/6/zaupno 20. 6. 1942. — 86. Glej op. 81 in 82. — 87. NAW, T-821, R-60, poročilo pov. 11. arm. zbora 02/5642

op. 21. 6. 1942. — 88. NAW, T-821, R-217, povelje div. sard. gren. 10787 op. 23. 6. 1942; Juvančič, n. d., str. 111. — 89. NAW, T-821, R-217, povelje div. sard. gren. 10857 op. 24. 6. 1942; Internacije, dok. 20. — 90. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 661/IV in 217/IV, poročilo karab. div. sard. gren. 39/789 dne 25. 6. 1942. — 91. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 217/IV, poročilo karab. div. sard. gren. 39/784 dne 25. 6. 1942. — 92. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 217/IV, poročilo karab. div. sard. gren. 39/785 dne 25. 6. 1942, fasc. 661/IV, poročilo div. sard. gren. 26. 6. 1942. — 93. Arhiv IZDG, it. arh. fasc. 661/IV, poročilo div. sard. gren. 11062 op. 27. 6. 1942. — 94. Glej op. 101. — 95. NAW, T-821, R-217, povelje div. sard. gren. 10.904 op. 25. 6. 1942; Internacije, dok. 18. — 96. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 159/I, NAW, T-821, R-217, povelje div. sard. gren. 11.007 op. 26. 6. 1942. — 97. NAW, T-821, R-217, povelje div. sard. gren. 11.090 op. 27. 6. 1942. — 98. NAW, T-821, R-217, sporočilo karab. div. sard. gren. 24/45 tajno 27. 6. 1942. — 99. NAW, T-821, R-217, povelje 2. gren. polka 3194 op. 26. 6. 1942. — 100. NAW, T-821, R-217, poročilo 1. bat. 1. gren. polka 27. 6. 1942. — 101. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 661/IV, poročilo div. sard. gren. 4866/i/FA 4. 7. 1942. To je edino poročilo neke italijanske enote oziroma ustanove o veliki raciji v Ljubljani od 27. junija do 1. julija 1942. Zanimivo je, da ni niti poročila 2. gren. polka te divizije, ki ima drugače za ta čas zelo dobro ohranjeno gradivo (NAW, T-821, R-217), niti poročila 11. armadnega zbora. Prilogo št. 1 omenjenega poročila so objavili v Zborniku dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knj. 3, dok. 164. — 102. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 661/VI, riepilogo internati. Seznam transportov iz Ljubljane v koncentracijski taborišči Gonars in Monigo od 27. junija do 2. julija 1942 je na majhnem listku. Transporti so datirani s 27. junijem, 29. junijem, 30. junijem, 1. julijem in 2. julijem 1942. — 103. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 661/IV, NAW, T-821, R-277, riepilogo internamento note categorie. — 104. NAW, T-821, R-217, povelje 2. gren. polka 3209 op. 27. 6. 1942. — 105. Glej op. 101. — 106. Glej op. 102. — 107. NAW, T-821, R-217, povelje 2. gren. polka 3217 op. 28. 6. 1942. — 108. Glej op. 101. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 223/II, Orlandova brzjavka 11281 op. 30. 6. 1942. — 109. Glej op. 102. — 110. NAW, T-821, R-217, povelje 2. gren. polka 3248 op. 29. 6. 1942. — 111. Glej op. 101. — 112. Glej op. 102. Ohranjen je tudi seznam ljudi »za interniranje« 30. junija 1942 s 431 imeni, vendar so nato 46 imen prečrtali, tako da jih je ostalo 385. — 113. Glej op. 101. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 223/II, Orlandova brzjavka 11.417 op. 2. 7. 1942. — 114. Glej op. 102. Glej tudi fasc. 1083/I, sporočilo div. sard. gren. 2. 7. 1942. — 115. Milan Guček: Jutri bo vse dobro. Ljubljana 1959, str. 15–16 (dalje: Guček, n. d.). — 116. Dušan Biber, ustni vir. — 116 a. Arhiv IZDG, dom. fondi, f. 120, dok. A 379859. Poročilo ni datirano in ne podpisano. — 117. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 221/III. — 118. Arhiv IZDG, it. arh.,

fasc. 159/II. — 119. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 139, poročilo karab. div. sard. gren. 3. in 5. 7. 1942. s priloženimi seznammi, brzojavka div. sard. gren. 4848/i/FA 4. 7. 1942 in prepis pov. 11. arm. zbora 02/6305 dne 10. 7. 1942. — 120. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 661/VI. — 121. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 661/IV, poročilo div. sard. gren. 4866/i/FA 4. 7. 1942. — 122. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 661/VII, poročilo 609. sekc. karab. 26. 6. 1942. Podoben opis je dal De Filippis v svojem petnajst dnevnem poročilu 4. julija 1942: »Sedaj zares poznamo način, ki ga uporabljajo, da bi ločili ljudi za internacijo ali izpust: v velikem dvorišču vojašnice Vittoria Emanuela grenadirski častnik nadzira dokumente in tisti čas podvrže prijete prepoznavanju konfidentov, ki so skriti v sobi, ki gleda na dvorišče. Konfidenti udarjajo po okenskem steklu, ko prepoznajo nam nasprotni ljudi.« (Internacije, dok. 20a). — 123. Internacije, dok. 19. — 124. Zbornik dok. NOV, VI/3, dok. 164. — 125. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 661/IV, NAW, T-821, R-277, riepilogo internamento note categorie. — 126. Zbornik dok. NOV, VI/3, dok. 157. — 127. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 661/IV, NAW, T-821, R-277, riepilogo internamento note categorie. Ta pregled sicer ni datiran, je pa iz začetka julija 1942, ko aretiranih še niso odpeljali iz Novega mesta in Kočevja. Poznejša poročila iz Novega mesta navajajo večje število aretiranih, tako npr. poročilo divizije Isonzo 20. 7. 1942 navaja v Novem mestu 184 in Trebnjem 105 aretiranih, skupno torej 289. (Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 1083/I). — 128. NAW, T-821, R-60, Robottijevi pismi 5. in 8. 7. 1942, kvestorjevo pismo 7. 7. 1942. — 128 a. Glej op. 116 a. — 128 b. Janko Jarc: Ljubljana v zadnjih dneh junija 1942 (Paberki iz aktov italijanskega okupatorja). Slovenski poročevalec 3., 4. in 6. 7. 1946. — 129. Ivan Ferlež: Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941 do 1942. Ljubljana 1972, str. 319–321. Guček, n. d., str. 25–30. — 130. Slovenski poročevalec, III/28, dne 14. 7. 1942 in III/29, dne 20. 7. 1942. — 131. NAW, T-821, R-279, pismo pov. 2. arm. 29. 6. 1942. — 132. NAW, T-821, R-279, poročilo poveljstva 1. gren. polka 3. 7. 1942, brzojavka gen. Orlanda 29. 6. 1942, poročilo pov. 11. arm. zbora 02/6032 op. 30. 6. 1942, R-217, poročilo poveljniške čete 3. bat. 2. sard. gren. polka 29. 6. 1942, arhiv IZDG, it. arh., fasc. 611/VII, poročilo karab. poroč. De Filippisa 29. 6. 1942, poročilo karab. maresala Tita Capponeja 29. 6. 1942, Zbornik dok. NOV, VI/3, dok. 157: poročilo pov. 11. arm. zbora 1. 7. 1942, fasc. 158/III, poročilo karab. tenence Ljubljana-okolica 29. 6. 1942. — 133. NAW, T-821, R-279, Roattino pismo 14274 taj. 7. 7. 1942. — 134. NAW, T-721, R-279, Orlandovi poročili 11541 op. 4. 7. 1942 in 5. 7. 1942, Robottijev poročilo 5. 7. 1942, Roattino sporočilo 11891 dne 8. 10. 1942. — 135. Arh. IZDG, it. arh., fasc. 660/I, promemoria pov. 11. arm. zbora. — 136. Slovenski poročevalec, III/27, dne 9. 7. 1942. — 137. Internacije, str. 33–35; Zbornik dok. NOV, VI/3, dok. 188 in 190. — 138. Juvančič, n. d., str. 125–127. — 139. ACS, PS, AGR 1920, 1923–1945,

AG 5, Confl. Europ., b. 94, fasc. 102, arhiv IZDG, it. arh., fasc. 1080, pismo 2. arm. 08906 dne 8. 9. 1942. — 140. ACS, PS, AGR 1920, 1923–1945, AG 5, Confl. Europ., b. 94, fasc. 102, pismo pov. 11. arm. zbora 02/8757 op. 14. 9. 1942. — 141. ACS, PS, AGR 1920, 1923–1945, AG 5, Confl. Europ., b. 94, fasc. 102, pismo vis. kom. za Ljubljansko pokr. 1448/26/taj. 24. 9. 1942. — 142. NAW, T-821, R-406, poročilo pov. 2. arm. 012100 dne 16. 12. 1942; arhiv IZDG, fasc. 450a/IV. — 143. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 1080, poročilo vis. kom. za Ljubljansko pokr. 55/9/taj. 18. 1. 1943. — 144. Franček Saje: Belogardizem. 2. izdaja, Ljubljana 1952, str. 486–488 (dalje: Saje, Belogardizem). — 145. NAW, T-821, R-279, gradivo R. P. 14 — Operazione di polizia in Lubiana. — 146. Saje: Belogardizem, str. 489. — 147. Saje: Belogardizem, str. 490. Seznam, ki je napisan (ali prepisan) na praznem papirju Trboveljske premogokopne družbe, je sedaj v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, ne-reg. grad. prejeta iz arhiva RSNZ v Ljubljani. Verjetno gre za prepis, ki so ga napravili člani VOS še v času vojne. — 148. Prav tam. — 149. Saje: Belogardizem, str. 490. — 150. Prav tam. — 151. Bogdan Švent-Ambrož: VOS v borbi z mihailovičevskim obveščevalnim centrom. Ljubljana v ilegali, II, str. 314–315 (dalje: Švent, n. d.). — 152. Arhiv IZDG, MVAC, fasc. 120. — 153. NAW, T-821, R-279, povelje zveznega urada 602. voj. transport. del. 285 taj. 21. 12. 1942. — 154. NAW, T-821, R-279, pov. div. Cacciatori delle Alpi 8339 op. 21. 12. 1942. — 155. Arhiv IZDG, MVAC, fasc. 120, program racije, ki so ga italijanske oblasti poslale belogardističnemu vodstvu v Ljubljani za pripravo racije. Ta dokument v italijanščini nima začetka, ima pa slovenske obrobne pripombe nekega belogardističnega funkcionarja. — 156. Švent, n. d., str. 317. — 157. Arhiv IZDG, MVAC, fasc. 120, Navodila in načrt dela. — 158. NAW, T-821, R-279, sporočilo pov. 11. arm. zbora 86 taj. 21. 12. 1942. — 159. NAW, T-821, R-279, brzojavka pov. 11. arm. zbora 02/13233 dne 21. 12. 1942. — 160. NAW, T-821, R-60 in R-279, brzoj. pov. 11. arm. zbora 02/13251 dne 22. 12. 1942. — 161. NAW, T-821, R-60 in 279, sporočilo pov. 11. arm. zbora 02/13299 dne 23. 12. 1942. — 161 a. ACS, PS, AGR 1931–1949, a. 1942, b. 22 A, Graziolijevi brzojavi 22. in 28. 12. 1943. — 162. NAW, T-821, R-279, zabeležka za gen. Galla 23. 12. 1942. — 163. NAW, T-821, R-60, sporočilo pov. 11. arm. zbora 02/13233 dne 21. 12. 1942. — 164. Glej op. 151. — 165. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 231/IV, poročilo 375. hitre sekcije karab. 172/40 dne 2. 1. 1943. — 166. Omenjenega dne je bilo namreč v zaporih Belgijske vojašnice tudi 22 oseb iz »represivnega« razloga, 65 »na voljo arm. zboru«, 11 »na voljo fašistični milici (MVSN)«, 80 internirancev z Raba itd. — 167. Glej op. 174. — 168. Saje: Belogardizem, str. 492 do 493. — 169. Narod v ječi, I/2, januar 1943. — 170. Prav tam. — 171. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 231/V, poročilo 375. hitre sekc. karab. 7/5 dne 25. 2. 1943. — 172. Saje: Belogardizem, str. 493. — 173. Arhiv IZDG, it. arh., fasc. 231/I, II, vloge

za obiske in izpust zapornikov. — 174. Zgod. arhiv CK ZKS, št. 658.667, poročilo VOS za Ljubljano št. 16. dne 4. 1. 1943. — 175. Slovenski poročevalec, IV/1, dne 1. 1. 1943. — 176. Prav tam. — 177. Slovenski poročevalec, IV/2, dne 15. 1.

1943. — 178. ACS, PS, AGR 1930—1955, a. 1943, b. 36 B, Graziolijsko pismo 31/2/ zaupno dne 10. 1. 1943. — 179. ACS, PS, AGR 1930—1955, a. 1943, b. 36 B, Graziolijsko pismo 34/2/ zaupno dne 11. 1. 1943.

ETNOLOŠKE RAZISKAVE LJUBLJANE

SLAVKO KREMENSEK

Način življenja mestnega prebivalstva je sestavina etnološkega zanimanja od začetkov etnološke vede pod konec 18. stoletja. Romantična smer v etnologiji je sicer kasneje omejila svoj interes na podeželje in na kmečko kulturo. Ne gre pa spregledati, da se sočasna etnološka prizadevanja, ki so hote ali le nezavedno navezovala na obdobje razsvetljenstva, mestom nikakor niso izogibala. Izredno zanimiva je v tem pogledu t.i. etnognozija Janeza Trdine, ki je poleg podeželjanov preučeval prav tako mestne plasti prebivalstva Dolenjske in nekaterih sosednjih območij.

O teoretičnih vprašanjih o vključevanju kulturnih pojavov mestnega prebivalstva med naloge etnologov so v evropskih nacionalnih etnologijah tekale razprave med obema svetovnima vojnama. Nekateri so etnološkemu preučevanju mestnega življa dajali celo zelo velik poudarek. Leta 1940 je bilo objavljeno prvo samostojno izdano delo na temo t.i. vlemestne etnologije, L. Schmidtov etnološki prikaz Dunaja. Tudi del »oficijalne« slovenske etnologije se je med drugo vojno opredeljeval glede etnološkega preučevanja mest. Stališče, izraženo v uvodu v »Narodopisje Slovencev«,¹ je bilo odklonilno.

Povojna slovenska etnologija se v svojem bistvu dlje časa ni dosti odmaknila od teoretičnih izhodišč svojega meščanskega razdobja. Tudi zavoljo tega se mestne problematike v njeni specifičnosti ni lotevala. Brž ko se je pojavil dvom v ustreznost dotedanjega teoretičnega usmerjanja, je neogibno vzniknilo vprašanje umestnosti in nuje vključevanja mestnega prebivalstva med probleme etnologije. In obratno: zanimanje za mestni življenjski stil je nujno poseglo v samo bistvo etnološke znanstvene teorije.

Razprava v nakazanem smislu se je začela konec petdesetih let v seminarju oddelka za etnologijo filozofske fakultete v Ljubljani,

ko je bil v obliki diplomske naloge² govor o etnološki problematiki slovenskih mest. Na podlagi razgleda po tuji etnološki literaturi in delu dotedanjih zgodovinsopisnih, geografskih in podobnih obravnav slovenske mestne problematike je bilo med drugim ugotovljeno, da je mestna kultura neločljiv sestavni del ljudske kulture, če le-to pojmuje mo na teoretično posodobljen način. Kulturni ustroj, življenjski stil, realnost vsakdanjosti, način življenja in še nekateri izrazi so bili tedaj uporabljeni za označevanje vprašanj, ki tudi v mestih zanimajo etnologa.

Ob navezavi na omenjena teoretična spoznanja je bila v okviru iste ustanove začeta konkretna etnološka obravnava Zelene jame, ljubljanskega predmestnega naselja. Opravljena raziskava je bila leta 1964 predložena Filozofski fakulteti kot doktorska disertacija in je bila januarja 1965 tudi obranjena. Zavoljo tedanjega majhnega zanimanja slovenske založniške politike za tovrstne spise je moglo delo iziti v prirejeni obliki pod naslovom Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem šele leta 1970.³ Nekoliko prej so kot posamezne razprave izšla le nekatera poglavja.⁴

Medtem ko je razprava o Zeleni jami čakala na natis, sta bili opravljeni še dve raziskavi s področja etnološke problematike Ljubljane. Ob primeru vasi Moste je bila izvedena analiza razvoja socialne in poklicne strukture obmestne vasi in nekaterih pojavov s področja t.i. socialne kulture. Razprava je bila pod naslovom Vaščani v obmestju objavljena leta 1968.⁵ Tekst z naslovom Uvod v etnološko preučevanje Ljubljane novejšee dobe, napisan leta 1966, je ostal dolgo časa v tipkopisu. Leta 1980 je bil končno objavljen v Knjižnici Glasnika SED.⁶

Zaradi sprotnega teoretičnega utemeljevanja neogibnosti o vključitvi mestne problematike v etnološke predmetne okvire ni bilo